

เอกสารอื่นๆ หรือแม้แต่กฎหมายด้วยกันเองที่ยังมีลักษณะผสมผสานกันเช่นนี้ แม้จะทำให้ดูว่าไม่มีความเป็นเอกสารต้นฉบับหรือเอกสารที่แท้จริง แต่ก็ได้ทำให้น้ำหนักของข้อสันนิษฐานที่ว่า กรมการเมืองหรือผู้นำในท้องถิ่นจะนำจารัตกฎหมายจากภาคกลางไปใช้ร่วมกับกฎหมายท้องถิ่นที่มีมาแต่เดิมนั้นลดลงแต่อย่างใด

การวิเคราะห์และบทส่งท้าย

ร. แลงการ์ด^{๒๕} กล่าวถึงการจัดทำประมวลกฎหมายในรัชกาลที่ ๑ ว่า ทำให้เอกสารประเภทกฎหมายที่มาก่อนหน้านั้น “กลายเป็นสิ่งไร้ประโยชน์” กล่าวคือ ตัวบทกฎหมายดังกล่าวหมดความสำคัญสำหรับศาล ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อมีการรวบรวมกฎหมายเก่าขึ้น แล้วก็ประกาศว่า กฎหมายใดๆ นอกจากที่ได้ประมวลขึ้นแล้วนั้นห้ามนำมาใช้อ้างในศาลเป็นอันขาด^{๒๖} ทั้งนี้ แลงการ์ดสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นเหตุให้เกิดการไม่เอาใจใส่ที่จะสงวนรักษาเอกสารกฎหมายเก่าเอาไว้ และอาจเป็นไปได้ว่าเกิดการจงใจทำลายเอกสารดังกล่าวด้วยซ้ำ เพื่อไม่ให้กฎหมายเก่ามาปะปนกับกฎหมายที่ตรวจชำระขึ้นมาใหม่ อย่างไรก็ตาม แม้ประเด็นนี้อาจไม่มีหลักฐานสนับสนุนข้อสันนิษฐานนักก็ตาม แต่การที่พบว่า มีกฎหมายฉบับเฉลยศักดิ์กระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ภาคต่างๆ ของประเทศไทย ทั้งที่เป็นสมบัติของวัดและสมบัติส่วนบุคคลทำให้น่าเชื่อได้ว่าน่าจะมีกฎหมายโบราณที่ไม่ได้นำมาชำระรวมในปี จ.ศ. ๑๑๖๖ อยู่อีกไม่น้อย

เอกสารอีกสองชิ้นที่ ร. แลงการ์ด อ้างถึงคือ พระราชกฤษฎีกาในแผ่นดินพระเพทราชา ปีชุล พ.ศ. ๒๒๔๒^{๒๗} พบที่เมืองพัทลุง เขียนเป็นภาษาไทยและ

^{๒๕} ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖), ๑๖ - ๑๗.

^{๒๖} ดูข้อความตอนท้ายประกาศพระราชปรารภ ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ฯ, เล่ม ๑, ๕.

^{๒๗} พ.ศ. ๒๒๔๒ ตามเกณฑ์สอบศักราชเป็นปีเถาะ ไม่ใช่ปีชุล เข้าใจว่าคงเป็นการนับศักราชของลังกา คือ นับปีจันทรคติเป็น ๑ ปี ดูรายละเอียดใน สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลั่นนาสมัยอยุธยา ภาค ๑. (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี,

ภาษาเขมรอย่างละหนึ่งฉบับ และเอกสารที่ราชบัณฑิตยสถานตีพิมพ์ ภูสุมิเอ็ดซัง
ในหนังสือเรื่อง “พระราชกำหนดเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยา” เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖^{๒๔} ทั้งนี้
แม้ ร. แลงการ์ด จะเห็นว่าเอกสารชิ้นแรกไม่มีประโยชน์มากนักสำหรับการศึกษา
ประวัติศาสตร์กฎหมาย เพราะเป็นบทบัญญัติเกี่ยวกับวัดในเมืองพัทลุง และ
เห็นว่าเอกสารชิ้นที่สองเป็นเพียงสำเนาที่คัดลอกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ อีกทั้ง
ยังมีเนื้อความตรงกับตัวบทกฎหมายที่รวมอยู่ในพระราชกำหนดเก่าในกฎหมาย
ตราสามดวงเป็นส่วนมาก จะมีเพียงส่วนย่อยบางประการเท่านั้นที่แตกต่างออก
ไป ดังนั้น สำหรับเอกสารชิ้นที่สอง ร. แลงการ์ด เห็นว่าไม่มีประโยชน์เท่าใดนัก
เช่นกัน และสันนิษฐานว่า กฎที่จัดพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ นั้น น่าจะมีอยู่ก่อน
การจัดทำประมวลกฎหมายตราสามดวง ซึ่งอาจจะช่วยให้ได้ทราบถึงวิธีการที่
ตัวบทกฎหมายต่างๆ สมัยอยุธยาได้รับการตรวจชำระแก้ไขในสมัยหลัง อนึ่ง
แลงการ์ด ยังมีความหวังว่า คงเป็นการยากที่ตัวบทกฎหมายเก่าอื่นๆ จะ “พินาศ
สูญไปพร้อมกันหมดโดยไม่มีที่ใดเหลืออยู่บ้างเลย”^{๒๕}

หลักฐานอีกชิ้นหนึ่งที่ช่วยยืนยันถึงธรรมเนียมการคัดลอกตัวบท
กฎหมายจากส่วนกลางไปใช้ยังหัวเมือง ปรากฏอยู่ในตราตั้งพระบริรักษ์เบญศรี
เป็นพระยานครศรีธรรมราช เมื่อปีมะแม ตรีศก จุลศักราช ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔)
ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า

“อึ่งพระราชกำหนดกฎหมายแลพระอัยการข้อใดกะทงใดเคลือบแฝงแคลง
อยู่ จะเอาไ้วพิจารณาได้ ก็ให้ส่งเข้ามา ณ กรุง แล้วให้แต่งเสมียนทนาย
เข้าไปจำลองคัดเอาพระราชกำหนดกฎหมายพระอัยการซึ่งชำระ ณ กรุง
ออกมาไ้วพิจารณาว่ากล่าวตัดสินคดีถ้อยความของราษฎรสืบไป”^{๒๖}

๒๕(๑๐), ๑.

^{๒๔} พระราชกำหนดเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยา พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระศิลปินอุจิตรกร
(ฉัตร อินทรเสน) ณ วัดมกุฏกษัตริย์ ปีระกา พ.ศ. ๒๔๗๖ (จำนวน ๗๘ หน้า)

^{๒๕} ร. แลงการ์ด, เรื่องเดียวกัน, ๑๘.

^{๒๖} กรมศิลปากร, รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๐๕),
๒๐๐.

และข้อความอีกตอนหนึ่งในสำเนาฎเรื่องเดียวกันก็มีความว่า

“อนึ่งให้พระยานครศรีธรรมราชปรึกษาราชหรือด้วยกรมการทั้งปวง จัดแจงชำระดูพระอัยการแลพระราชกำหนดกฎหมายเก่าใหม่บทใดข้อใดซึ่งต้องด้วยขนบธรรมเนียมแผ่นดิน ควรคงเคยพิจารณาว่ากล่าวประการใด ก็ให้คงไว้บังคับบัญชาว่ากล่าวโดยพระราชกำหนดสำหรับแผ่นดินสืบไป ถ้าพระอัยการแลพระราชกำหนดกฎหมายบทใดข้อใดเคลือบแคลงอยู่ จะเอาไปพิจารณาชำระว่ากล่าวมิได้ ก็ให้จัดแจงบอกส่งเข้ามาขอลอกออกไปใหม่ไว้บังคับบัญชาสำหรับการแผ่นดินสืบไป”^{๙๑}

ข้อความที่ยกมาข้างต้นจึงเป็นหลักฐานยืนยันได้ถึงธรรมเนียมการคัดลอกกฎหมายที่ชำระแล้วจากส่วนกลางไปใช้ประกอบการพิจารณาคดีในหัวเมือง ทั้งนี้ มีข้อสังเกตว่า หัวเมืองเองน่าจะมีกฎหมายส่วนหนึ่งของตนอยู่แล้ว ส่วนจะเป็นกฎหมายท้องถิ่นหรือกฎหมายที่ได้รับอิทธิพลของส่วนกลางนั้นเป็นอีกประเด็นหนึ่ง เมื่อกฎหมายที่มีอยู่นั้นไม่สามารถใช้บังคับได้ หรือผู้มีอำนาจพิจารณาเห็นว่ายังมีประเด็นที่ไม่กระจ่างชัดอยู่ ไม่สามารถตัดสินใจได้ในเวลานั้น ก็ต้องส่งคดีนั้นเข้ามายังราชธานี แล้วให้เจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบเป็นผู้ติดต่อขอคัดลอกกฎหมายที่เกี่ยวข้อง “ออกไปว่ากล่าวตัดสิน” ซึ่งแสดงว่า การคัดลอกที่เกิดขึ้นนั้นเป็นกรณีเฉพาะ ทั้งในการพิจารณาคดีครั้งหนึ่งๆ อาจต้องใช้ตัวบทกฎหมายหลายส่วนมาร่วมพิจารณา ดังนั้น บทบาทของผู้คัดลอกและการคัดลอกจึงมีความสำคัญมากในกระบวนการดังกล่าว เพราะการคัดลอกย่อมไม่ได้หมายถึงการคัดลอกไปทั้งหมด^{๙๒} ด้วยเหตุนี้จึงเป็นไปได้ว่าหัวเมืองต่างๆ ที่ยอมรับอำนาจของกรุงเทพฯ ในฐานะราชธานีย่อมมีนิติธรรมเนียมเช่นที่กล่าวมานี้ด้วย

^{๙๑} กรมศิลปากร, *รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช*, ๒๐๖.

^{๙๒} ความหมาย คำว่า “จำลอง” ในหลักฐานต่างๆ ดังต่อไปนี้ ปาเลอกัวซ์, สัหะ พะจะนะ พาสา ไท (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒), ๗๘. คือ To transcribe (เช่นในคำว่า ลอกจำลองหนังสือ คือ To transcribe a book) ใน Vey, *ศรีพจน์ภาษาไทย* (Office of the Catholic Mission, 1896), 82. To transcribe, to reproduce, to copy ขณะที่ กรมวิชาการ, *พจนานุกรม* (ร.ศ. ๑๒๐) ฉบับกรมศึกษาธิการ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๑), ๘๓. คือ แทน หรือ ถ่าย

ซึ่งสอดคล้องกับการปรากฏของกฎหมายฉบับเฉลยศักดิ์ที่กระจายอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

เมื่อพิจารณากฎหมายฉบับเฉลยศักดิ์ที่พบในภาคอีสานและภาคอื่นๆ ดังที่ได้สำรวจและวิเคราะห์เบื้องต้นนั้น จะพบการกระจายตัวของเอกสารดังกล่าวในระดับหนึ่ง และยังสอดคล้องกับข้อสันนิษฐานของ ร. แลงการ์ด^{๑๗} ที่ว่าน่าจะมีกฎหมายเก่าอื่นๆ หลงเหลืออยู่ในหัวเมืองที่ตั้งอยู่ไกลออกไปจากกรุงศรีอยุธยา และ “ที่พะมาเข้าศึกไม่ได้ไปถึงด้วย”^{๑๘} แม้ว่าจะเป็นเอกสารประเภทกฎหมายฉบับเฉลยศักดิ์ก็ตาม จากการที่มีผู้วิเคราะห์เนื้อหาสาระ เปรียบเทียบความคล้ายคลึง และความแตกต่างกฎหมายตราสามดวงซึ่งถือเป็นกฎหมายฉบับมาตรฐาน ซึ่งนำไปสู่สมมติฐานว่า หัวเมืองในภาคต่างๆ มีการคัดลอกกฎหมายที่เหมาะสมกับสภาพความเป็นไปในแต่ละพื้นที่ไปบังคับใช้

อย่างไรก็ตาม ปริมาณและลักษณะการกระจายตัวยังสะท้อนถึงอิทธิพลของส่วนกลางที่มีต่อพื้นที่เหล่านั้นด้วย หากพิจารณาตามหลักเกณฑ์ของ พิธิны และการจัดหมวดหมู่กฎหมายของ สารูป ประกอบกับการวิเคราะห์เนื้อหาของกฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข และกฎหมายโบราณ ฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์ แล้ว ทำให้เราต้องหันมาให้ความสำคัญกับกฎหมายฉบับเฉลยศักดิ์ที่กระจายอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ มากขึ้น โดยเฉพาะในภาคอีสาน การคัดลอกกฎหมายตราสามดวงและนำไปใช้ (เป็นกฎหมายฉบับเฉลยศักดิ์อย่างกฎหมายโบราณทั้งสองฉบับ) น่าจะแบ่งการพิจารณาออกเป็น ๒ ประการ คือ

๑) เอกสารดังกล่าวน่าจะคัดลอกมาจากกฎหมายอื่นที่มีได้นำมาชำระเมื่อ จ.ศ. ๑๑๖๖ ดังจะเห็นได้ในกรณีกฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข แม้จะมีข้อสรุปว่า คัดลอกขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๔๑) แต่ด้วยบทที่ตรงกับกฎหมายตราสามดวงมีปริมาณคิดเป็นร้อยละ ๓๓ เท่านั้น ในทางกลับกันยังมีเนื้อหาอีกส่วนหนึ่งที่ไม่อาจเทียบได้กับกฎหมายที่ชำระในสมัยรัชกาลที่ ๑

๒) น่าจะเกิดขึ้นตามธรรมเนียมการคัดลอกกฎหมายส่วนกลางไปใช้ใน

^{๑๗} ร. แลงการ์ด, เรื่องเดียวกัน, ๑๘.

หัวเมืองที่มีมาตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ หรืออย่างช้าที่สุดน่าจะเป็นในสมัยรัชกาลที่ ๕ ก่อนการปฏิรูปการปกครองระบอบมณฑลเทศาภิบาล ซึ่งมีการคัดลอกกฎหมายตราสามดวงไปทดลองใช้ ดังจะเห็นได้จากลักษณะผสมผสานของจารีตล้านช้างและจารีตภาคกลางที่ปรากฏในกฎหมายโบราณ ฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์ อนึ่ง แม้ว่ากฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข จะต้องพิจารณารายละเอียดอื่นๆ ในส่วนที่ไม่เหมือน หรือคล้ายคลึงกับกฎหมายตราสามดวง คิดเป็นร้อยละ ๖๗ ของเนื้อหาทั้งหมดก็ตาม แต่ควรยอมรับว่า กฎหมายโบราณ ฉบับดังกล่าวเป็นหลักฐานอีกชิ้นหนึ่งที่วงวิชาการควรให้ความสนใจในฐานะที่เป็นสิ่งยืนยันการรับเอาจารีตกฎหมายภาคกลางไปปรับใช้กับผู้คนในจารีตล้านช้าง และหากยอมรับข้อสันนิษฐานที่กล่าวมาข้างต้น และมีการสำรวจเอกสารในพื้นที่ภาคอีสานอย่างจริงจังมากขึ้น ดังที่นักวิชาการกลุ่มหนึ่งทำในภาคอื่นๆ อาจทำให้พบเอกสารลักษณะดังกล่าวมากพอที่จะยืนยันสมมติฐานข้างต้นได้อย่างมั่นคงมากขึ้นด้วย

หากพิจารณาความจำเป็นของการคัดลอกเอกสารจากส่วนกลางไป ก็มีแนวทางการพิจารณาอยู่ ๒ ประเด็น คือ

ประเด็นแรก หากกฎหมายส่วนหนึ่งเป็นกฎหมายที่มีอยู่ก่อนการชำระกฎหมายตราสามดวงย่อมไม่ปรากฏพระราชศาสตร์หรือพระราชกำหนดใหม่ รวมทั้งกฎหมายอื่นๆ ที่ตราขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ อยู่แล้ว

ประเด็นที่สอง หากกฎหมายส่วนหนึ่งคัดลอกไปจากส่วนกลาง ไม่ว่าจะเป็นการคัดลอกไปรวมกับกฎหมายที่มีอยู่เดิม หรือคัดลอกพร้อมกับตัดตอนลง ฯลฯ มีกรณีของการคัดลอกบทพระไอยการดังที่กล่าวไว้ในการตั้งพระยานครศรีธรรมราช ที่แสดงให้เห็นว่า การคัดลอกเป็นเรื่องเฉพาะกรณี ซึ่งทำให้บทพระไอยการที่คัดลอกไปในแต่ละครั้งมีปริมาณ ขอบเขต และเนื้อหาต่างกันไป ดังนั้น เมื่อนำบทพระไอยการที่ได้มา รวมกับกฎหมายเดิมที่มีอยู่ตามข้อสันนิษฐานของ พิธินัย และ ร.แสงกาต์ จึงเกิดเป็นกฎหมาย “ลูกผสม” ดังกรณีกฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข และกฎหมายโบราณ ฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์ ด้วยเหตุนี้ การที่พิธินัย กล่าวว่า พบแต่เพียงพระธรรมนูญตามหัวเมืองต่างๆ นั้น น่าจะเกิดจากความเข้าใจคลาดเคลื่อนดังที่กล่าวมาแล้วก็เป็นได้

การพบกฎหมายฉบับเชลยศักดิ์เป็นจำนวนมากกระจายอยู่ตามวัดและในความครอบครองของบุคคลต่างๆ ทั้งกฎหมายเหล่านั้นมีเนื้อหาคลาดเคลื่อนจากฉบับหลวง เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ต้องพิจารณา กล่าวคือ ในแง่หนึ่งอาจเป็นไปได้ว่าการมีคติความต่างๆ เกิดขึ้นทำให้บุคคลที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นฝ่ายโจทก์หรือฝ่ายจำเลยต้องเสียเวลาและค่าใช้จ่ายจำนวนมาก ดังนั้น ผู้นำในสังคมคือ พระภิกษุ ผู้อาวุโส หรือบุคคลที่สังคมหรือชุมชนให้ความเคารพนับถือก็จะเข้ามาทำหน้าที่เป็นคนกลางในการประนีประนอม หรือระงับข้อพิพาทในเบื้องต้นที่ศูนย์กลางของชุมชน คือ วัด แต่หากไม่สามารถยอมความกันได้ ต้องดำเนินการตามลำดับขั้นตอนเพื่อให้คดีนั้นไปสู่การพิจารณาของศาลต่อไป ดังนั้นกฎหมายฉบับเชลยศักดิ์จึงถือเป็นเครื่องมือในการไกล่เกลี่ย หรือแสดงให้เห็นว่าหากคู่กรณีไม่ยอมความกันแล้ว ผลขั้นสุดท้ายของการตัดสินคดีจะเป็นอย่างไร กล่าวได้ว่าสิ่งนี้เป็นมาตรการหนึ่งในการสร้างผลทางจิตวิทยาแก่คู่กรณี และยังเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างความสงบเรียบร้อยให้เกิดขึ้นในชุมชนหรือสังคม ผ่านการมีตัวบทกฎหมายที่แม้จะเป็นฉบับคัดลอกจากต้นฉบับที่ใช้อย่างเป็นทางการก็ตาม

อีกประการหนึ่ง การปรากฏกฎหมายฉบับเชลยศักดิ์จำนวนมาก นอกจากจะเกิดขึ้นจากกระบวนการคัดลอกตามความจำเป็นดังกล่าวมาแล้ว ยังเกิดขึ้นจากการที่ขุนนางผู้ดำรงตำแหน่ง “ยกกระบัตร” ข้าราชการจากกรมวังที่ส่งไปทำหน้าที่ต่างพระเนตรพระกรรณของพระมหากษัตริย์ในการกำกับดูแลการปฏิบัติราชการของเจ้าเมือง และยังมีบทบาทเป็นส่วนหนึ่งในการพิจารณาคดีความต่างๆ ด้วย ดังจะเห็นได้จากพระราชกำหนดเก่า ดราขึ้นเมื่อปีมะแม นพศก จุลศักราช ๑๐๘๙ (พ.ศ. ๒๒๗๐) ครั้งแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงบทบาทของยกกระบัตรว่า

“อนึ่งจะภิกษาภาษาภิราชการบ้านเมือง แลทุกขทุระราชฎร้องฟ้องนั้น ประการใด ๆ ให้ยกกระบัตรรู้เห็นผิดแลชอบด้วย

อนึ่งชาวต่างเมืองอย่าให้ผู้ใดเอาขึ้นนอกขุนยกกระบัตร.....อนึ่งครั้นเทศการ พระราชพิธีตรุษสงกรานต์ ให้ยกกระบัตรเข้ามารับพระราชทานน้ำประพัสสัจจานกรุงฯ แลให้กำหนดรู้ภิราชการแลกิจคุชทุกขราชฎรทั้งปวง แลคนแอบแฝง

ชุมนุมจรัสพลรัตน์ให้จงแจ้งจงทุกประการ จะให้กรมวังตาม ถ้าแลให้
การไปมิได้จะให้มิโทษจงหนัก”^{๓๔}

ดังนั้น ตำแหน่งยกกระบัตรจึงเป็นเสมือน “ผู้ตรวจราชการพิเศษ” ที่พระมหากษัตริย์โปรดฯ ให้ส่งไปกำกับการปฏิบัติหน้าที่ราชการของเจ้าเมืองต่างพระเนตรพระกรรณ ทั้งยังเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการมีส่วนร่วมพิจารณาตีความ และยังเป็นผู้ที่ต้องถวายรายงานต่อพระมหากษัตริย์ในคราวรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัจจา ซึ่งกำหนดให้ต้องเข้ามาเฝ้าราชธานี อันเป็นช่วงเวลาที่ยกกระบัตรจะต้องรายงานกิจเหล่านั้นผ่านกรมวังซึ่งเป็นต้นสังกัด ด้วยเหตุนี้ การที่ยกกระบัตรจะไปปฏิบัติหน้าที่ตามหัวเมืองต่างๆ ก็ย่อมต้องมี “คู่มือ” อันได้แก่ตัวบทกฎหมายที่ตนเห็นว่าจำเป็นต้องใช้อยู่เป็นประจำ หรือมีการเข้ามาคัดลอกกฎหมายส่วนกลางไปใช้เป็นครั้งเป็นคราว จึงทำให้เกิดกฎหมายฉบับเชลยศักดิ์ที่ส่วนหนึ่งไม่ใช่ฉบับสมบูรณ์ และอาจมีเนื้อความย้อนกว่าของหลวงซึ่งหลงเหลืออยู่ตามหัวเมืองต่างๆ ก็เป็นไปได้

ท้ายสุดเนื้อหาของกฎหมายโบราณที่พบในภาคอีสาน ซึ่งนำเสนอในที่นี้เกี่ยวข้องกับวิธีพิจารณาคดี ความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองและกลุ่มคนขนาดเล็กซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตด้านอื่นๆ หากพิจารณาโดยรวมจากกฎหมายฉบับเชลยศักดิ์ที่พบในภาคอื่นๆ รวมทั้ง กฎหมายที่เกิดขึ้นตามจารีตเดิมที่ใช้อยู่ในพื้นที่เหล่านั้น เช่น มังรายศาสตร์ ธรรมศาสตร์ และราชศาสตร์ของล้านช้าง น่าจะช่วยให้เข้าใจได้ว่า เหตุใดบางพื้นที่จึงมีกฎหมายฉบับเชลยศักดิ์ในปริมาณและความครอบคลุมของเนื้อหาไม่เท่ากัน อาจเป็นการนำกฎหมายภาคกลางไปปรับใช้ร่วมกับกฎหมายจารีตเดิมแบบคู่ขนาน กล่าวคือ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตก็ใช้กฎหมายจารีตเดิมที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมมากกว่า ส่วนกฎหมายฉบับเชลยศักดิ์ที่คัดลอกนั้นก็ใช้สำหรับการพิจารณาคดี หรือการสร้างความสะดวกเรียบร้อยในสังคมดัง ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยระบบกฎหมายที่ซับซ้อนมากขึ้น และหากกฎหมายจารีตส่วนกลางสามารถนำมาใช้กับวิถีชีวิตของสมาชิกในสังคมให้เกิดผลในทางที่พึงประสงค์ย่อมมีการคัดลอกมากขึ้นตาม

^{๓๔} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ฯ, เล่ม ๓, ๑๘๗ - ๑๙๐.

ความจำเป็นและความเหมาะสมกับสภาพการณ์ของแต่ละพื้นที่ ผู้เขียนเชื่อว่า หากนักวิชาการในวงการประวัติศาสตร์และกฎหมายร่วมมือกันทำงานในลักษณะเช่นนี้ ย่อมสามารถให้คำอธิบายระบบกฎหมายของไทย ตลอดจนอุดมคติ และทัศนคติของคนในแต่ละกลุ่มต่อการสร้างระเบียบและความสงบสุขให้เกิดขึ้นในสังคมได้ไม่ยาก

ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ

บรรณานุกรม

- จักรฤทธิ์ อุทโย. "กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข" รวมบทความประวัติศาสตร์. ๑๕ (กุมภาพันธ์ ๒๕๓๖), ๒๗ - ๕๔.
- _____. "กฎหมายอีสาน: การวิเคราะห์เบื้องต้น" รวมบทความประวัติศาสตร์ ๑๗ (กุมภาพันธ์ ๒๕๓๘), ๖๑ - ๘๘.
- ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖. ๓ เล่ม. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๙.
- ประเสริฐ ณ นคร, แปล. พจนานุกรม ไทยอาหม-ไทย. กรุงเทพฯ: บริษัท พิมพ์เนศพรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๓๔.
- ปาเลอกัวซ์, ชอง บาติสตี. สัพพะ พะจะนะ พาสา ไทย. บุษบา ประภาสพงษ์ และคนอื่นๆ (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒. จัดพิมพ์โดย สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.
- พระราชกำหนดเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยา. พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๗๖. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระศิลปานุจิตรการ (จักร อินทรเสน) ณ วัดมกุฏกษัตริย์ ประการ พ.ศ. ๒๔๗๖.
- พิธินัย ไชยแสงสุกุล. "พระราชศาสตร์และพระธรรมศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยามและอาณาจักรล้านนา" วารสารนิติศาสตร์ ๒๕, ๑ (มีนาคม ๒๕๓๘), ๑๖๐-๑๖๖.
- พิธินัย ไชยแสงสุกุล และคณะ. รายงานการวิจัยเรื่องกฎหมายแห่งอาณาจักรสยาม: ศึกษาเปรียบเทียบโครงสร้าง ระบบกฎหมาย และเนื้อหาบทบัญญัติของอาณาจักรสยามและอาณาจักรขอม. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้า, ๒๕๓๗.
- ร. แลงการ์ด. ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖.

ราชบุรดิเรกฤทธิ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง. “กฎหมายลิลิตและกรรมศักดิ์
สำเร็จ” กฎหมาย เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๓. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิง
ศพ ฯพณฯ พลโท อัมพร ศรีไชยยันต์ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์
วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๓.

รายงานการประชุมคณะวิจัย “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมาย
ไทยในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์” ครั้งที่ ๓. วันเสาร์ที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๔๕
และ ครั้งที่ ๔. วันเสาร์ที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๔๕ ณ ห้องดอกไม้งาม สำนัก
หอสมุดแห่งชาติ ทำวาสุกรี กรุงเทพฯ.

วิชาการ, กรม. กระทรวงศึกษาธิการ. พจนานุกรม (ร.ศ. ๑๒๐) ฉบับกรม
ศึกษาธิการ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๑.

ศิลปากร, กรม. จารึกในประเทศไทย เล่ม ๕. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, ๒๕๒๙.

_____. รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน,
๒๕๐๕. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก เจ้าพระยาบดินทร
เดชาอนุชิต (แย้ม ณ นคร) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิริน
ทราวาส วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๕.

สารูป ฤทธิ์ชู. “กฎหมายท้องถิ่นภาคใต้” รวมบทความประวัติศาสตร์ ๑๐
(กุมภาพันธ์ ๒๕๓๑), ๕๙ - ๘๖.

_____. “ภูมิปัญญากฎหมายภาคใต้” ทักษิณคดี ๔,๓ (กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม
๒๕๔๐), ๕๗ - ๖๓.

สำนักงานกฤษฎีกา. คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. ประชุม
พระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลั่นานามมัยอยุธยา ภาค ๑. พระนคร:
โรงพิมพ์สำนักงานกฤษฎีกา, ๒๕๑๐.

อรรถ นันทจักร. “ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน: การศึกษาเชิงวิเคราะห์ประเพณี
การจดบันทึกประวัติศาสตร์หัวเมืองอีสานถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐.”
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียง
ใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๙.

๙๒ ความสัมพันธ์ของกฎหมายตราสามดวงกับกฎหมายฉบับสมัยศักดินา

อรรถ นันทจักร. “กฎหมายลุ่มแม่น้ำโขง: พัฒนาการและความต่อเนื่อง” รวม
บทความประวัติศาสตร์ ๑๙ (มกราคม ๒๕๔๐), ๗๖ - ๙๒.

Andrew Huxley. Ed. **Thai Law: Buddhist Law.** by Bangkok:
White Orchid Press, 1996.

Vey, J. L. ศรีพจนานุกรมไทย = **Siamese French English Dictionary.**
Office of the Catholic Mission, 1896.

ภาคผนวก ก

ตารางเปรียบเทียบเนื้อหาระหว่างกฎหมายโบราณ ฉบับ นาย หนู ไชยสุข
กับกฎหมายตราสามดวง

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
มาตรา ๑ ราษฎรทั้งหลาย พิพากษาแก่ผู้ต้องคดี แล รับว่าจะไปหาผู้ต้องคดีมา ส่งให้แก่(คดี) ซึ่ง [เขา] หา นั้นคดีให้มีหนังสือมัดมัดว่า จะเอาตัวผู้ต้องคดีมาส่ง แล้วเอาผู้อื่นมาส่งแทนผู้ ต้องคดี ท่านว่ามันทำ [ดัง] นี้ให้เป็นข้าเหิงนาน มิชอบ ให้ยากแก่ความเมืองท่านๆ ว่ามัน [แก้ง] ประวิงไว้ให้ เนื้อความช้า ให้กดเอาเนื้อ ความเป็นแพ้แล (๒.๓ บ.๔ – ๒.๔ บ. ๓)	อนึ่งผู้มีอรรถคดีให้หนังสือมัด ไว้แก่สุภากระลาการว่าจะมาให้ ถามก็ดีเดิรเผชิญก็ดีชี้ขาดก็ดีมิ ได้มาตามนัด ๓ นัดให้กฎเอา เนื้อความเป็นแพ้ (รับฟ้อง ล. ๑ น. ๓๐๘)	
มาตรา ๑ ผู้มี [คดี] อยู่ใน สุภากระลาการ ๆ จะเอาคดี (ดู) ของมันสืบไป มันเป็น [คดี] ของ ... ฟ้องมัน ประเวประวิงไว้ให้ขัดข้อง และอุบายต้อง [๒] ประการ	มาตราหนึ่ง ผู้มีคดีมีสุภา กระลาการ ๆ จะว่าคดีของมัน สืบไป มันเหน่ว่าคดีมันพิรุศ บกพร่อง มันประวิงไว้ให้ขัดข้อง ด้วยอุบายต่างๆ ประการใดๆ มันมิให้ว่าให้ตราคำไว้ครั้งหนึ่ง	

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
ใด ๆ มั่นมิให้ว่า [ผู้หนึ่งผู้ใด] ตราคำมั่นไว้ครั้ง ๒ ก่อน ถ้าถึง ๓ ครั้ง ท่านให้เอา เนื้อความแพ้แลจบประวิง เท่านั้นแล (น. ๑๑ บ. ๒-น. ๑๑ บ. ๕)	สองครั้งก่อน ถ้าถึง ๓ ครั้ง ท่าน ว่าให้เอาเนื้อความมั่นเปนแพ้ (รับฟ้อง ล. ๑ น. ๓๒๐)	
มาตรา ๑ ราษฎรร้องฟ้อง หาความแก่กันด้วยประการ ใดๆ ก็ดี ตระลาการเรียกเอา พิจารณาถามต่อกันอ้างได้ กฎหมาย... ตระลาการให้ ตระลาการเรียกเอาหนังสือ ฟ้องคำกฎหมายมาใส่กันดู ถ้า ต้องกันไซ้ให้ตระลาการเร่ง พิจารณา ถ้ามีต้องกันกับ หนังสือร้องฟ้องไซ้ท่านมี ให้พิจารณาเพราะจะให้ข้าง หนึ่ง... ตัว ถ้ามีฟังรับไว้ พิจารณาท่านว่าละเมิด (น. ๑๓ บ. ๑ - น. ๑๓ บ. ๕)	มาตราหนึ่ง ราษฎรทำหนังสือ ฟ้องร้องกันด้วยเนื้อความ ประการใดๆ แลตระลาการเรียก เอามาพิจารณาได้ถามต่อกัน แลอ้างว่าได้กฎหมายไว้แก่สุภา ตระลาการนั้น ให้พิจารณาดูใน หนังสือฟ้องร้องและคำกฎหมาย ต้องกันกับหนังสือร้อง ให้ ตระลาการเร่งพิจารณาตาม หนังสือร้องแลคำกฎหมายไป ถ้า คำกฎหมายต้องกับหนังสือร้อง อย่า ให้พิจารณาเพราะจะให้ข้างหนึ่ง เสียตัว (รับฟ้อง ล. ๑ น. ๒๙๖ - ๒๙๗)	
มาตรา ๑ ผู้ร้องฟ้องหาความ แก่กันด้วยสิ่งใดๆ ก็ดี ให้ใส่ ชื่อผู้ต้องคดีนั้นลงสิ้นชื่อ ถ้า หนังสือร้องฟ้องนั้นขาดชื่อ	มาตราหนึ่ง ผู้ใดๆ ทำหนังสือร้อง เรียนหาความแก่กันด้วยกิจสิ่งใด ก็ดี ให้ใส่ชื่อผู้มีคดีในหนังสือร้อง นั้นลงสิ้นชื่อ ถ้าแลในหนังสือร้อง	

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
ไซ้ท่านว่าละเมิดให้ข้าง ๑ เป็น [พินัยหลวง] แล (น. ๑๓ บ. ๕ – น. ๑๔ บ. ๒)	นั้นขาดชื่อก็ดีเหลือชื่อก็ดีท่านว่า ละเมิดให้ใหม่ลาหนึ่งเป้นแต่พิใน หลวง แล้วให้พิจารณาตาม หนังสือร้องนั้น (รับฟ้อง ล. ๑ น. ๒๙๗)	
มาตรา ๑ ผู้ใดร้องฟ้องเรียก หาความแก้ท่านแห่งหนึ่ง แล้วมิได้พิจารณายังมี สำเร็จ ไปทำหนังสือยื่นแห่ง หนึ่งเล่าท่านว่ามันทำดั่งนั้น เป็นสองศาล ให้ใหม่ลาหนึ่ง ตามบรรดาศักดิ์เป็นแต่พินัย หลวงแลให้ว่าตามหนังสือ ร้องฟ้องก่อนนั้นแล (น. ๑๔ บ. ๒ – น. ๑๔ บ. ๕)	มาตราหนึ่ง ผู้ใดมีคดีมาฟ้องร้อง เรียนหาความแก้ท่านแห่งหนึ่ง แล้ว ยังมิได้พิจารณาสำเร็จแล ไปฟ้องร้องเรียนแห่งหนึ่งเล่า ท่านว่าทำดั่งนี้เป็นสองศาลให้ ใหม่ลาหนึ่งตามบันดาศักดิ์เป็น แต่พิในหลวง แล้วว่าให้ตาม คำฟ้องร้องก่อนนั้น (รับฟ้อง ล. ๑ น. ๒๙๗)	
มาตรา ๑ คดีอันใดๆ เขามี หามาเป็นพวกเพื่อนเขา จำเพาะเกาะตัวผู้ต้องคดีคน (ตลว) ก็ดีแลคนมีสุขทุกข์ กังวลใช้เจ็บประการใดก็ดี แลตนจะให้พ่อแม่พี่น้องลูก หลานผัวเมียจะออกไปแก้ ต่างกันก็ดี จะออกไปว่า ความต่างกันกันก็ดี ท่านว่า	ถ้าคดีนอกกว่านี้ประการใดๆ ท่านว่าผัวจะแก้ต่างเมียๆ จะแก้ ต่างผัว ลูกจะแก้ต่างพ่อต่างแม่ๆ จะแก้ต่างลูก พี่จะแก้ต่างน้องๆ จะแก้ต่างพี่ ปู่ญาตายายลุง อาอาวป้าแก้ต่างหลานๆ จะแก้ ต่าง ปู่ญาตายาย น้องอาวอาวป้า } บุตรตติ สายสะตือมาเลี้ยง บุตรขอมา เลี้ยงบุตรได้กลางทาง บุตรตติ	ข้อ ค ว ม ใน กฎหมายโบราณฯ ระหว่างหน้า ๑๘ บรรทัดที่ ๔ ถึง หน้า ๑๙ บรรทัดที่ ๔ (ที่ขีดเส้นใต้) ใกล้เคียงกับข้อ ความในกฎหมาย ตราสามดวงที่ยก

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
ผัวจะแก้ต่างเมียๆ จะแก้ต่าง ผัว พ่อแม่จะแก้ (หา) ต่าง ลูกๆ จะแก้หาต่างพ่อแม่ก็ดี พิจารณาต่างน้องๆ จะแก้ ต่างพี่ก็ดี ลูกป้าตายาก็ดี ประการทั้งนี้ท่านว่าเขาจะ แก้ต่างกันได้ เพราะเขาทั้งนี้ เขาไถ่กันจะตายด้วยกันได้ แล (น. ๑๗ บ. ๓ - น. ๑๘ บ. ๔) มาตรา ๑ สมณ... (พลอน ทีนะสะนาจนาจาเรีย) แลจะ ให้ (๒) ลูกศิษย์โยมแก้ ความว่าต่างกันเพราะ [เหตุ] อันใดจึงกล่าว (ตั้ง) หนึ่งเหตุที่พรหมณ์อาจารย์ ทรงพระ... (ลาด) เขาจะหา ต่างกันได้ เพราะคุณเป็น ประดุจะดังลูกหลานเขาจะ แทนผู้มีคุณเพราะท่านได้ เลี้ยงยกยอ [ก่อเขา] จะแก้ หาต่างกันได้แล (น. ๑๘ บ. ๔ - น. ๑๙ บ. ๒)	บิดา มานดา } มาเลี้ยงแต่อายุศม์ ชวบหนึ่งจนเจดชวบ จะว่าแทน บิดา มานดา } เลี้ยงก็ดี ประการ เท่านี้ท่านว่าเขาตายด้วยกันได้ เขาจะแก้ต่างว่าต่างกันได้ (รับฟ้อง ล. ๑ น. ๓๒๓)	มา เพียงแต่ใน กฎหมายโบราณฯ ปรากฏเนื้อความ แยกออกถึงสาม ส่วนตามที่แสดง มานี้

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
มาตรา ๑ ขอลูกหลานไปแต่ ตัดสายสะดือไปเลี้ยงแต่อยู่ ใน (คลอง) ๑ ... ท่านได้ ยกยอ เกื้อ ๒๕๐๐ นี้ให้ [ทรัพย์] มรดกด้วย ถ้าจะแก้ จะหาต่าง (บดิดาม) ... (เชื้อ) เขาเอามาเลี้ยงยกยอ เกื้อกันได้แล (น. ๑๙๖. ๒ - น. ๑๙๖. ๔)		
มาตรา ๑ ราษฎรร้องฟ้อง หาความแก่กันเป็นหน้า กระสือกินท่านตายก็ดี หา กันว่ากระทำด้วยเมียท่าน ก็ดี หาว่าเป็นโจรปล้น สะตมจับหอกดาบฟันแทง ท่านตายก็ดี หากันว่าเป็น หมอกระทำให้ท่านตายก็ดี หาด้วยทรัพย์มรดกก็ดี หา กันว่าบัง [พระราช] ทรัพย์ ส่วยสาอากรสิ่งของ ๆ หลวง ออกจากพระคลังก็ดี คิดกัน กระทำร้ายจลาจลให้แผ่นดิน ดินท่านก็ดี หากัน... ทั้ง หลายด้วยกันก็ดี หากันว่า ลูกไปด่าตีฆ่าฟันเขาตายก็ดี	มาตราหนึ่ง ราษฎรผู้มีอรรถคดี ร้องฟ้องหาความแก่กันว่าเป็น ฉมบจะกละกฤษฎาให้ท่านกิน ตายแลเป็นหมอทำให้ท่านตายก็ ดี หาว่าเป็นโจรปล้นสะตมจับ หอกดาบฟันแทงท่านตายก็ดี แลหาว่าทำด้วยเมียท่านก็ดี หา กันด้วย ทรัพย์มรดกก็ดีหากันว่า ต้องอฎิกรด้วยสัตว์รักษาก็ดี แล หากันว่าลักบังพระราชทรัพย์ ส่วยสาอากรอนสารพทรัพย์สิ่ง ของ ๆ หลวงไปจากพระราชวังก็ ดี แลคิดกันทำจลาจลในแผ่นดิน ท่าน แลหากันว่าขูด ทรัพย์ทอง เงินได้ด้วยกันก็ดีแลหาว่ารุกไปตี ฆ่าฟันกันตายก็ดี หากันว่าขอ	

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
หาว่า (ช...กะไซ)...ท่านริบ (ลาสะบุตร) เอทรัพย์สินของก็ ดี หากันว่าเอาเพลิงเผา เรือนท่านก็ดี หากันว่าจับได้ ตัวผู้กระทำเงินทองแดงก็ดี หาว่า (ขุดดวงตอก)...ก็ดี หากันว่าจับตัวผู้ลอกทรงพระ พุทธรูปไปหลอมเสียก็ดี มัน กระทำอุลามกดังนี้ก็ดี ต้อง...จะให้หนึ่งเสียมิได้ ต้องให้เกาะเอาตัวมาเป็น (คู่) อยู่ในกองตระลาการ ๆ ก็เร่งให้ตัวมันแก่จะหาจงได้ อย่า [ให้] ผู้อื่นมาแก้ต่างให้ ถ้ามคำทั้งนี้มิได้ ถ้าเขาหา ว่ามิ...เอาตัวมาพิจารณาให้ ต้องในบท อย่าให้ผู้อื่นนอก หานั้นมากล่าวหาเขามา ประกันแล มุลนายจะมาแก้ ต่างว่ามีได้เลย (น. ๑๙ บ. ๔ - น. ๒๑ บ. ๕)	ราชฎีกกันไซกราษฎร์บริบาทหาเอาทรัพย์สินของก็ดี หาว่าเอาเพลิงเผาเรือนก็ดี จับตัวผู้เอาเพลิงเผาเรือนท่านได้ก็ดี จับได้ตัวผู้ทำเงินทองแดงตีตราเงินพดด้วงก็ดี ลักลอบทองพระพุทธรูปไปหลอมหลอมเสียก็ดี และคดีอุทละม ๑๕ นี้ต้องที่จำเพาะตัว ถาม ให้เกาะกุมเอาตัวมาเป็นคู่ อยู่กลางจำนำด้วยตนเอง ให้เอาตัวมันถามจงได้อย่าให้ผู้อื่นแก้ต่างว่าต่าง (รับฟ้อง ล. ๑ น. ๓๒๒ - ๓๒๓)	
มาตรา ๑ ราษฎรผู้มิดีมา ร้องฟ้องกฎหมาย (มีมา) ได้ เป็นคดีของพ่อแม่พี่น้องลูก เมียๆ มิได้ [ประกัน] ให้ตน ว่า (เสีย) มิได้...คดีของพ่อ	มาตราหนึ่ง ผู้มิดีทำหนังสือ ร้องฟ้องกฎหมายกล่าวพิพาท แก่กันด้วยเนื้อความสิ่งใดเป็น คดีของพ่อแม่ผัวเมียพี่น้องลูก หลานท่านประกันไว้ว่ากล่าว	

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
แม่พี่น้องลูกเมียร้องฟ้อง กฎหมาย ท่านว่าถ้อยคำทั้ง นี้ (เสย) มิได้แต่ว่ามีได้ ประกันให้ฟ้องคดีนั้นร่วมกัน ถ้าคดีพ่อแม่พี่น้องลูกเมีย ใครจะปรับให้เป็นสินไหมพิ ไฉนนั้นพร้อมทำ [คดี] พ่อ แม่พี่น้องลูกเมียนั้นแพ้ใคร ท่านให้ปรับไหมคงตามบท พระไอยการพระราชฎีกา บันทึก (น. ๒๑ บ. ๔ - น. ๒๒ บ. ๓)	โดยคดีนั้น ถ้าผู้หาพิพาทแพ้คดี ให้ทอดสินไหมพิไฉนคงตามรูป ความ ถ้าคดีพ่อแม่พี่น้อง ลูกหลานมิได้ประกันให้ว่า ถ้าผู้ กล่าวคดีชนะคดี สินไหมนั้น พร้อมให้ทำสินไหมนั้นเป็น ๓ ส่วน ให้แก่ผู้กล่าวคดีชนะแต่ ๒ ส่วน ให้ยกเสียส่วนหนึ่ง ถ้าผู้ กล่าวหาแพ้แก่คดี ให้ทอดสินไหม พิไฉนคงโดยพระราชฎีกา (รับฟ้อง ล. ๑ น. ๓๒๔)	
มาตรา ๑ เรือท่านไว้ในน้ำ ในท่า แลโค กระบือท่านไว้ ในทงในนาสถานที่ใด ๆ ก็ดี แลโจรผู้ร้ายลักเอาไป จับได้พิจารณาเป็นสัตย์ก็ให้ สัตย์ก็ให้ลักไว้หน้าอกให้รู้ ว่าโจร ถ้าได้ตัวข้างม้าโค กระบือคืนมาให้ (ไ) โหม ๒ เก็ง ถ้ามิได้ตัวคืนให้ใหม่ ๓ ต่อเก็ง จะได้ลักออกเบี้ย ๒๒๐๐๐๐	มาตราหนึ่ง โคกระบือท่านใส่ คอกผู้ไว้สถาที่ใด แลปล่อยอยู่ ใน ท่ง } ผู้ร้ายลักไป จับได้ นา } พิจารณาเป็นสัจ ท่านว่ามันเป็น โจรลักสัตว์มีคุณ ให้เอาพิกัดโค กระบือใหม่ตั้งใหม่โคผู้ค่าตัวละ ๓ นางโคค่าตัวละ ๔ ๒ ลูก ตามแม่ผู้ค่าตัวละ ๑ ๒ ตัวเมีย ค่าตัวละ ๒ ๑ กระบือผู้ค่าตัว ละ ๖ นางกระบือค่าตัวละ ๙ ลูกตามแม่ผู้ค่าตัวละ ๓	

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
เข้าเส้นหลวงปรับเป็นเงิน ๑ ๒ เป็นแต่ (๒๐) [พินัยหลวง] ถ้าข้างพลาย ค่า ๑ ๕ ข้างพังค่า ๑ ๕ ลูกกระบือตัวผู้ค่า (๓) ลูกกระบือตัวเมียค่า ๕ ๒ ลูกโคผู้เมียก็เหมือนกันแล (น. ๒๔ ป. ๔ - น. ๒๕ ป. ๓)	ตัวเมียค่าตัวละ ๕ ๒ ได้ตัวคั่นใหม่สองต่อกิ่ง มิได้ตัว คั่นใหม่สามต่อกิ่งให้คักสิ่งอัน ลักไว้จนออกให้รู้ว่าโจร เอาตัวจำ ใส่คุกไว้ ให้เอาบุตรภรรยา มาเร่ง เอาสินไหมพิไย (โจร ล. ๒ น. ๓๓๐ - ๓๓๑)	
มาตรา ๑ ...กันว่าฆ่าดีเป็น โทษ ๑๐ } กระทง ท่านมิ ให้เรียกกระทงใหม่สิ่งใด ๆ (ชาย) นัก ท่านให้เอาแต่สิ่ง ๑ ตัว (ไทย) พันแทงตาย...ตาย ให้ใหม่... มิได้...แลชกหน้าดี ท่าน (หลก) หัก ๑๐ } ที่กิดดี แลถ้าไปตีถึงที่แดนท่าน ให้ใหม่แต่ (ที่...) เป็นเบี้ย ๔๒๐๐๐๐ เป็นเงิน ๑ ๓ ตั้งใหม่ทวิคุณเป็น (ทะ) เป็น	มาตราหนึ่ง วิวาท ดี } กันโทษ ๑๐ } กทง มิให้เรียกทงใหม่ โทษสิ่งใดหนักให้เอาแต่สิ่งหนึ่ง ตั้งใหม่ ตำนานา ๔๐๐ ลงมาให้เอา บันดาคักดีผู้ เจ็บ } ตั้งใหม่ ได้ } แต่นา ๔๐๐ ขึ้นไป ให้เอา บันดาคักดีผู้สูงนาฝ่ายเดียวตั้ง ใหม่ให้แก่ผู้ชนะ ถ้อยที่ถ้อยคำดี กัน ให้ใหม่กลบกลบกัน เหลือนั้น เปน สินไหม } กิ่ง พิไย } (วิวาท ล. ๒ น. ๒๗๐ - ๒๗๑)	

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
เงิน $\frac{(๖)}{๑}$ เป็นสินกึ่ง พินัยกึ่ง (น. ๒๖ บ. ๒ – น. ๒๖ บ. ๕)		
[ถ้าชกท่านถึก] ที่แจ้งเสีย โฉมท่านๆ ให้ใหม่ทวิคุณ (น. ๒๖ บ. ๕) มาตรา ๑ ถ้าชกท่านถึกที่ แจ้งว่าเสียโฉมท่านๆ ให้ ใหม่ทวิคุณ (น. ๒๗ บ. ๔)	๓๐ มาตราหนึ่ง วิวาทตีพันแห่ง กันถูกขนาดทั้งสองข้างก็ดี ตา บอดทั้งสองข้างก็ดี ข้อมือหักข้อ แขนหักทั้งสองข้างก็ดี แข้งขาหัก ทั้งสองข้างก็ดี ลิ้นด้วนจมุกด้วน ก็ดีได้ชื่อว่าขาด ให้ใหม่จัดร คุณ ถ้าขาดข้างหนึ่งวันข้างหนึ่ง ลิ้นแหว่งก็ดี ได้ชื่อว่าขาด ให้ ใหม่ตรึคุณ ถ้าชำนาญทั้งตัว ลำบากปางตายก็ดี หนึ่งตาขาด วันจมุกขาดแหว่งก็ดี ให้ใหม่ทวิ คุณ <u>ถ้าที่แจ้งเป็นแผลเสียโฉมให้</u> <u>ใหม่ทวิคุณ ถ้าบาทเจ็บแตกที่ลับ</u> <u>มิได้เป็นที่แจ้งเสียโฉม ให้ใหม่แต่</u> <u>ลาหนึ่ง</u> (วิวาท ล. ๒ น. ๒๘๑)	
อัน ๑ อุทธรณ์หาความกัน ว่าตระลาการมิได้เอาฟ้อง ให้แก่คำกฎให้หาโจทก์มิได้ ไปเกาะเอาจำเลยมาถามให้ (ค...ลม) แก่โจทก์ แต่ฟ้อง ให้แก่โจทก์จำเลยรับฟ้อง คนทุศีลหาความพ่อแม่รับ	อันว่าลักษณะของคฤธรรมี ๙ ประการนั้น คือหาว่ามิได้เอา ฟ้องแลคำกฎหมายใส่ด้วยพระ ทำมณูณ ๑ คือหาว่าไม่มีฟ้องแล คำกฎหมายหาโจทก์มิได้บังอาจเกาะ เอาจำเลยมาถาม ๑ คือหาว่า มิ ได้ถามตามหนังสือร้องแลคำกฎ	ข้อความส่วนนี้ใน กฎหมายโบราณฯ เขียนต่อเนื่องกัน แต่เมื่อเทียบกับ พระไอยการลักษณ ฉุทธแล้ว พบว่ามี ส่วนเกี่ยวข้องอยู่ใน บทที่ว่าด้วยของค

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
ไว้บังคับความให้รับในส่วน เขียนเอาไว้รับลงจำเลยให้ การต้อง (ข) ให้เขียนเอาแต่ ชอบใจตระลาการลบแปลง	ถามความตัดเนื้อความเสีย ๑ คือหาว่าแต่งฟ้องให้โจทก์แต่งคำ ให้การให้จำเลยแลให้กรรมแก่ โจทก์ จำเลย } ๑ คือ หาว่ารับฟ้อง	อุทธะสุทธะ และ อุตริอุทธ ตามที่ แสดงมานี้ ข้อที่น่า สังเกตประการหนึ่ง
สำนวนเสียสองข้อเนื้อความ อ่านฟ้องให้ลูกความ ตระลาการอำยวนสำนวนไว้ (ขึ้น) ข้อความสำนวนลงข้อ กระเบียด (ก) มีความเดิม บ (ขึ้น) ถามความไม่ เบ็ดเสร็จเอาเป็นพิพาทเสร็จ แล้วถามความโจทก์อ้างว่า มีเขียนว่า ตัว...มาขอว่า เป็นสำนวนมิให้ [โจทก์] จำเลยผู้ขอความเดิมว่าตัด สำนวนอำยวนคำไว้... (นี้) สำนวนมิได้แจ้งในความ เขียนใน (ละ) ระวังไป(ส) ...ได้อ่านให้ลูกความฟัง	คนทุศีลหาความพ้อแม่ปู้ญดา ยายรับไว้บังคับบัญชา ๑ คือหา ว่าถามความไม่รับในสำนวน เขียนเอาไว้รับ ๑ คือหาว่าจำเลย ให้การต้องข้อมิเขียนเอาเขียนเอา ตามชอบใจ ๑ คือหาว่าพอใจ ตัดแปลงสำนวนเสียสองข้อเนื้อ ความลง ๑ คือหาว่าจำเลยยังมี ได้แก่ฟ้องกลับฟ้องกล่าวโทษคู่ ความ กลับโจทก์เป็นจำเลยปิดข้อ ความเก่าเสีย ๑ (อุทธ ล. ๑ น. ๔๒๕ - ๔๒๖) อันว่าลักษณะสุทธะอุทธมี ๑๒ ประการนั้น คือหาว่าทอดโจนฏ ขาด หมายให้ เหลือ } ข้อ ๑	ก็คือ ในขณะที่ กฎหมายตราสาม ดวงให้รายละเอียด การอุทธรณ์ทั้งสาม แบบ อย่างเป็น ระบบ แต่กฎหมาย โบราณฯ กลับ ปรากฏข้อความที่ นำเอารายละเอียด มาเขียนไว้รวมกัน มิได้แบ่งเป็นส่วน ๆ อย่างกฎหมายตรา สามดวงและหาก เทียบดูแล้วจะเห็น ได้ว่าในบทอุทริอุทธ
[แปลง] ใบสัถย์อำยวน ความไว้มีเกาะเอาความมา ทั้งคู่ติดใจเอาไว้แต่ข้างเดียว เกาะลูกความหน่วงเหนี่ยว	คือหาว่าถามความแล้วอำยวน สำนวนไว้ไม่พิจารณา ๑ คือหา ว่าถามความอ่านฟ้องให้ลูก ความฟังมีสิ้นข้อความ ๑ คือหา	จะมีมากกว่าบท อื่นๆ (ดังที่ผู้เขียน ขีดเส้นใต้ไว้ใน ตารางข้อข้างมือ)

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
<u>ไว้ให้ขาดข้าแต่ข้างเดียวมิ</u> <u>ได้เอานายประกันไว้ให้คู่</u> <u>ความ...มิเป็นใจแลนำลูก</u> <u>ความให้มิคำ... (ลา) ตั้งและ</u> <u>[ก็] ขอไว้ให้ลูกความ...พระ</u> <u>ราชกำหนดกฎหมายมิเห็น</u> <u>แก้คำพิพากษาได้ถาม</u> <u>พยานโดยบังคับเกาะพยาน</u> <u>ไว้มิได้แก่ตระลากวถาม</u> <u>พยานมิได้สอบสาบานตัว</u> <u>ต่อหน้าพระพุทธรูปธรรม</u> <u>พระสงฆ์เจ้า ละเลยทุเลาตัด</u> <u>สำนวนมิได้ให้ลูกความผู้ขอ</u> <u>ใจความมิได้คัด...สำนวน</u> <u>ผูกไว้มิให้ลูกความทั้งสอง</u> <u>เอาสำนวนออกมิได้ให้ลูก</u> <u>ความผูกไว้มิให้ลูกความทั้ง</u> <u>๒ ผู้เอาสำนวนออกมิได้ผูก</u> <u>ความผู้ผูกไว้มิให้ลูกความ</u> <u>ทั้ง ๒ ผู้เอาสำนวนออกมิให้</u> <u>ลูกความผู้ผูกไว้มิได้อ่านให้</u> <u>ฟังจะ (ปดบด) มิพินกำหนด</u> <u>วันหนึ่งเอาสำนวนมาอ่าน</u> <u>ชื่อมิเอาคู่ความมาฟ้องให้ผู้</u> <u>ให้ได้ยิน มิลงใบสัถย์แต่</u> <u>ตามอำเภอใจให้รับใบสัถย์</u> <u>มามิได้เอาใบสัถย์ให้ลูกขุน</u>	ว่าถามความกะข้อให้เกินข้อ ความ ๑ คือหาว่าถามความข้อ บัตินเขาเป็นข้อภาคเลข ๑ คือ หาว่าถามความลงหลักเพชรแล้ว มิได้มีกระเบียด ๑ คือหาว่าถาม ความข้ออ้างมิเขียนเอา เขียน เอาเป็นข้อต่อ ๑ คือหาว่าคัด เทียบสำนวนมิให้ } ใจ จำเลย } รั ตัดข้อใจความเสีย ๑ คือหาคัด สำนวนเปลี่ยนข้อๆ อ้างเป็นข้อ ต่อมิต้องสำนวน ๑ คือหาว่าชี้ สำนวนอำวนสำนวนไว้มิชี้ให้สำ นวนมิได้แจ้งข้อความ ๑ คือ หาว่ามิได้เขียนเอาคำคู่ความตัด สำนวนเขียนเอาไว้แล้วลบเสีย ๑ คือหาว่าเขียนระวางใบสัจมิได้ อ่านให้คู่ความฟังแลแปลงใบสัจ เสีย ๑ (อุธร ล. ๑ น. ๔๒๖ - ๔๒๗) อันว่าลักษณะอุตริอุธรมี ๒๑ ประการนั้น คือหาว่ามิได้เกาะคู่ ความทั้งสองไว้ เกาะไว้แต่ข้าง เดียว ๑ หาว่าเกาะคู่ความ หนึ่งเห็นวไว้เรียกเอาชำระวิชา แต่ข้างหนึ่ง ๑ คือหาว่ามิได้เอา คำประกันไว้ให้ลูกความหนี ๑ คือหาว่าเปนใจนำพุดจา	

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
[พิพากษา] นครบาลเรียก เอาสินไหมพินัยตัดสินให้ แล้วมิได้ (รด) ให้แก้โจทก์ จำเลยอ่าน [แปลง] สินไหม มิ...แก่ผู้ชนะ...สินไหมมิให้ เอาคำพิพากษาให้ดูความ	ให้ความรู้มีคำ } ๑ คือ ตุลา } หว่าคำพิพากษาเป็นยุติธรรม แล้วมิได้กระทำตาม ๑ คือหาว่า มิได้ถามพยานโดยบังคับเกาะ พยานไว้มิให้แก้คำ ๑ คือหา ว่าสืบพยานมิให้พยาน	
ฟังว่า...และขอ (ฉบับ) สำนวนเป็น... (ทะ)...ให้	พุทธ } สบตชบาลต่อหน้า } ธรรม } สงฆ์ }	
ความแต่โดยสำนวน...เอา ฟ้องท่านให้มิได้บังคับ บัญชา	เจ้า ๑ คือหาว่ารับฟังตุลาคำตัดสิน ฟ้อง } แล้วอันไว้มิได้ชี้แก้ สำนวน }	
(น. ๓๙ ป. ๓ - น. ๔๒ ป. ๓)	ผู้พิพากษา ๑ คือหาว่าคิด สำนวนที่ขาดมิให้ลูกความรู้ ให้ ข้อใจความขาดเสีย ๑ คือหาว่า เอาเทียบสำนวนผูกไว้มิให้ลูก ความทั้งสองรู้ ๑ คือหาว่าแก้ สำนวนออกมิให้ลูกความรู้เหน ผูกไว้มิอ่านให้ฟัง ๑ คือหาว่าให้ นัดแลรับผิดชอบได้แต่ข้างเดียวให้นัก มิได้เรียกเอาคำนัดไว้ ๑ คือหา ว่าเอาสำนวนอ่านขึ้นมิได้เอา ลูกความไปให้ เห็น } ให้ได้ยิน ๑ คือหาว่ามิคุมเอาลูกความไป รับสั่งส่งสัจเอาใบสั่งไปส่งแต่อา เภอใจ ๑ คือหาว่าไปรับสั่งมา	

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
	ให้ลูกความรู้ ๑ คือหาว่ามีได้เอา ใบสั่งมาให้ลูกขุนพิพากษาก่อน สินไหม เรียกเอา พิไฉน } ๑ คือ หา ว่าท่านพิพากษาดัดสินยังไม่แล้ว บังคับเอาเอง ๑ คือหาว่าเร่งสิน ไหมได้แล้ว มีส่งให้แก่ผู้ชนะให้ สินให้ครบ ๑ คือหาว่ามีได้อ่าน คำพิพากษาให้ลูกความฟังผิด แลชอบ ๑ คือหาว่ามีได้บังคับ บัญชาตามมีในถ้อยคำสำนวน ๑ คือหาว่าคัดสำนวนไว้ให้ลูก ความคิดแก้สำนวน ๑ (อุธร ธิ. ๑ น. ๔๒๗ - ๔๒๘)	
อันพยานรู้เห็นเข้ามาเป็น พยานอันรู้เห็นอยู่แล้วให้ เชิญพยาน (พบ) แล้วกับ เสีย อัน ๑ พยานอำยวน สำนวนไว้มิให้การ...(นข) อัน ๑ พยานมิให้เห็นเอาเอา มาเป็นพยาน อันหนึ่งพยาน แก้ว่ามีจริง ๒ อัน ๑ พยาน มิได้สาบานตัวเป็นพยาน (น. ๔๒ บ. ๓ - น. ๔๒ บ. ๕)	อันว่าลักษณะอาชาระณะอุทรมิ ๕ ประการนั้น คือหาว่าพยานมิ ได้รู้มิได้เห็นอาชารับสม อ้างดิจใจมิฟัง ๑ คือหาว่า พยานรู้เห็นมิได้รับตามรู้ตา มเห็น ๑ คือหาว่าพยานรู้เห็นอยู่ แล้ว เปนใจเข้าด้วยข้างหนึ่งไป เผชิญมิให้พบแก้กลับเสีย ๑ คือหาว่าพยานอำยวนความไว้มิ ให้การให้สันอันข้อใจความไว้ ๑ คือหาว่าพยานแก้คำมิจริงนึ่ง เสียก็ดี มิได้สาบาลตัวก็ดี ๑ (อุธร ธิ. ๑ น. ๔๒๙)	

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
๓ ประการชื่อ (ทบ) พยาน แลบุตรพยานอ้างภิกษุสงฆ์ [ทรง] (๒) ธรรมอยู่ (กะสน์ สน) ผู้รู้ ๑ พรหมณเฑาะเป็น พยาน ผู้ดำขาวเสมอกัน พ่อ แม่เขาคนหา (นา) ๓ ประการนี้ชื่อ อุดรพยาน... แล คน (กา) ให้...กินนอน ด้วยกันกับคนเก็บ (กิน หลวง)...รายชื่อ (อุติ) พยาน (น. ๔๒ บ. ๕ - น. ๔๓ บ. ๑)	๑ อันว่าลักษณะพยานนั้นมีสาม ทิพ } พยาน ๑ จำพวกคือ อุดร อุดร } ๒ อันว่าทิวพยานนั้น คือพระ ภิกษุทรงธรรม พรหมณาจารย์ อันอยู่แก่ศีลแลพรศกรรม แล นักปราชญ์ราชบัณฑิตยอันอยู่ แก่ธรรม แลขุนนางผู้มีบันดา ศักดิ์ดำรงราช ๓ อุดรพยานนั้น คือนายหัวพัน หัวปากภูตาสทำมรงค์จำเริญ นักรการพ่อค้าแม่ค้าคนทำไร่ไถ นาพึงเอาเป็นมูลความ ๓ อุดรพยานนั้น คือว่าพี่น้อง พันธุ์ญาติกาตนเองแลมิตร สหาย เพื่อนกินอยู่สมเล คนผู้ ยากเป็นวนิพกแลคนพญาธิ เรือนหนุนวกตาบอดอันอยู่รักษา หาวงษาหมีได้ (ภฎาน ล. ๑ น. ๓๓๔)	ในคำอ่านที่ปรากฏ อยู่ในกฎหมาย โบราณฯที่ตีพิมพ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๖ เขียนคำว่า อุดร พยาน เป็น อุทธรณ์พยาน เห็น ว่าควรแก้ไขให้ถูก ตามบริบทที่ตรวจ สอบกับกฎหมาย ตราสามดวงแล้ว
ผู้ใดให้ผู้...ผู้แก่เอาน้ำหมาก มาเจรจาสู่ขอ...หลานสาว ท่านมาเป็นเมียทำมาหากิน ๑ ...แล้วมีลูกคน ๒ }	๔๙ มาตราหนึ่ง ชายอยู่ทางวัน ๑ แลทาง ๓ } วันเดือนหนึ่ง ๑๕ } มาสู่ขอลูกสาวหลานสาวท่าน เป็นเมียอยู่กินด้วยกันวิวาทคำดี	

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
เลี้ยงมิได้มีความสัตย์ ชาย ลงเรือนหนีหญิงและสินเดิม ของหญิงให้คงแก่หญิง สิน เดิมชายให้คงแก่ชาย ถ้าสิน [สมรส] ถ้า (ไดด...) ให้แก่ ชาย ๒ ส่วน ให้หญิงส่วน ๑ เพราะชายลงเรือนหนีผู้ หญิงไปถึง [วัน] เกรง จะให้ผู้หญิง (ขุน) ... (ลห)... (โลกี้จะ...น) จลาจลในแผ่น ดินเมืองท่าน...ไยการให้ [ใหม่] ชาย...(นาง ๑) เป็น พินัยหลวง ให้ผู้หญิงกับชาย ขาดจากกัน (น. ๔๓ บ. ๔ - น. ๔๔ บ. ๓)	กันด้วยประการใดๆ ชายลงจาก เรือนละหญิงไว้ ถ้าชายอยู่ทาง วันหนึ่งให้ผิดแต่ใน ๓ เดือน ถ้า ชายอยู่ทาง ๓ วันให้ผิดแต่ใน ๖ เดือน ถ้าชายอยู่ทาง ๗ วันให้ผิด แต่ใน ๘ เดือน ถ้าชายอยู่ทาง ๑๕ วันให้ผิดแต่ในปีหนึ่ง ถ้า ชายอยู่ทางไกลเดือน ๑ ให้ผิด แต่ในปีหนึ่งกับ ๔ เดือน ถ้าชาย มิได้มาสู่หาหญิงพ้นกำหนดสาม เดือน ๖ } เดือนปีหนึ่งแลปีหนึ่ง กับ ๔ เดือน ตามระยะทางใช้ให้ หญิงหาผู้ } แลกำหนดพ้น แก่ } นายบ้านร้อยแขวงกรมการแลผู้ มีบันดาศักดิ์ผู้ใดผู้หนึ่งให้ช่วยส่ง ทุน สินสอด } แลสิ่งของเดิมแห่ง ชั้นหมาก ชาย ถ้าพบชายๆ รับก็ดีมิรับก็ดี ท่านว่า ชาย } ขาดจากผัวเมีย หญิง } กัน เหตุชายละหญิงไว้แกลังให้ หญิงจุกละหูกในโลกี้ แล้วจะให้ ยากความในเมืองท่าน... อนึ่ง	

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตราสามดวง	หมายเหตุ
	ชาย } เกิดบุตรหญิง } ด้วยกัน ท่าน มิให้ส่ง สิ้นสอด } ให้ส่งแต่ ชั้นหมาก } ทุนแลสิ้นเดิมแก่ชายจงถ้วน ชาย } หญิง } จึงขาดจากผิวเมียกัน โดยพระราชกฤษฎีกา (ผิวเมีย ล. ๒ น. ๒๒ - ๒๓)	
(คี ด ตี ด) ... ๒ ๒ ประการ...ไม่มีบรรดาศักดิ์ หาความแห่งอาชญา อุทธรณ์นครบาล มิ(ไ) ... แต่งทนาย (ดำ)...(กาน)... (ช) ญาติพี่น้องแลเก็บเอา คดีมิตรสหายมาร้องฟ้อง กฎหมายแล ประการ ๑ เป็นคนทุศีล...รู้จักคุณบิดา มารดาฟ้องกล่าวหาพ่อแม่ ประการ ๑ มิใช่ญาติพี่น้อง หาทรัพย์มรดก ประการ ๑ ทรัพย์มรดกพ่อแม่ตายไปได้ ๒ } ปีกล่าวหาประการ ๑ }	อนึ่งผู้มีบันดาศักดิ์หาเป็นเนื้อ ความแห่งอาญาอุทธรณ์ได้แต่ง ทนายให้ ว่า } ต่างตัวก็ตี ๔ แก่ } อนึ่งในฟ้องร้องแลกฎหมายหมิ่น ไชยญาติพี่น้องเก็บเอาคดีเพื่อน ฝูง มิตรสหายมาฟ้องมา กฎหมายก็ตี ๕ อนึ่งในฟ้องนั้นเป็นคนอุทธรณ์ หมิ่น ได้รู้คุณพ่อแม่ปู่ย่าตายายมัน มาหาความแก่พ่อแม่ปู่ย่าตา ยายก็ตี ๖ อนึ่งทรัพย์มรดกพ่อแม่พี่น้องตาย พ้นปีหนึ่งขึ้นไปแล้วมากกล่าวหา ก็ตี ๑๐ (รับฟ้อง ล. ๑ น. ๓๐๕)	ส่วนนี้คล้ายกับบท ตัดสำนวนในพระ ไอยการลักษณรับ ฟ้องแต่กฎหมาย โบราณมีข้อความ ระบุว่า มี “๒๒ ประการ” ส่วนใน กฎหมายตราสาม ดวง ระบุว่าบท สำนวนมีอยู่ ๒๐ ประการ อนึ่ง ในที่ นี้คัดมาเฉพาะส่วน ที่คล้ายกันเท่านั้น เนื่องจากกว่าข้อ ความดังกล่าวใน

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข	กฎหมายตรา สามดวง	หมายเหตุ
๑ สภาตราละการมีหมาย โจนดถือตราไปให้ส่งลูก ความ ประการ ๑ รู้คดีแล้ว มี มาแก้คดีในฟ้องอุทธรณ์เพื่อ ความคดีเขา... (น. ๔๔ บ. ๓ - น. ๔๕ บ. ๒)		กฎหมายโบราณอยู่ในตอนท้าย เล่ม และข้อความทั้งหมดใน เอกสารสิ้นสุดเพียงที่แสดงมานี้ เท่านั้น ส่วนข้อความที่ขีดเส้นใต้ ด้านซ้ายมือนั้นไม่พบในบทคัด สำนวน

ภาคผนวก ข

เปรียบเทียบเนื้อหาระหว่างกฎหมายโบราณ ฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์
กับ กฎหมายลิลิต และ กฎหมายตราสามดวง

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์	กฎหมายลิลิต/ กฎหมายตราสามดวง
จกกล่าวองค์อุทธรณ์ประการนี้คือ มิได้เอาฟ้องแลคำกฎใส่ในบท [พระไอยการ] ๑ ทศิลสุญทรชนฟ้องพ่อแม่ตนรับบังคับ ถ้ามไม่รับมีในสำนวน ทำไม่ควรเขียนว่ารับ ให้การสรรพไม่ต้องข้อ ถ้ามความเอนอกฟ้อง มิได้ต้องตามคำกฎแปลงความลดแปลงในสำนวน ชักชวนเป็นข้อความ ๑ เกาะจำเลยไม่ให้รับตามกฎ [วิธีบาย] คารม ให้ล้มล้มโจทก์จำเลย ๑ มิได้เฉลยแก้อุทธรณ์กล่าวโทษก่อน (เฝ้าพะระหาม) คือว่าองค์อุทธรณ์สำนวนถอนเด็ดขาด แลนา (๕๐ - ๕๑)	อันว่าลักษณะองค์อุทธรณ์ ๙ ประการนั้นคือ มิได้เอาฟ้องแลคำกฎใส่ด้วยบทพระธรรมนูญ ๑ ทศิลสุญทรชน ฟ้องพ่อแม่ตนรับบังคับ ๑ ถ้ามไม่รับในสำนวน ทำไม่ควรเขียนว่ารับ ๑ ให้การสรรพต้องข้อทำลบล้อไม่เขียนเอา ๑ ถ้ามความเอนอกฟ้อง มิได้ต้องตามคำกฎ ๑ เปนใจลดแปลงสำนวน แทรกใส่สวนสอดข้อความ ๑ เกาะจำเลยถ้ามไม่มีฟ้อง ไม่เรียกร้องตามคำหมาย ๑ วิธีบายแต่งคารม ให้ล้มล้มโจทก์จำเลย ๑ มิได้เฉลยแก้อุทธรณ์ กล่าวโทษก่อนตัดข้อความ ๑ ๙ ข้อนี้ห้ามชื่อองค์อุทธรณ์ สำนวนถอนขาดเด็ด แลนา (กฎหมายลิลิต น. ๖๘๑-๖๘๒)
หนึ่งทำดื้อดึงผิดกฎหมาย กลับยักย้ายปรึกษา (เกาะ) ความไว้แต่ข้างหนึ่ง (น...)แต่ข้างหนึ่งทำ...ดื้อดึงคำปรึกษาคัดสำนวนอื่นมาชี้ขาด ใจความขาดบ่	อันว่าลักษณะอุทธรณ์ ๒๑ ประการนั้นคือ มิได้เกาะคู่ความไว้ แกล้งเปนใจเกาะข้างเดียว ๑ เกาะหน่วงเหนี่ยวมิให้มาเรียกค่าฤชาแต่ข้างหนึ่ง ๑ ทำดื้อดึง

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์	กฎหมายลิลิต/ กฎหมายตราสามดวง
จะแจ้ง แก่ล้งมีใจสอนแนะนำ มิให้คำติง ทุเลา มีเอาค่าประกัน ไว้ให้มันลูกความ หนี อ่านสำนวน (สั่ง) ลูกความ (นิ่ง) หา ได้ [ยิน] รู้เห็น (ไม่กั้น) ติงทุเลามีเอามา พิพากษาขาด [เด็ด] เร่งสินไหมเสร็จบ ให้ผู้ชนะได้ครบหนึ่ง ปรีกษายังไม่จบ สำนวน ทำสำนวนเอาเอง ไม่กลัวเกรง เรียกสินไหมก่อน [รับ] ใบสั่งมาแต่ง การแปลงเปลี่ยนใบสั่ง ให้นัดผิดแต่ ข้าง ๑ บัดผิดไป ส่งสั่งแต่โดยใจ บคุม ไป [คู่] ความ เมื่อสืบถามพยาน บ สาบานต่อหน้าพระ แก่ล้งเลยละคำ ปรีกษา ต่อยสำนวนมิให้เห็น (อยู่สำแดง ให้อยู่) ตัดสำนวนอ้างเอา (หยับ) ทาน (อยู่) ไว้ช่องมิให้รู้ความ ๑ มิเอาสำนวนคู่ ความตั้งโดยสำนวนคู่ความบังคับ ไว้ (ล สลง) ไข้ให้ (สั่งหา)).... (น. ๕๓ - ๕๕) <u>หมายเหตุ</u> ข้อความส่วนนี้ในต้นฉบับ ต่อกันกับตารางต่อไป แต่เมื่อพิจารณา เทียบกับกฎหมายลิลิตแล้วควรแยกกัน ดังที่ปรากฏนี้	ผิดกฎหมาย กลับยกย้ายคำปรีกษา ๑ คัดสำนวนมาชี้ขาด ใจความคลาดมิให้ แจ้ง ๑ เปนใจแก่ล้งสอนแนะนำ มิให้คำ ติงทุเลา ๑ มิได้เอาค่าประกัน ไว้ให้มัน ลูกความหนี ๑ อ่านสำนวนชี้มิให้ล้น ลูกความมิได้ยินรู้เห็น ๑ รับติงทุเลาวัน มิเอามา ให้พิพากษาขาดเด็ด ๑ เร่งสิน ไหมเสร็จให้ไม่ครบ ๑ ปรีกษายังมิจบ สำนวน ทำลามลวนลงเอาเอง ๑ ไม่กลัว เกรงเรียกสินไหม ก่อนมิได้ปรีกษาทับ ๑ ลอบไปรับใบสั่งมาแต่ง ทำลอบแปลง เปลี่ยนใบสั่ง ๑ ให้ผิดนัดแต่ข้างเดียว ข้างหนึ่งเหนียวมิให้นัด ๑ สั่งใบสั่งแต่ โดยใจ ไม่คุมไปพร้อมคู่ความ ๑ เมื่อ ท้าวถามสืบพยาน มิให้สาบาลต่อหน้า พระ ๑ แก่ล้งเลยละคำปรีกษา ให้เอามา อ่านให้ฟัง ๑ ต่อยสำนวนบังมิให้เห็น จะ ผูกประเด็นมิได้อ่าน ๑ ไม่ถามพยาน โดยบังคับ มิให้พยานรับคำค้ำ ๑ เอา เทียบทานผูกไว้ ซ่อมมิให้ลูกความรู้ ๑ ไม่เอาคู่สำนวนคง โดยสำนวนตรงคำ บังคับ ๑ คัดสำนวนลับบังไว้ ลักลอบให้ ข้างหนึ่งแก้ ๑ ๒๑ แท้กล่าวไว้ชื่ออุตริ อุทธธรณ์ ให้พิเคราะห์ดูโทษ เกิดนา (กฎหมายลิลิต น. ๖๘๒-๖๘๓)

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์	กฎหมายลิลิต/ กฎหมายตราสามดวง
...ให้โกรธ อุทธรณ์โทษผู้ปรึกษา เรียก ทรัพย์มาแก้แค้นเอาไว้ มิให้จงเสร็จสุด เอาทาสบุตรเป็นภูตาส (สังหาส) เป็น ผู้คุม หมายเกาะกุมก่อนบังคับ ฟ้อง ท่านรับเอาไว้ มิได้เร่งเอาความมาได้ ถามโดยบังคับบัญชา ๑ ท่านว่าให้เอา ความหลวง [ความกระทรวง] มาว่าขาน [15 สถานขานไว้หน้า ๆ พระหลักเมือง บทเท่านั้นแลนะ] (น. ๕๕)	...ย่อความกลับยให้โกรธ อุทธรณ์โทษผู้ ปรึกษา ๑ เรียกทรัพย์มาแก้แค้นเอาไป มิ ส่งให้จงเสร็จสุด ๑ เอาทาสบุตรเป็น ภูตาส ทูตีสชาติเป็นผู้คุม ๑ หมายเกาะ กุมก่อนบังคับ ฟ้องท่านรับเอามาไว้ ๑ อนึ่งมิได้เอาคู่ความมาได้ถามโดย บัญชา ๑ ท่านมิให้ว่าเอาความหลวง กรมกระทรวงมาว่าขาน ๑ ๒๒ ประการกล่าวไว้ชื่อ นา ๆ อุทธรณ์ให้ พิเคราะห์ให้ดูโทษ เกิดนา (เฉพาะข้อความส่วนนี้อยู่ในลักษณะ นานาอุทธรณ์ หน้า ๖๘๔)
จกกล่าวลักษณะของคอุทธรณ์ ประการนี้ คือ มิได้เอาฟ้องแลคำกฎหมายใส่ด้วยบทพระ ไอยการบทเก่า ไม่มีฟ้องแลคำกฎหมายโจ มิได้ บังอาจใจไปเกาะเอาจำเลยมาถาม หาได้ถามตามหนังสือร้องฟ้องแลคำกฎ หาได้ถามตามความใหม่ตัดเนื้อความ เสีย อันหนึ่งรับฟ้องคนทุกิลหาความพ้อ แม่ลูก ๒ หลาน ๒ พี่ ๒ น้อง ๒ กันเอา เนื้อความคนอื่นมาร้องฟ้องให้บังอาจให้ ยากแก่ชาวเมือง ท่านว่าให้ไหม้นผู้ โดยยศปฐาตายาย รับไว้บังคับบัญชา ตามความ ไม่รับเขียนเอาไว้ว่ารับ หนึ่ง จำเลยให้การต้องข้อเขียนเอา ทำลับ	อันว่าลักษณะของคอุทธรณ์มี ๙ ประการนั้น คือหาว่ามีได้เอาฟ้องแลคำกฎหมายใส่ ด้วยพระทำนุ ๑ คือหาว่าไม่มีฟ้องแล คำกฎหมายโจมิได้บังอาจเกาะเอาจำเลย มาถาม ๑ คือหาว่ามีได้ถามตาม หนังสือร้องฟ้องแลคำกฎหมายถามความตัด เนื้อความเสีย ๑ คือหาว่าแต่งฟ้องให้ โจทแต่งคำให้การให้จำเลยแลให้คารม โจท แก่จำเลย } ๑ คือหาว่ารับฟ้องคน ทุกิลหาความพ้อแม่ปฐาตายายรับไว้ บังคับบัญชา ๑ คือหาว่าถามความไม่ รับในสำนวนเขียนเอาไว้ว่ารับ ๑ คือหาว่า จำเลยให้การต้องข้อเขียนเอาเขียน

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์	กฎหมายลิลิต/ กฎหมายตราสามดวง
ล่อแปลงสำนวน ลักเขียนเอาตามสบาย ชอบใจ อันหนึ่งท่านว่าเป็นใจ (บส) แปลงแต่งสำนวนเสียสอดข้อเนื้อความ ลงจำเลยยังมีได้แก่ ๒ พ้อง (กับ) พ้อง กล่าวโทษกับโจทก์เป็นจำเลยปิดข้อความก่อนเสีย (น. ๕๕ - ๕๗)	เอาตามชอบใจ ๑ คือหาว่าเป็นใจดัดแปลงสำนวนเสียสอดข้อเนื้อความลง ๑ คือหาว่าจำเลยยังมีได้แก่พ้องกลับพ้อง กล่าวโทษคู่ความ กลับโจทก์เป็นจำเลย ปิดข้อความเก่าเสีย ๑ (พระไอยการลักษณะอุทธร ล.๑ น. ๔๒๕ - ๔๒๖)
[เรียก]..ชื่อ เป็นกระสือชะมบแท้ พ้อง กล่าวโทษกัน สงฆ์ผิดกันมิให้ว่า ลี้ออกมาพ้องคำ เป็นคฤหัสถ์โกรดดำดี เป็น [สงฆ์] จึงว่าคำ พ้องให้หาท่านผู้สูง ไม่แต่งทนายให้ (เปา) เสีย (ปานทนาย ลัก) มิเป็นหลักท่านแต่งไว้ อุทธรณ์ต้องที่ จำเลยมีศักดิ์หลาย มีทนายไม่แต่งมา จบมาตราบยี่สิบห้า ท่านแจ้งจัดไว้ดังนี้ ชื่อว่าคดีติดพ้อง มีคำต้องที่กล่าวไว้ รับพิจารณาไม่ได้ให้ยกไว้เสียเถิด (น. ๕๗ - ๕๙)	ชื่อ ๑ เปนกระสือชะมบแท้ กลับพ้องแก่ กล่าวโทษกัน ๑ สงฆ์ผิดกันมิให้ว่า ลี้ออกมาพ้องความวัด ๑ เปนคฤหัสถ์ โกรดดำดี เปนสงฆ์จึงว่าความ พ้องให้ถามผู้สูงนา ไม่เรียกหาทนายต่าง ๑ เบาะแสบางทะเบียนศักดิ์ มิเปนหลัก ท่านแต่งไว้ อุทธรณ์ไม่ถึงโบสถ์ ว่า แปลงดัดบทคุมเหง ๑ มรฎกเองไม่พ้อง หา ประกันว่าไม่ต้องที่ ๑ จำเลยมียศ ศักดิ์หลาย มีทนายไม่แต่งมา ๑ จบ มาตรา ๒๐ ทศ ท่านแจ้งจัดไว้ดังนี้ ชื่อ ว่าคดีติดพ้อง มีคำต้องที่กล่าวไว้ จะรับพิจารณานั้นไม่ได้ ให้ยกพ้องเสียเถิดนา (กฎหมายลิลิต น. ๖๙๙ - ๗๐๐)
จักกล่าวลักษณะของคฤหัสถ์เก่าประการ นี้คือ ทอดใจนบาคหมายให้ขาดเหลือ ชื่อก็ดี ให้ถามความอายวนสำนวนไว้ไม่พิจารณาให้แล้ว อ่านพ้องให้โจทก์ จำเลยฟังมิให้สิ้นข้อความ ๑ ถามความ	อันว่าลักษณะสุระอุทธรมี ๑๒ ประการนั้น } คือหาว่าทอดใจนบาคหมายให้ขาดเหลือ } ชื่อ ๑ คือหาว่าถามความแล้วอายวนสำนวนไว้ไม่พิจารณา ๑ คือหาว่าถามความอ่านพ้องให้ลูกความฟังมิสิ้นข้อ

กฎหมายโบราณ ฉบับ นาย วัลลภ โคตรพัฒน์	กฎหมายลิลิต/ กฎหมายตราสามดวง
กันข้อให้เกินข้อความเขา ๑ ถ้ามความข้ออ้างเขาเป็นข้อต่อ ๑ ถ้ามความข้อปฏิเสธเป็นข้อภาคเสธ ๑ ถ้ามความลงหลักเพชแล้วบ่กระเบียดไว้ คัดเทียบสำนวนบ่อ่านให้โจทก์จำเลยรู้ เขียนเอาคำโจทก์จำเลยมิให้สิ้นข้อความ ๑ เขียนได้แล้วลบเสีย คัดสำนวนเปลี่ยนข้ออ้างเขียนลงให้เป็นข้อต่อ เขียนได้แล้ว (งบ) ให้เสียบ่อ่านให้โจทก์จำเลยแจ้งท่าน อันนี้ปรึกษาความนอกฟ้อง มันบ่ต้องโนบพ ท่านให้กดเอาคดีเป็นแพแก่ความพระราชโองการนั้นเทอญ (น. ๕๙ - ๖๐)	ความ ๑ คือหาว่าถ้ามความกะข้อให้เกินข้อความ ๑ คือหาว่าถ้ามความข้อปฏิเสธเขาเป็นข้อภาคเสธ ๑ คือหาว่าถ้ามความลงหลักเพชแล้วมิได้มีกระเบียด ๑ คือหาว่าถ้ามความข้ออ้างมิเขียนเอา เขียนเอาเป็นข้อต่อ ๑ คือหาว่าคัดเทียบสำนวนมิให้โจทก์จำเลยรู้ } รู้ ตัดข้อใจความเสีย ๑ คือหาคัดสำนวนเปลี่ยนข้อๆ อ้างเป็นข้อต่อมิต้องสำนวน ๑ คือหาว่าชี้สำนวนอ้ายวนสำนวนไว้มิชี้ให้สิ้นสำนวนมิได้แจ้งข้อความ ๑ คือหาว่ามิได้เขียนเอาคำคู่ความตัดสำนวนเขียนเอาไว้แล้วลบเสีย ๑ คือหาว่าเขียนระวางใบสั่งมิได้อ่านให้คู่ความฟังแลแปลงใบสั่งเสีย ๑ (พระไอยการลักษณะอุธร ล. ๑ น. ๔๒๖ - ๔๒๗)
จักกล่าวลักษณะอุกฉกรรจ์ ๑๔ ข้อนี้คือว่า ผีชะมบจะกละ ๑ ลอกทองพระหล่อหลอมเสีย ๑ ความผิดเมียกระทำชู้ ๑ โจรปล้นสดมภ์สู้ถูกแทงมา ๑ ขูดดวงตอกตรา ๑ จ่ายเงินแดง ๑ แปลงเงินดวง ๑ คิดร้ายแรงจลาจล ๑ ข้อไพร่ (นาชกตะ) ๑ ลักบังหยิบเอาทรัพย์ของหลวงไว้ ๑ ไฟเผาเรือนบ้าน ๑ กระทำให้ท่านถึงตาย ๑ หาทรัพย์อันหลาย (เล็ก) มรดก	อันว่าลักษณะคดีว่าต่างกันได้ ๑๔ ประการนั้น คือ เป็นชะมบจะกละ ๑ ลอกทองพระหล่อหลอมเสีย ๑ ความผิดเมียทำชู้ ๑ โจรปล้นสู้ฆ่ากันตาย ๑ ขูดทรัพย์หลายได้ด้วยกัน ๑ รุมตีฟันทิ่มแทงฆ่า ๑ พดด้วงตอกตราทำเงินแดง ๑ คิดร้ายแรงจลาจล ๑ ข้อไพร่พลกันไซกริบ ๑ ลักบังหยิบของหลวงไว้ ๑ คนทั้งไฟเผาเรือนบ้าน ๑ กระทำให้ท่านถึงตาย ๑ หา

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์	กฎหมายลิลิต/ กฎหมายตราสามดวง
๑ อธิกรณียกด้วยสตรี ทั้งส่วนมี ๑๔ ข้อ นี้ว่าแก้ไขประกันแก้ผู้แทนกันบได้ ต้อง ให้หาตัวว่าได้แต่ตัวเองอันนั้น ชะแล (น. ๖๐ - ๖๑)	ทรัพย์ร่ายเรื่องมรฎก ๑ อธิกรณียกด้วย สตรี ๑ ทั้ง ๑๔ ข้อกล่าวหาอ้าง จะว่า ต่างกันมิได้ ต้องที่ให้ถามตัว แลนา (กฎหมายลิลิต น. ๗๐๒)
จักกล่าวลักษณะประวิงจำจ้อได้เป็นแก่น สาร ตระลาการจักถามความ มั่นผิด ห้ามเป็นอุบาย ว่าพี่น้องนายยังไม่มา ท่านให้หาความ (สาคัน) ท่านนั่งถามไถ่ บอกป่วยไข้ไม่ออกมา แกล้งกล่าวหา อยู่ไม่ ว่ามันไปราชการเสีย ถ้าขุนศาล สืบไม่สมมัน [ล่อ] ลม [ยัดหนอง] ความ ไว้ ถ้ามิใช่ให้กดเอามัน ท่านให้ไหมมัน อยู่นั้นโดยยศ ข้อมัดปด (เปิดละเมิด) ละ จากโรงศาลหนีตระลาการ แต่วันหนึ่งขึ้น ถึง ๓ วัน ๔ ๕ ๖ วัน ๗ วัน ถ้าถามมัน ผิดพิสูจนใจความสุดเอาเป็นแพ ทำ เชื่อนแซหนีไปนาน ละโรงศาลขึ้นแต่วัน ๑ ขึ้นถึง ๖ วันแล้ว ท่านให้เอาตระลาการ ผู้อยู่ศาลเป็นประธานจึงชี้ได้ ผู้หนีไปเอา เป็นแพ ห้าบทแน่เป็นประวิง สืบสมจริง แพแก่กัน แลนา (น. ๖๑ - ๖๓)	จะกล่าวลักษณะประวิงไว้ จำให้ได้เป็น แก่นสาร อนึ่ง ตระลาการจะถามความ มัดขัดห้ามเป็นอุบาย พี่น้องนายยังไม่ มา ท่านให้ตราค่าสามครั้ง ๑ อนึ่งท่าน นั่งจะถามไถ่ บอกป่วยไข้ไม่ออกมา สืบ สมว่าให้กดไว้ ถ้ามิให้กดเอามัน ๑ อนึ่งนัดกันถึงกำหนด แกล้งไปปดปิด บอกป่วย ๑ อนึ่งนายช่วยบ่าวแก้ไขรับ หมายไว้แปรบอกมา แกล้งกล่าวหา อยู่ไม่ ไข่มันไปราชการ ถ้าขุนศาลสืบไม่ สม มันฟ้องลบลวงความไว้ ท่านให้ไหม นายโดยบท ข้อมัดปดเป็นละเมิด ๑ อนึ่งร่างเรศละโรงศาล หนีตระลาการ ๑๕ วัน ถ้าความมันผิดพิสูจนใจความสุด เอาเป็นแพ ถ้าเชื่อนแซหนีไปนาน จาก โรงศาลแต่เดือนหนึ่ง ขึ้นไปถึงหกเดือน แล้ว ท่านให้เอาแก่ผู้อยู่ศาล เป็นประธาน ความจึงได้ ผู้หนีเอาเป็นแพ ๑ ห้าบทแน่ ชื่อประวิง สืบสมจริงแพแก่ความ พระ อัยการห้ามดังนี้ ให้พิเคราะห์ดูจึงดี ประกอบให้ชอบ เกิดนา (กฎหมายลิลิต น. ๗๐๑ - ๗๐๒)

กฎหมายโบราณ ฉบับ นาย วิลลิก โคตรพัฒน์	กฎหมายลิลิต/ กฎหมายตราสามดวง
จกกล่าวลักษณะคดีล้านวน (๗) ประการถ้วนนั้นคือว่า ท่านยังบั่นได้ไต่ถาม แต่งข้อความมาประกันแก่ คำแพไต่ถามศาลนี้ ละคดีไปได้วัน ๑ ขึ้นถึง ๗ วัน ท่านมัตยนต์แลลัมปอย ผังรูปรอยสิ่งใด ๒ จ้างบนท่านผู้ปรึกษาผู้พิจารณา [แปลง] ล้านวน ทำเรวอนหนีตระลาการ แต่วัน ๑ ขึ้นถึง ๑๕ วัน ผัดนัดกันว่าจะรู้ความกัน ผัดนัดถามประเชิญชี้ ผู้แก้คดีแลปฏิเสธคำ โจทก์ไม่น่ากลับรับ ผัดส่งทรัพย์ช้างม้าโคกระบือถ้วน ๓ หนส่งมิได้ ผัดไปรับสัจมา ท่านปรึกษาไม่เสียทรัพย์ ท่านถามรับข้อจกรรจ์ ขอทำขวัญรับผิด ท่านประสิทธิข้อ (ท่าน) ล้านวนเด็ดขาด (เมื่อท่าน เมื่อท่าน) ให้กตเอาคดีเป็นแพเท้า เว้นไว้แต่การระบดคิดคดีข้อคำใหญ่ อัน ๑ หมูไพรมีทะเบียนหางความเขียนตราประทับ อัน ๑ ทรัพย์ของท่านหาย กินทรัพย์ของหลวง (ขาย) กิน [เหมือน] คนขายข้าว [ผัดนัดเท้าใหม่] 12 ข้อใหม่ (ขส) เลย (น. ๖๓ - ๖๕)	อันว่าลักษณะคดีตัดสินานวน ๑๐ ประการนั้นคือ ตระลาการยังไม่ได้ถาม แต่งข้อความมาประกันแก่ ๑ เห็นความแพไต่ถามศาลนี้ ละคดีไปเจ็ดวัน ๑ ทำเลขยันมัตยนต์ลัมปอย ผังรูปรอยสิ่งใด ๆ ๑ จ้างบนให้พิจารณา ผู้พิพากษาแปลง ล้านวน ๑ ทำเรวอนหนีตระลาการ ละโรงศาล ๑๕ วัน ๑ ผัดนัดกันจะรู้ความขาดนัดถามประเชิญชี้ ๑ ผู้แก้คดีปฏิเสธคำ โจทก์ไม่น่าสืบกลับรับ ๑ ผัดส่งทรัพย์ช้างม้าคน ท่านสามหนส่งมิได้ขาดนัดไปรับสัจมา ได้ปรึกษาไม่เสียทรัพย์ ท่านถามรับข้อจกรรจ์ ขอทำขวัญรับว่าผิด ๑ ท่านประสิทธิสืบข้อถ้วน ตัดล้านวนเด็ดขาดหมด ท่านให้กตเอาเป็นแพ เว้นไว้แต่ความกระบดทำคิดคดีเป็นข้อใหญ่ อนึ่งหมูไพรมีทะเบียน หางว่าเขียนตราประทับ อนึ่งด้วยทรัพย์ของหลวงหาย เหมือนขนทรายเข้าในวัด ขาดผัดนัดประการใด ท่านมิให้แพแก่กัน เลมิตนั้นใหม่ตามศักดิ์ จะห้ามหักเสียมิได้ โดยบทท่านกล่าวไว้ จงจำให้แจ้ง เกิดนา (กฎหมายลิลิต น. ๗๐๐ - ๗๐๑)

สถานภาพความรู้เกี่ยวกับการศึกษา กฎหมายตราสามดวงในรอบหนึ่งศตวรรษ

วีรวัลย์ งามสันติกุล

๑. ความสำคัญของการศึกษากฎหมายตราสามดวง*

กฎหมายตราสามดวงเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญที่สุดชิ้นหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและศาสตร์อื่นๆ ถ้าเราสามารถศึกษาและเข้าใจกฎหมายตราสามดวงอย่างถ่องแท้แล้ว ประวัติศาสตร์ไทยและศาสตร์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องคงจะมีความชัดเจนมากขึ้นทั้งในสายตาของนักประวัติศาสตร์และในสายตาของชาวไทยทุกคน การที่กฎหมายตราสามดวงเป็นเอกสารที่อ่านเข้าใจยากนั้น เป็นเสน่ห์อย่างหนึ่งที่ทำให้กฎหมายตราสามดวงได้รับการหยิบยกขึ้นมาศึกษาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๔

การรวบรวมงานศึกษาเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวงในบทความนี้จะครอบคลุมถึงผลงานวิจัยของโครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว. ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” ที่ออกสู่วงวิชาการ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ถึง ๒๕๔๗ ด้วย

* สถานภาพความรู้เกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวงในบทความนี้เป็นการรวบรวมผลงานที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายตราสามดวง แต่ไม่ได้ครอบคลุมถึงการศึกษาต้นฉบับตัวเขียนกฎหมายตราสามดวงที่แพร่กระจายอยู่ตามหัวเมือง ผู้ที่สนใจสามารถสืบค้นได้จากรายชื่อเอกสารที่ปรากฏดังกล่าวได้ในบทความนี้ หรือส่วนต้นของหนังสือเล่มนี้

ผู้เขียนใคร่ขอกราบขอบพระคุณ พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ธีระ นุชเปี่ยม คุณ กฤษฏา บุญยสมิต อาจารย์ วรพรมพงศ์พันธุ์ อาจารย์ ปรีดี พิศภูมิวิถี ที่กรุณาให้คำแนะนำ ข้อเสนอแนะ รายชื่อหนังสือ เอกสาร และประเด็นต่างๆ จนทำให้บทความนี้สำเร็จเป็นรูปเป็นร่างได้

กฎหมายตราสามดวงเป็นเอกสารที่ชาวตะวันตกสนใจ ศึกษา และรับรู้เกี่ยวกับกฎหมายสยามมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ชาวตะวันตกที่เดินทางเข้ามาในกรุงศรีอยุธยามีความรู้เกี่ยวกับกฎหมายของสยามไม่เหมือนกัน เนื่องจากกลุ่มบุคคลที่เข้ามานั้นแตกต่างกันทั้งที่มาและจุดประสงค์ ดังนั้น ในเอกสารชาวต่างชาติที่บันทึกเกี่ยวกับกฎหมายสยามจึงแตกต่างกัน บันทึกบางฉบับเป็นการเก็บความจากคำบอกเล่าของบุคคลอื่นแล้วนำมาเรียบเรียง บางฉบับเป็นการเขียนขึ้นจากความทรงจำ บางฉบับเป็นการบันทึกของบุคคลที่อยู่ร่วมสมัยหรืออยู่ร่วมในเหตุการณ์ อาทิเช่น โยส สเคาเติน (Joost Schouten) ชาวฮอลันดา หัวหน้าสถานีการค้าของบริษัท V.O.C. เข้ามาอยุธยาในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง กล่าวถึงเรื่องศาลพลเรือน เรื่องการพิสูจน์ความถูกต้องด้วยการดำนําลุยเพลิง เรื่องการแต่งงานของชาวสยาม^๑ เมอซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์ นักกฎหมายชาวฝรั่งเศสเข้ามาอยุธยาในปี ค.ศ. ๑๖๘๘ กล่าวถึงกฎหมายสยามว่ามีจำนวน ๓ เล่ม คือ พระตำรา พระธรรมนูญ และพระราชกำหนด^๒ เช่น ตำแหน่งตุลาการและงานของตุลาการ การศาลและค่าธรรมเนียม พระบรมมหาราชวังและการรักษาความปลอดภัย รวมถึงความยากลำบากในการจัดหาต้นฉบับกฎหมายสยาม (ฉบับคัดลอกเป็นภาษาไทย ลาลูแบร์กล่าวว่าเป็นการยากที่จะได้มาซึ่งต้นฉบับกฎหมายของสยาม)^๓ ในสมัยรัตนโกสินทร์ก็เช่นกัน สังฆราชปาลเลกัวซ์เข้ามาสยามในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ก็กล่าวซ้ำกับลาลูแบร์ว่ากฎหมายสยามมีจำนวน ๓ ภาค คือ พระตำรา พระธรรมนูญ และพระราชกำหนด^๔

เมื่อกฎหมายตราสามดวงถูกนำมาพิมพ์เป็นสมุดฝรั่งในรัชสมัยพระบาท

^๑ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ ๔๗ ภาคที่ ๗๖ จดหมายเหตุของโยส เซาเติน พ่อค้าชาวฮอลันดาในสมัยพระเจ้าทรงธรรมและพระเจ้าปราสาททอง. (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๓), ๑๓๑-๑๓๕, ๑๕๒-๑๕๔.

^๒ลาลูแบร์, ซีมอง เดอ. จดหมายเหตุลาลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์ ราชอาณาจักรสยาม. เล่ม ๑. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. (พระนคร: ก้าวหน้า, ๒๕๑๐), ๓๖๓.

^๓เรื่องเดียวกัน.

^๔ปาลเลกัวซ์. เล่าเรื่องกรุงสยาม. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พิมพ์ครั้งที่ ๒. (พระนคร: ก้าวหน้า, ๒๕๒๐), ๓๓๕.

สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยพระยากระสาปนิภกิจโกศล (โหมด อมาตยกุล) เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๒ โดยมีเหตุมาจากการที่พระยากระสาปนิภกิจโกศลเกิดคดีความมรดกจึง "...ไปจ้างเขาเขียนกฎหมายจากโรงอาลักษณ์เป็นเงินร้อยบาท เอามาอ่านดูแล้วจึงคิดเห็นว่า คนที่เป็นความไม่รู้กฎหมายลำบากนัก...ก็ทูลขอกฎหมายไว้ ถ้าตีพิมพ์ขายเห็นจะดี...ในปีมะแมนั้นจึงได้ว่าจ้างหมอชันเลตีพิมพ์ ๒๐๐ ฉบับ เป็นราคา ๕๐๐ บาท ครั้นมาถึงปีชานจึงทำสำเร็จแล้วแต่เล่ม ๑ เล่ม ๒ ยังค้างอยู่..."^๕ การพิมพ์ครั้งนี้เมื่อนำเล่ม ๑ ออกจำหน่ายเท่านั้นก็ถูกราชสำนักยึดและนำไปเผาทำลาย^๖ แต่ในบันทึกของนายโหมด กล่าวว่า "...ก็ให้เอากฎหมายที่ข้าทำ ไปไว้ในโรงหมอว่าทำพระเจดีย์วัดสระเกษแล้วให้เอาบรรจุเสีย"^๗ จากบันทึกของนายโหมดทำให้เราทราบว่า ฉบับพิมพ์ครั้งแรกของกฎหมายตราสามดวงยังคงอยู่ การพิมพ์ครั้งต่อมาโดยชาวต่างชาติ คือ นาย ดี.บี.แบรดเลย์ หรือ หมอบรัดเลย์ หรือหมอชันเล (ที่นายโหมดไปว่าจ้างพิมพ์หนังสือกฎหมาย) การพิมพ์ครั้งที่ ๒ นี้ (ประมาณ พ.ศ. ๒๔๐๕-๒๔๐๖) หมอบรัดเลย์ได้กราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยการนำสำเนากฎหมายตราสามดวงฉบับนายโหมดมาพิมพ์เป็น ๒ เล่ม^๘ การพิมพ์กฎหมายตราสามดวงของหมอบรัดเลย์นั้นไม่ถูกราชสำนักยึดหรือทำลาย ปัจจัยหนึ่งน่าจะเป็นเพราะ ขณะนั้นประเทศสยามกำลังเข้าสู่ยุคที่เรียกว่า modernize ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริหลายประการ เช่น การแก้ไข

^๕ บันทึกของนายโหมด, (ม.ป.ท.: ม.ป.ป.), ๑๐ (อัตสำเนา)

^๖ ดู กัณฐ เลี้ยงสังธรรม, "วิจารณ์กฎหมายตราสามดวงฉบับพิมพ์," วารสารนิติศาสตร์, ๑๔, ๒ (มิถุนายน ๒๕๒๗): ๑๔๑-๑๖๘, และ "กรณีรับหนังสือกฎหมายในรัชกาลที่ ๓," รพี'๒๔, ๙, ๙ (๙ สิงหาคม): ๒๔-๓๕.

^๗ บันทึกของนายโหมด, ๑๐.

^๘ พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ, "กฎหมายตราสามดวง: การศึกษาต้นฉบับตัวเขียนและฉบับตัวพิมพ์" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการและการอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย" จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการร่วมกับโครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๗ และเสาร์ที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมตรัง ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร. (ลงพิมพ์ใหม่ในหนังสือเล่มนี้)

ธรรมเนียมข้าราชการเข้าเฝ้า การยกเลิกธรรมเนียมหมอบคลาน การออกประกาศต่าง ๆ ตลอดจนรัชกาลของพระองค์ ฯลฯ โดยเฉพาะพระราชดำริที่เกี่ยวกับการปกครองและบริหารราชการแผ่นดิน ทรงมีแนวพระราชดำริในการปกครองประเทศสยามให้เป็นไปในทางประชาธิปไตยแบบ Constitutional Monarchy โดยการกระจายอำนาจการบริหารราชการแผ่นดินจากศูนย์กลาง คือ องค์พระมหากษัตริย์ ผ่านไปยังเสนาบดีและทรงทำไปพร้อมๆ กับการเปิดประเทศ^๙ การครั้งนี้มีเครื่องมือที่สำคัญ คือ กฎหมายซึ่งเป็นเครื่องค้ำยันและเป็นรากฐานของการปกครองโดยหลักนิติธรรม (rule of law) ดังจะเห็นได้จาก ทรงมีรับสั่งกับกรมหลวงวงศาฯ ถึงกรณีที่นายโหมดพิมพ์กฎหมายว่า

“...นายโหมดพิมพ์กฎหมายเป็นคุณต่อแผ่นดิน ไม่ควรเก็บเอาของเขามาบรรจุพระเจดีย์ จะต้องให้เอากฎหมายตีพิมพ์ขึ้นไว้อีกจะเป็นคุณแก่บ้านเมือง กรมหลวงจึงทูลว่า กฎหมายนั้นยังอยู่ ยังไม่ได้เอาไปบรรจุพระเจดีย์ฯ จึงรับสั่งว่า ถ้าดังนั้นคืนให้เจ้าของเขาเสีย จะได้เอาไปซื้อขายอย่าให้ขาดทุนเปล่า เขาซื้อไว้บ้างจะได้แจกทุกโรงทุกศาล...”^{๑๐}

เมื่อกฎหมายตราสามดวงเคยเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นสิ่งที่จำกัดการศึกษาไว้ในวงแคบๆ สำหรับชนชั้นปกครอง เริ่มขยายฐานการศึกษาออกไป เห็นได้ชัดเจนคือ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงรวบรวมและจัดพิมพ์กฎหมายตราสามดวงขึ้นเป็นคู่มือสำหรับผู้พิพากษาและทนายความ รวมทั้งตำรวจและคำอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวง ฉบับพิมพ์ที่ถือว่าเป็นต้นฉบับของการพิมพ์กฎหมายตราสามดวงคือฉบับที่เมอริซเซอร์ ร. แลงกาต์ เป็นผู้ชำระและจัดพิมพ์ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๔๑-๒๔๔๒ คือ “ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับตราสามดวง” มีจำนวน ๓ เล่ม

^๙ พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี, ปาฐกถา นำ เรื่อง “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์สยามประเทศ” ในการสัมมนาเรื่อง “ประวัติศาสตร์รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” จัดโดยสมาคมประวัติศาสตร์ฯ ร่วมกับ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วันอาทิตย์ที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๗ ณ ห้องประชุมใหญ่ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วัตถุประสงค์วิหาร

^{๑๐} บันทึกของนายโหมด, ๑๐

การพิมพ์เผยแพร่กฎหมายตราสามดวงทำให้การศึกษาเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวงเปลี่ยนไป กล่าวคือ การศึกษากฎหมายตราสามดวงไม่จำกัดอยู่เพียงแค่พระมหากษัตริย์และชนชั้นสูงเท่านั้น แต่ได้ขยายไปสู่การศึกษาในประเด็นต่างๆ มากมาย อาทิ การศึกษาในสาขานิติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา รัฐศาสตร์ ภาษาศาสตร์ นิรุกติประวัติ วรรณคดี วัฒนธรรม และ ฯลฯ ทั้งที่ปรากฏในรูปของบทความ หนังสือ วิทยานิพนธ์ ภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ รวมถึงการศึกษากฎหมายตราสามดวงโดยชาวต่างประเทศทั้งชาวตะวันตกและชาวตะวันออกอีกด้วย

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นแล้วว่า กฎหมายตราสามดวงมีเสน่ห์ในตัวเอง ดังนั้น พบว่ามีผู้ที่นำกฎหมายตราสามดวงมาศึกษาอย่างต่อเนื่อง และมักจะตั้งเพียงบางประเด็นมาศึกษาตามที่ตนเองต้องการ ฉะนั้น เราจะได้พบงานที่ศึกษาเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวงกระจัดกระจายอยู่ในสาขาวิชาต่างๆ มากมาย ดังจะกล่าวต่อไป

๒. แนวทางการศึกษากฎหมายตราสามดวง

บทความนี้แบ่งการศึกษากฎหมายตราสามดวงตามสาระสำคัญของงานศึกษาที่เกี่ยวข้อง ออกเป็น ๖ แนวทาง ดังนี้

๑. แนวทางนิติศาสตร์ นักกฎหมายมุ่งศึกษากฎหมายตราสามดวงในฐานะเป็นตัวบทกฎหมายที่เคยมีผลบังคับใช้ และมีบางส่วนที่มีอิทธิพลอยู่ในประมวลกฎหมายที่บังคับใช้ในปัจจุบัน อาทิเช่น เรื่องการลักทรัพย์หรือเรื่องโจร ได้แก่ วิสาลคนโจร คือ การลักทรัพย์ของบุคคลภายในครอบครัว กฎหมายไม่เอาผิดในกรณีเช่นนี้ มีความสืบเนื่องปรากฏอยู่ในประมวลกฎหมายอาญามาตรา ๗๑^๑ กำหนด

^๑ มาตรา ๗๑ ความผิดที่ได้บัญญัติไว้ในมาตรา ๓๓๔ ถึงมาตรา ๓๓๖ วรรคแรก และมาตรา ๓๔๑ ถึงมาตรา ๓๖๔ ถ้าเป็นการกระทำผิดที่สามมีกระทำต่อภริยา หรือภริยากระทำต่อสามี ผู้กระทำไม่ต้องรับโทษ

ความผิดดังระบุนานี้ ถ้าเป็นการกระทำที่บุพการีกระทำต่อผู้สืบสันดานหรือผู้สืบสันดาน

หลักการไว้ทำนองเดียวกัน เช่น สามีลักทรัพย์ภรรยาหรือภรรยาลักทรัพย์สามี การกระทำความผิดกล่าวไม่เป็นความผิด หรือบุตรลักทรัพย์บิดามารดา หรือบิดามารดาลักทรัพย์บุตร ให้ถือเป็นความผิดอันยอมความได้ เป็นต้น การที่ได้กอายุไม่เกิน ๗ ขวบกระทำความผิดเด็กนั้นไม่ต้องรับโทษ ตามประมวลกฎหมายอาญามาตรา ๗๓ เนื่องจากว่ายังไม่รู้ความ เรื่องพยานหรือลักษณะของพยานจะปรากฏในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งมาตรา ๑๑๒ กำหนดให้พยานประเภทพระภิกษุและสามเณรในพระพุทธศาสนา ไม่ต้องสาบานก่อนเบิกความ หรือในมาตรา ๑๑๕ ในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งให้เอกสิทธิ์พยานที่เป็นพระภิกษุและสามเณร แม้มาเป็นพยานจะไม่ยอมเบิกความ หรือตอบคำถามใดๆ ก็ได้ หรือกรณีที่บุคคลที่มีจิตบกพร่อง จิตฟั่นเฟือน หรือไม่สามารถบังคับตนเองได้ในขณะนั้น (ขณะทำการ) ไม่ต้องรับโทษในความผิดนั้นตามประมวลกฎหมายอาญามาตรา ๖๕ เรื่องการฟ้องร้องในกรณีที่ลูกฟ้องร้องพ่อแม่ถือเป็นคดีอุทลุม ศาลไม่รับฟ้อง ดังปรากฏในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๑๕๖๒^{๑๒} เป็นต้น การที่หลักการต่างๆ ของประมวลกฎหมายบางมาตรามีความคล้ายคลึงกับกฎหมายตราสามดวงบางมาตรา การยืนยันถึงความสัมพันธ์และความสืบเนื่องของหลักบางประการดังปรากฏในกฎหมายหลายฉบับที่บังคับใช้ในปัจจุบันว่า มีความสืบเนื่องจากกฎหมายตราสามดวงหรือเป็นเพราะได้รับอิทธิพลจากกฎหมายของตะวันตก ยังเป็นสิ่งที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ในที่นี้และขณะนี้

การศึกษากฎหมายตราสามดวงในแนวทางนิติศาสตร์นั้น ยังรวมถึงการศึกษาความเป็นมา การเปลี่ยนแปลง และวิวัฒนาการของกฎหมายตราสามดวงเพื่อเชื่อมโยงตัวบทกฎหมายปัจจุบันกับอดีตซึ่งจะทำให้เข้าใจและเห็นความสืบเนื่องของกฎหมายอีกด้วย

ผู้ที่อาจจะนับได้ว่าเป็นผู้บุกเบิกการศึกษากฎหมายตราสามดวงในแนวทาง

กระทำต่อบุพการี หรือพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกันกระทำต่อกัน แม้กฎหมายมิได้บัญญัติให้เป็นความผิดอันยอมความได้ ก็ให้เป็นความผิดอันยอมความได้ และนอกจากนั้นศาลจะลงโทษน้อยกว่าที่กฎหมายกำหนดไว้สำหรับความผิดนั้นเพียงใดก็ได้

^{๑๒} ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา ๑๕๖๒ ผู้ใดจะฟ้องบุพการีของตนเป็นคดีแพ่งหรือคดีอาญามีได้ แต่เมื่อผู้นั้นหรือญาติสนิทของผู้นั้นร้องขอ อัยการจะยกคดีขึ้นว่ากล่าวก็ได้

นิติศาสตร์ในประเทศไทย คือ เมอซิเออร์ ร. แลงกาต์ การศึกษาและชำระกฎหมายตราสามดวงของ ร. แลงกาต์ นั้นเป็นมากกว่าสาขานิติศาสตร์ กล่าวคือ ร. แลงกาต์ ใช้กระบวนการทางประวัติศาสตร์ในการชำระต้นฉบับกฎหมายตราสามดวง (ที่นำมาจัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) ในขณะเดียวกันก็ได้ตรวจสอบอิทธิพลและอิทธิพลภายนอกที่แทรกอยู่ในกฎหมายตราสามดวง เช่น อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ฮินดู พุทธ ภาษาบาลี-สันสกฤต คติความเชื่อ และจารีตประเพณีต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวง ซึ่งก่อให้เกิดประเด็นการศึกษาในสหสาขาวิชาตามมาอีกมากมาย

เนื้อหาของเอกสารที่ศึกษาเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวงแบ่งออกเป็น ๖ แนวทางการศึกษา คือ

- ๑) แนวทางนิติศาสตร์
- ๒) แนวทางประวัติศาสตร์
- ๓) แนวทางภาษาศาสตร์และวรรณคดี
- ๔) แนวทางวัฒนธรรม
- ๕) ความสัมพันธ์ของกฎหมายตราสามดวงกับกฎหมายหัวเมือง
- ๖) แนวทางการศึกษากฎหมายตราสามดวงที่ปรากฏในเอกสารชาวต่างชาติ

ตารางที่สร้างขึ้นนี้จะเรียงลำดับตามปีพิมพ์ และตามลำดับอักษรชื่อผู้แต่งของเอกสาร แต่ไม่ได้แยกเอกสารออกเป็นชนิดต่างๆ เช่น วิทยานิพนธ์ หนังสือบทความ รายงานการวิจัย การสัมภาษณ์ และเอกสารประกอบการเรียนการสอน ฯลฯ

ตารางที่ ๑ งานที่ศึกษากฎหมายตราสามดวงในแนวทางนิติศาสตร์

ปีที่พิมพ์	เอกสาร
-	กฎหมายเก่าเมืองในมณฑลพายัพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ เสด็จไปตรวจราชการมณฑลพายัพ ปีจอ สำฤทธิศก ศักราช ๑๒๖๐. ม.ป.ท.: ม.ป.ป.

-	เกษม ศิริสัมพันธ์. เอกสารประกอบการบรรยายประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ม.ป.ท.: ม.ป.ป.
-	ประทุม ไฉมฉาย. เอกสารประกอบการบรรยายประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. ม.ป.ท.:ม.ป.ป.
-	พิณัย ไชยแสงสุกุล. วิจัยพื้นฐานเรื่องกฎหมายแห่งราชอาณาจักรสยาม. เฉลิมฉลองในโอกาสสถาปนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ครบ ๖๐ ปี. ม.ป.ท.:ม.ป.ป.
๒๔๒๙	Buhler G. trsns. <i>The law of Manu</i> . London: Gleendon Press, 1886.
๒๔๓๘	ดำรงธรรมสาส์น, หลวง. กฎหมาย,หมายประกาศ,พระราชบัญญัติข้อใหม่. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., ๒๔๓๘.
๒๔๔๔	ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กรมหมื่น. กฎหมายราชบุรี เล่ม ๒ สำหรับผู้พิพากษาแลทนายว่าความ, พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: กองละหุโทษ, ร.ศ.๑๒๐.
๒๔๔๔?	ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กรมหลวง, ๒๔๑๗-๒๔๖๓. คำพิพากษากรมการฎีกาบางเรื่อง ปี ๑๑๗ ถึงปี ๑๒๐. พระนคร: กองละหุโทษ, ม.ป.ป. [๒๔๔๔]
๒๔๔๕	ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กรมหมื่น. กฎหมายสำหรับผู้พิพากษาแลทนายว่าความ, พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: กองละหุโทษ, ๒๔๔๕.
๒๔๔๕	ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่น. พระราชบัญญัติในปัตยุบัน เล่ม ๒. กรุงเทพฯ: ละหุโทษ, ร.ศ. ๑๒๑.
๒๔๔๘	Masao Tokichi. "Researches into The Indegenous Law of Siam as a Study of Comparative Jurisprudence." <i>JSS</i> . 2 p.1. 1905.

๒๔๕๗	พินิตินิตินัย, หลวง. หลักกฎหมายประทุษร้ายส่วนแพ่ง. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: โรงเรียนกฎหมาย, ๒๔๕๗.
๒๔๕๘	สุขุมวินิจฉัย, พระ. คำอธิบายกฎหมายลักษณะอาญา. กรุงเทพฯ: โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม, ๒๔๕๘.
๒๔๖๒	ราชบุรดิเรกฤทธิ, พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่น. ใ้ค้ดอาญาเล่ม๑-๒ ฉบับหลวงกับฉบับเทียบ. กรุงเทพฯ: กองละหุโทษ, ร.ศ. ๑๒๘.
๒๔๖๕	กฎหมายเก่ากรุงกัมพูชาว่าด้วยลักษณะโจร. กรุงเทพฯ: พิมพ์ไทย, ๒๔๖๕. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าตระหนักนิธิผล ไชยันต์ ณ วัดนันทาสุนทรนิกราม ๒๑ มีนาคม ๒๔๖๕.
๒๔๖๘	กรุงเทพบรรณาการ. รวบรวม. เล็กเซอร์ของพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงราชบุรดิเรกฤทธิ. พระนคร: ม.ป.ท., ๒๔๖๘.
๒๔๖๘	ราชบุรดิเรกฤทธิ, พระเจ้าพี่ยาเธอ. เล็กเซอร์. พระนคร: กรุงเทพบรรณาการ, ๒๔๖๘.
๒๔๖๙	พระราชกำหนดวิธีปกครองหัวเมืองครั้งแผ่นดินพระเจ้าท้ายสระ. พระนคร: ไสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๙. พิมพ์ในงานปลงศพ 125 นายพลาย ณ ป้อมเพ็ชร. พ.ศ. ๒๔๖๙.
๒๔๗๐	จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน. กรุงเทพฯ: ไสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานแจกเนื่องในงานบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ในวันเสด็จสวรรคต ที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๐.
๒๔๗๒	พิชิตปรีชากร, กรมหลวง. ธรรมสารวินิจฉัย เรื่อง "ความยุติธรรม". กรุงเทพฯ: ไสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒. พิมพ์ในงานทำบุญฉลองอายุหม่อมสิ้น คัณนางค์ ณ อยุธยา ครบ ๗๐ปี.

๒๔๗๒	มโหสถศรีพิพัฒน์, พระยา. การตรวจชำระและร่างประมวลกฎหมายในกรุงสยาม. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., ๒๔๗๒. พิมพ์ในงานขึ้นชิงช้า.
๒๔๗๒	Lingat, R. "Note Sur Revision Des Lois Siamois En1805." Journal of Siam Society . XXIII, 1, 1929. (ข้อสังเกตว่าด้วยการชำระกฎหมายสยามปี ค.ศ. ๑๘๐๕)
๒๔๗๓	ประติษฐ์มนูธรรม, หลวง. ประชุมกฎหมายไทย. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท. ๒๔๗๓.
๒๔๗๓	Lingat, R. "Commentaire Des Lois Sur Les Epoux. Phai Ja Vinaisuthorn." CR. Journal of Siam Society . 1930 (วิพากษ์บทพระอัยการผัวเมีย, พระวินัยสุนทร)
๒๔๗๔	Lingat, R. L'Esclavage Prive Dans Le Vieux Droit Siamois (Avec Une Traduction Des Ancienes Lois Siamois Sur L'Esclavage)
๒๔๗๕	คำอธิบายธรรมศาสตร์ ด้านกฎหมาย และกฎหมายลักษณะอาญา วิธีพิจารณาความอาญา พ.ศ. ๒๔๗๕. ม.ป.ท.: ๒๔๗๕.
๒๔๗๖	พระราชกำหนดแก้ครั่งกรุงศรีอยุธยา. พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๗๖. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระศิลปินจิตรการ (ฉัตร อินทรเสน) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริย์ ปรีะกา พ.ศ. ๒๔๗๖.
๒๔๗๘	มโหสถศรีพิพัฒน์, พระยา. การตรวจชำระและร่างกฎหมายในกรุงสยาม. พระนคร: ไสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๘. พิมพ์แจกในงานกุฐินพระราชทาน
๒๔๗๘	ร.แสงกาดี. ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. ม.ป.ท.: ๒๔๗๘.
๒๔๗๙	ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ ภาคที่ ๒๖ กฎมณเฑียรบาลพะม่า. พระนคร: พระจันทร์, ๒๔๗๙.

๒๔๗๙	Lingat, R. La Responsibilite Collective Au Siam, Revue Histoire de Droit Francais Et Etranger. 1936.
๒๔๘๐	Lingat, R. L'influence Indoue Dans L'ancien Droit Siamois, Etudes De Sociologie et D'ethnologie Juridiques. Conferences. 1936. Edition Domat-Montclnetien, 1937. (อิทธิพลฮินดูในกฎหมายเก่าสยาม: กรณีศึกษาเชิงสังคมวิทยาและชาติพันธุ์ศาสตร์)
๒๔๘๐	Lingat, R. "Vinai et Droit Laique." ESEO. XXXII, 2, 1937. (วินัยและกฎหมายราช)
๒๔๘๑- ๒๔๘๒	Lingat, R. Code Siamois de 1166. C.S. 1865 (๑๘๖๕). (พระอัยการสยาม ปี ค.ศ. ๑๘๖๖)
๒๔๘๒	ประชุมกฎหมายโบราณ ภาคที่ ๑ ว่าด้วยธรรมศาสตร์ปกรณและกฎหมายพิจารณาอาณาจักรและธรรมเทียมกัน. พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๘๒. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพนายพลโทพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าคำรบ.
๒๔๘๙	เดื่อน บุนนาค. ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๔๘๙.
๒๔๙๓	ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. เรียบเรียง. ตำนานกฎหมายเมืองไทยและประมวลคำอธิบายทางนิติศาสตร์. พระนคร: ไทยเชชม, ๒๔๙๓. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงอินทอาญา (พงษ์ ณ นคร) ณ วัดประยูรวงศาวาส ๑๔ ธันวาคม ๒๔๙๓.
๒๔๙๓	Lingat, R. "Evolution of The Conception of Law in Burma and Siam." JSS. 38 p.1. 1950.
๒๔๙๕	ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ตำนานกฎหมายเมืองไทยและประมวลคำอธิบายทางนิติศาสตร์. พระนคร: รุ่งเรืองธรรม, ๒๔๙๕.

๑๒๘ สถานภาพความรู้การศึกษาเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวงในวาระหนึ่งศตวรรษ

๒๔๙๙	สารนัยประสาสน์, หลวง. พัฒนาการศึกษากฎหมายไทยในประเทศไทย. พระนคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๔๙๙.
๒๔๙๙	สารนัยประสาสน์, หลวง (ธัญญา ณ สงขลา). พัฒนาการการศึกษากฎหมายในประเทศไทย. พระนคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๔๙๙. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์).
๒๕๐๒	ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กรมหลวง. เรื่องเปิดพระรูป เล็กเซอร์กฎหมายที่ดินและกฎหมายฉั่วเมีย. พระนคร: จันทว่า, ๒๕๐๒. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าวิมาวาทิตย์ รพีพัฒน์.
๒๕๐๓	มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยข้าราชการสำนักในพระราชสำนัก. พระนคร: มหาดไทย, ๒๕๐๓.
๒๕๐๔	กฎหมายครอบครัว-มรดก เก่าและใหม่. พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดโรงพิมพ์ไทยพิทยา, ๒๕๐๔. เนติบัณฑิตยสภาพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิง กลีบ มหิธร ณ เมรุหน้าพลับ พลาศิรียาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๔.
๒๕๐๔	ก่งศิลป์, จมื่น(หิวน). จดหมายเหตุโหร (จากประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘). พระนคร: เขษมบรรณาการ, ๒๕๐๔. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางสาวนวม ก่งสิน.
๒๕๐๔	ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กรมหลวง. ลายพระหัตถ์ของเสด็จในกรมหลวงราชบุรีฯ กับเรื่องกระทรวงยุติธรรมและศาลยุติธรรม. กรุงเทพฯ: กระทรวงยุติธรรม, ๒๕๐๔. พิมพ์แจกในงานกุศลพระราชทาน ณ วัดบูรณสิริมาตยาราม ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๔.
๒๕๐๕, ๒๕๐๖	กฎหมายตราสามดวง. เล่ม ๑-๕. กรุงเทพฯ : ครูสภา, ๒๕๐๕.

๒๕๐๗	ไข่มุกด์ มลินทเลข, และคนอื่นๆ. "ตรรชนิค้นคำในกฎหมายตราสามดวง." นิสิตปริญญาโทบรรณารักษศาสตร์, ๒๕๐๗.
๒๕๐๗	ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. พระราชกำหนดครั้งกรุงศรีอยุธยาและประมวลคำอธิบายทางนิติศาสตร์. ม.ป.ท.: ม.ป.ป. พิมพ์ในงานอนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพ พันโท พระพิณตร้อยการ (ยิ้ม ทั้งสุชาติ) ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร ๑๔ ตุลาคม ๒๕๐๗.
๒๕๐๗	พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ ๕ และ ๖ กับเรื่องประกอบ. พระนคร:พระจันทร์, ๒๕๐๗. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ๑๗ มีนาคม ๒๕๐๗.
๒๕๐๗	ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กรมหลวง. ว่าด้วยยกดหมาย. ธนบุรี: บรรหาร, ๒๕๐๗. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นาย แสงวง เตระยานนท์ ณ เมรุวัดธาตุทอง ๑๙ ธันวาคม ๒๕๐๗.
๒๕๐๗	หยุด แสงอุทัย. "การร่างกฎหมายในประเทศไทย." วารสารทนายความ. ๖ (กุมภาพันธ์ ๒๕๐๗): ๑๑๕-๑๔๕.
๒๕๐๘	ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. "ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ." ใน สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและงานปกครองของพระองค์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่นกรมมหาดไทย, ๒๕๐๘.
๒๕๐๙	อุทิศ แสงโกศิก. "หลักกฎหมายอาญาการลงโทษ." วารสารราชทัณฑ์. ๑๔ (พฤศจิกายน-ธันวาคม ๒๕๐๙):
๒๕๑๐	ประชุมตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนาสมัยอยุธยา ภาค ๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักนายกรัชมุนตรี, ๒๕๑๐.
๒๕๑๐	เสนีย์ ปราโมช, ม.ร.ว. กฎหมายสมัยอยุธยา. พระนคร: ศิวพร, ๒๕๑๐.

๒๕๑๑	วรภัคดีพิบูลย์, พระ. พจนานุกรมกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๑-๖. พระนคร: แพรวพิทยา, ๒๕๑๑.
๒๕๑๒	วิวิทย์ จตุปาริสุทธิ์. "วิวัฒนาการว่าด้วยการลงโทษและการปฏิบัติต่อผู้ถูกกักกันตามประมวลกฎหมายอาญา." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขารัฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๒.
๒๕๑๓	ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง. รวบรวม. กฎหมายเล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๓ พระนคร: สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๓. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พณ ฯ อัมพร ศรีไชยยันต์ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๓.
๒๕๑๔	Jones, Robert B. Thai Titles and Ranks Including A Translation of Traditions of Royal Lineage in Siam By King Chulalongkorn. Data Paper: No. 81. Southeast Asia Program, Ithaca: Cornell University, 1971.
๒๕๑๖	จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดารกับเรื่องพระราชประเพณีการตั้งมหาอุปราช. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: พระจันทร์, ๒๕๑๖.
๒๕๑๖	พัชรินทร์ เปี่ยมสมบุญ. "การปฏิรูปกฎหมายของประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๑ จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๘." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖.
๒๕๑๖	มนู อุดมเวช. "การปฏิรูปการศาลส่วนกลางของกระทรวงยุติธรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาอุดมศึกษา (ประวัติศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๑๖.

๒๕๑๖	สุทธิวาตนฤพุมิ, หลวง. คำบรรยายประวัติศาสตร์กฎหมาย. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖.
๒๕๑๖	ยุติธรรม, กระทรวง. วัฒนธรรมทางการศาล. กรุงเทพฯ: ศิวพร, ๒๕๑๖. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพจน์ กาญจนะฐิติ ณ ฌาปนสถาน วัดอนงคารามเมรุมไหสวรรย์ (ศาลา ๑) ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๑๖.
๒๕๑๖	J. D. M. Derrett. Dharmasastra and Juridical Literature. In (): History of Indian Literature. Part of Vol. V. Edited by Jan Gonda. Germany: Otto Harrassowitz Wiesbaden, 1973.
๒๕๑๗	ประวัติศาสตร์กฎหมาย กฎหมายตราสามดวง (บางลักษณะที่ศึกษาในมหาวิทยาลัยรามคำแหง). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๗.
๒๕๑๗	สุทธิวาตนฤพุมิ, หลวง. คำบรรยายประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๗. พระนคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๗.
๒๕๑๘	พิชาน ดินทัย. รวบรวม. กฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, ๒๕๑๘.
๒๕๑๘	สวัสดี ศรีลัมภ. ประวัติศาสตร์กฎหมาย. เอกสารโรเนียว. มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๘.
๒๕๑๘	Engel, David M. Law and Kingship in Thailand During The Reign of King Chulalongkorn. Ann Arbor: University of Michigan. 1975.
๒๕๑๙	ชัยอนันต์ สมุทวณิช. ความคิดทางการเมืองการปกครองไทยโบราณ. เอกสารการศึกษาทางรัฐประศาสนศาสตร์ ลำดับ ๔. กรุงเทพฯ : แผนกรัฐประศาสนศาสตร์, คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๒๕๑๙	ลำพวรรณ น่วมบุญลือ. "สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์." นิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๙.
๒๕๑๙	เวลส์, ควอริช. การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ. แปลโดย กาญจน์ สมเกียรติกุล และยุพา ชุมจันทร์. พระนคร: เจริญรักษ์, ๒๕๑๙.
๒๕๒๐	นพรัตน์ นุสรธรรม. "การปฏิรูปกฎหมายที่ดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.
๒๕๒๐	วิชา มหาคุณ. "วิวัฒนาการของกฎหมายไทยสมัยชุมชนบรรพกาล-สมัยกรุงศรีอยุธยา." วารสารกฎหมาย. ๓,๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๒๐): ๖๙-๘๓.
๒๕๒๐	สุภัทโรดิศ ดิศกุล, ม.จ. "ระบบกษัตริย์โบราณในภาคพื้นแผ่นดินแห่งเอเชียอาคเนย์." วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร. ๑ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๒๐) :
๒๕๒๑	ธำนิษฐ์ กรัยวิเชียร. เรียบเรียง. การปฏิรูปกฎหมายและการศาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยะมหาราช. พระนคร: กระทรวงยุติธรรม, ๒๕๒๑.
๒๕๒๑	มานิสา ปิยะสิงห์. "ศึกษาลักษณะสังคมไทยวิเคราะห์จากบทลงโทษในกฎหมายตราสามดวง." นิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๑.
๒๕๒๑	วรศักดิ์พิบูลย์, พระ. (ม.ล. นภา ชุมสาย). ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร: สภาวัฒนธรรมแห่งชาติแห่งประเทศไทย, ๒๕๒๑.
๒๕๒๑	ศิลปากร, กรม. เรื่องกฎหมายตราสามดวง. กรุงเทพฯ: อุดมศึกษา, ๒๕๒๑.

๒๕๒๑	อดิน รพีพัฒน์, ม.ว.ว. สังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๖. แปลโดย ม.ว.ว.ประกายทอง สิริสุข และพรณี สรงบุญมี. พระนคร: พิศนาคะ, ๒๕๑๑.
๒๕๒๑	Engel, David M. Code and Custom in a Thai Provincial Court. Tucson: University of Arizona Press, 1978.
๒๕๒๒	มนู อุดมเวช. "การใช้บทลงโทษสถานหนักของศาลไทยโบราณ." วารสารประวัติศาสตร์ . ๔ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๒๒):
๒๕๒๒	วิชา มหาคุณ. "คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ " รัฐธรรมนูญแห่งกรุงศรีอยุธยา." ใน หนังสือที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิดอาคารศาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ:รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๒๒.
๒๕๒๒	หน่วยงานศึกษาวิจัยคัมภีร์โบราณโครงการร่วมระหว่างพิพิธภัณฑ์ชาติพันธุ์วิทยาแห่งโอซากา และสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. กฎหมายโบราณและลักษณะพยานหลักฐาน. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม, ๒๕๒๒.
๒๕๒๓	รัตนพร เศรษฐกุล. "ศาลต่างประเทศในภาคเหนือของประเทศไทย (พ.ศ. ๒๔๑๖-๒๔๘๐)." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.
๒๕๒๓	วิชา มหาคุณ. ประวัติศาสตร์กฎหมายและภาษากฎหมายไทย. เอกสารโรเนียว. พิมพ์ครั้งที่ ๓. ม.ป.ท.: ๒๕๒๓.
๒๕๒๓	วิชา มหาคุณ. "ทฤษฎีกฎหมายธรรมชาติหลักยุติธรรมแห่งกฎหมาย." ดุลพินิจ . ๒๗ (มีนาคม-เมษายน ๒๕๒๓):
๒๕๒๔	ร. แลงการ์ด. "วิวัฒนาการแนวความคิดของกฎหมายในพม่าและสยาม." แปลโดย วิระดา สมสวัสดิ์. วารสารรวมบทความประวัติศาสตร์ . ๒ (มกราคม ๒๕๒๔): ๑-๒๒.
๒๕๒๕	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. คณะนิติศาสตร์. ๒๐๐ ปีรัตนโกสินทร์ ๒๕ ปีนิติศาสตร์จุฬาฯ. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., ๒๕๒๕.

๑๓๔ สันวนภาพความรูการศีกษาเกียวกัณกฎหมายตวาสามตวงในวอบหนึ่งศตวาวช

๒๕๒๕	จุฬาลงกรณ์, มหาวิทยาลัย. รายงานผลการวิจัยวิวัฒนาการของกฎหมายไทยในรอบสองร้อยปี. กรุงเทพฯ: ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.
๒๕๒๕	อุกฤษ มงคลนาวิน. ชีวิตแลผู้คน ๒๐๐ ปี กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์, ๒๕๒๕.
๒๕๒๖	โชคสร้อย จำปา. "เล่าเรื่องในกฎหมายเก่า." มิตรครู. ๒๕, ๑๙ (ตุลาคม ๒๕๒๖) :
๒๕๒๖	ไพโรจน์ กัมพูสิริ. "ข้อคิดเกี่ยวกับการหย่าของไทยในสมัยโบราณ." วารสารทนายความ. ๒๒, ๑๒ (๒๐ มกราคม-๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๖): ๔๑-๔๕.
๒๕๒๖	ไพโรจน์ กัมพูสิริ. "อิทธิพลและปรัชญาของพุทธศาสนาในกฎหมายลักษณะผัวเมียที่เกี่ยวกับการหย่า." วารสารอัยการ. ๖, ๖๕ (เมษายน ๒๕๒๖): ๙-๑๖.
๒๕๒๖	ร. แลงกาด. ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม ๒. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖.
๒๕๒๖	วิระดา สมสวัสดิ์. มองกฎหมาย. เชียงใหม่: โครงการตำรามหาวิทยาลัย เชียงใหม่, ๒๕๒๖.
๒๕๒๗	กำธร เลียงสังกร. "วิจารณ์กฎหมายตราสามดวงฉบับพิมพ์." วารสารนิติศาสตร์. ๑๔ (มิถุนายน ๒๕๒๗): ๑๔๑-๑๖๙.
๒๕๒๘	ปรีดี เกษมทรัพย์. "ปรัชญาและแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์กฎหมายไทย." ใน เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๘.
๒๕๒๙	กำธร เลียงสังกร. "การพลิกคดีอำแดงป้อมในรัชกาลที่ ๔." วารสารนิติศาสตร์. ๑๖, ๓ (กันยายน ๒๕๒๙): ๕๘-๘๒.

๒๕๒๙	กำธร เลี้ยงสังธรรม. "ปัญหาวันเดือนปีในกฎหมายที่ตราขึ้นก่อนวันสถาปนากรุงศรีอยุธยา." ศิลปวัฒนธรรม. ๗, ๖ (เมษายน ๒๕๒๙): ๖๔-๖๕.
๒๕๒๙	นิติศาสตร์, คณะ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา ๓ ดวง กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๙.
๒๕๒๙	ร. แลงการ์ด. "ประวัติศาสตร์กฎหมายไทยว่าด้วยศาลและวิธีพิจารณา." วารสารอัยการ. ๙, ๑๐๒ (มิถุนายน ๒๕๒๙): ๙-๒๕.
๒๕๒๙	เสาวลักษณ์ คุณประยูร. "นโยบายของรัฐบาลสยามต่อผู้กระทำความผิดทางด้านศาลและการราชทัณฑ์ พ.ศ. ๒๔๓๔-๒๔๕๔." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๙.
๒๕๒๙	แสวง บุญเฉลิมวิภาส. "กฎหมายลักษณะอาญา:ประมวลกฎหมายฉบับแรกของไทย." วารสารนิติศาสตร์. ๑๖ (มิถุนายน ๒๕๒๙): ๑๐๖-๑๒๔.
๒๕๓๐	เกษม ศิริสัมพันธ์. "การสืบราชสมบัติ: ศึกษาจากกฎหมายตราสามดวงและราชประเพณี." วารสารนิติศาสตร์. ๑๗ (ธันวาคม ๒๕๓๐): ๑๓๑-๑๖๑.
๒๕๓๐	จุฑา อธิติ. "การรับกฎหมายใหม่จากตะวันตกในประเทศญี่ปุ่น: ศึกษาเปรียบเทียบกับกรณีของไทย." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขานิติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐.
๒๕๓๐	ปรีชา ช่างขวัญยืน. แปล. "คัมภีร์มโนธรรมศาสตร์ของพระเจ้าวราครู." รัฐศาสตร์สาร. ๑๓, ๑๓ (๒๕๒๙-๒๕๓๐): ๒๓๖-๒๔๒.
๒๕๓๐	ปรีดี เกษมทรัพย์. "สถานและความสำคัญของกฎหมายตราสามดวง: ข้อพิจารณาในแง่ทฤษฎีและประวัติศาสตร์." ใน เอกสารประกอบการสัมมนาคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐

๒๕๓๐	วิสูตร ธนชัยวิวัฒน์, จัดพิมพ์. กฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. ๑๒๗. กรุงเทพฯ: สุตรไพศาล, ๒๕๓๐.
๒๕๓๑	ดวงจิตต์ กำประเสริฐ. ประวัติศาสตร์กฎหมาย. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๑.
๒๕๓๒	นันทกา พลชัย. "การถวายฎีกาและการจัดระเบียบราชการศาลฎีกา พ.ศ. ๒๔๑๗-๒๔๕๕." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขา ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย ศิลปากร, ๒๕๓๒.
๒๕๓๓	เกษม ศิริสัมพันธ์, และแสง บุญเฉลิมวิภาส. "ประวัติศาสตร์ กฎหมายไทย: แนวทางในการบุกเบิกวิชาการ." ใน ไทยคดีศึกษา: รวมบทความทางวิชาการเพื่อแสดงมุติฐานจิต อาจารย์พันเอก หญิง คุณนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้ง กิจพิ, ๒๕๓๓.
๒๕๓๓	อิชิอิ, โยเนโอะ และคณะ. ดรรชนีค้นคำในกฎหมายตราสามดวง. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, ๒๕๓๓.
๒๕๓๔	ปรีชา ช้างขวัญยืน. ระบบปรัชญาการเมืองในมานวธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
๒๕๓๔	วิชณุ เครืองาม. "กฎหมายเทียบบาลในระบบกฎหมายไทย." ใน รวม บทความทางวิชาการในโอกาสครบรอบ ๘๔ ปี ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์ ๕ เมษายน ๒๕๓๔. กรุงเทพฯ: มูลนิธินิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔.
๒๕๓๕	มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. "ตำราพิชัยเสนา (ฉบับนครศรีธรรมราช)." วารสารรวมบทความประวัติศาสตร์. ๑๔ (๒๕๓๕) : ๑๙-๓๐.
๒๕๓๕	มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. "ราโชวาทชาฎก: บทนำ." วารสารรวมบทความประวัติศาสตร์. ๑๔ (๒๕๓๕) : ๑-๑๘.

๒๕๓๖	เจริญ โฆษานันท์. ปรัชญากฎหมายไทย . กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๖.
๒๕๓๖	พัชรินทร์ ไนพรมราช. "ความผิดอาญาเกี่ยวกับทรัพย์สิน: ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะของฐานความผิดตั้งแต่สมัยกฎหมายตราสามดวงจนถึงสมัยลักษณะกฎหมายอาญา ร.ศ. ๑๒๗." ปริญญามหาบัณฑิต สาขานิติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , ๒๕๓๖.
๒๕๓๖	เรอเน่ กียอง. "การตรวจชำระและร่างประมวลกฎหมายในกรุงสยาม." แปลโดย วิษณุ วรรณู วารสารนิติศาสตร์. ๒๓,๑ (มีนาคม ๒๕๓๖):
๒๕๓๗	ตราขุนหญิง. "กฎหมายตราสามดวง." ตุลพาห. ๔๑,๖ (พฤศจิกายน-ธันวาคม ๒๕๓๗) . ๑๖๙- ๑๗๘.
๒๕๔๐	๑๐๐ ปีโรงเรียนกฎหมาย . กรุงเทพฯ: สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา, ๒๕๔๐.
๒๕๔๐	ดุษฎี ลีละเมียร. "การศึกษากฎหมายในประเทศไทยก่อนการปฏิรูประบบกฎหมายและการศาล." ใน ๑๐๐ ปีโรงเรียนกฎหมาย . กรุงเทพฯ: สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่ง เนติบัณฑิตยสภา, ๒๕๔๐.
๒๕๔๐	ดุปลาดัตร์, หลุยส์. สถานะของหญิงมีสามีในประเทศสยาม . พิมพ์ครั้งที่ ๒. แปลโดย ไพโรจน์ กัมพูสิริ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.
๒๕๔๐	ประพัฒน์ ตริณรงค์. "ความเป็นมาของกฎหมายตราสามดวง." วารสารไทย. ๑๗,๖๖ (เมษายน-มิถุนายน): ๒๔-๓๑ .
๒๕๔๐	สุชาติ ไตรประสิทธิ์, และคนอื่นๆ. พิพธิภัณฑ์อัยการไทย . กรุงเทพฯ: สำนักงานอัยการสูงสุด, ๒๕๔๐.
๒๕๔๑	นฤมล ปิยวิทย์. กฎหมายโบราณ . นครราชสีมา: สำนักศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๔๑.
๒๕๔๑	ร. แลงการ์ด. "ทาสในกฎหมายเก่าของไทย." แปลโดย ไพโรจน์ กัมพูสิริ. วารสารนิติศาสตร์. ๒๘,๒ (มิถุนายน ๒๕๔๑) :

๒๕๔๒	มานพ ถาวรวัฒนวิสุกุล. "กฎหมายเกี่ยวกับชาวต่างชาติในสมัยอยุธยา" วารสารรวมบทความประวัติศาสตร์. ๒๑, ๒๕๔๒: ๙๖-๑๑๒.
๒๕๔๒	ร.แสงกาตี. "พยานตามกฎหมายเก่าสยาม." แปลโดย อุดม รัฐอมฤต. วารสารนิติศาสตร์. ๒๙, ๑ (มีนาคม ๒๕๔๒): ๑๒๑-๑๔๐.
๒๕๔๖	กฤษฎา บุญยสมิต. "ดิงทุเลา" ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร. บรรณาธิการ. ศรีชัยไมยาจารย์. พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร-ศาสตราจารย์ วิสุทธ์ บุชยกูล เนื่องในโอกาสมีอายุครบ ๘๔ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๔๖. กรุงเทพฯ. คณะกรรมการข้าราชการประวัติดิศาสตร์ไทย, ๒๕๔๖, ๒๔๕-๒๔๕.
๒๕๔๖	กฤษฎา บุญยสมิต. "โครงสร้างและอัตรสภาระของกฎหมายตราสามดวง" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการและการอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย" จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการร่วมกับโครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๗ และเสาร์ที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมตริ้ง ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	บันทึกของ นายยอร์ช ปาดูซ์ (Georges Padoux) ที่ปรึกษาสภาร่างกฎหมายของรัฐบาลสยามเกี่ยวกับการร่างกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. ๑๒๗. แปลและเรียบเรียงโดย. สุรศักดิ์ ลิขสิทธิ์วัฒนวิสุกุล กรุงเทพฯ: วิทยุชน, ๒๕๔๖.
๒๕๔๗	กฤษฎา บุญยสมิต. โครงสร้างกฎหมายตราสามดวง: การพิจารณาใหม่. ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร. บรรณาธิการ. กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ลำดับที่ ๒. กรุงเทพฯ: กองทุน ดำเนิน เลขาภูล เพื่อประวัติศาสตร์, ๒๕๔๗.

๒๕๔๗	Olivelle, Patrick. Trans. The Law Code of Manu . A New Translation Based on the Critical Edition. New York: Oxford University Press, 2004.
------	---

๒. **แนวทางประวัติศาสตร์** นักประวัติศาสตร์ศึกษากฎหมายตราสามดวงโดยการวิเคราะห์และวิพากษ์เนื้อหาด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ เพื่อตรวจสอบความถูกต้องอันจะนำไปสู่การต่อขึ้นส่วนภาพต่างๆ ในประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์ให้ได้ภาพที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น อาทิ การศึกษาวิเคราะห์และตรวจสอบศักราช, พระนามของกษัตริย์ที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง การศึกษาสถานภาพของคนในสังคมสมัยอยุธยา การศึกษาสภาพการปกครองและสถานภาพของสถาบันกษัตริย์ การศึกษาความเป็นมาของกฎหมายลักษณะต่างๆ ฯลฯ นอกจากนี้ยังรวมไปถึงการศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับการเมือง การปกครอง และระบบสังคมอีกด้วย

นักประวัติศาสตร์ศึกษากฎหมายตราสามดวงโดยมักจะนำประเด็นที่สำคัญบางประเด็นมาเป็นหัวข้อในศึกษา เพื่อทำความเข้าใจสังคม ประวัติศาสตร์ บริบททางประวัติศาสตร์ อาทิเช่น **ชนชั้นในสังคม** งานที่ศึกษาเกี่ยวกับชนชั้นของบุคคลในสังคมจากกฎหมายตราสามดวง ได้แก่ สังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (อคินรพีพัฒน์, ๒๕๒๑) **ฐานันดรไพร่** (ขจร สุขพานิช, ๒๕๒๔) **ระบบศักดินา** (ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, ๒๕๑๙) **ระบบไพร่ในสังคมไทยพ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓** (ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ, ๒๕๒๖) เป็นต้น **กฎหมายเทียบรางวัล** นักประวัติศาสตร์ศึกษา **กฎหมายเทียบรางวัล** เพื่อต้องการตรวจสอบศักราชและระบบพระนามของพระมหากษัตริย์ รวมทั้งศึกษาธรรมเนียมและราชประเพณีต่างๆ เพื่อทำความเข้าใจสถานภาพและสถาบันกษัตริย์ ผลงานเหล่านี้ได้แก่ การกำหนดอายุของบทกฎหมายเฉพาะในบานแผ่นของพระอัยการลักษณะต่างๆ ที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงฯ (มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, ๒๕๓๕) การกำหนดอายุกฎหมายอยุธยาในกฎหมายตราสามดวง: บทวิเคราะห์เบื้องต้น (มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, ๒๕๔๓) การวิเคราะห์พระบรมนามาภิไธยในสมัยอยุธยา: การสืบค้นและความหมาย (จันทร์ฉาย ภัคธิดา, ๒๕๓๒) ความสำคัญของ“กฎหมายเทียบรางวัล”ในการมองประวัติศาสตร์

ไทย (วินัย พงศ์ศรีเพียร, ๒๕๒๙) กฎมณเฑียรบาลในระบบกฎหมายไทย (วิชฌน เครืองาม, ๒๕๓๔) เป็นต้น นอกจากนี้ นักประวัติศาสตร์ยังใช้กฎหมายตราสามดวงเป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์อีกด้วย

ตารางที่ ๒ การศึกษากฎหมายตราสามดวงในแนวทางประวัติศาสตร์

ปีที่พิมพ์	เอกสาร
๒๔๘๘	Dhani, Prince. "The Reconstruction of Rama I." JSS. 33 (August 1945) :
๒๔๙๐	Dhani, Prince. "The Old Siamese Conception of The Monarchy." JSS. 39,2 (December 1947) :
๒๕๑๐	ขจร สุขพานิช. ฐานันดรไพร่. พิมพ์ครั้งที่ ๔. พระนคร: โรงพิมพ์การรถไฟ, ๒๕๑๐. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานศพนางพัน สรรพกิจโกศล (พัน ศกุนตนาค) พุทธศักราช ๒๕๑๐.
๒๕๑๔	นางลักขณ์ วัฒนพานิช. "กฎหมายและการปกครองสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๑๔.
๒๕๑๕	สามารถ นิลวงศ์. "กฎหมายสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง)." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๑๕.
๒๕๑๖	อักษรศาสตร์, มหาวิทยาลัยศิลปากร คณะ. กรุงศรีอยุธยา. พระนคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖.
๒๕๑๘	มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ปกณกคดี. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๘.
๒๕๑๙	วราณี ไชยธรรมย์ และอัญชลี สุสายัณห์. "กบฏไพร่ในสมัยพระเพทราชา." วารสารธรรมศาสตร์. ๖,๑ (มิถุนายน-กันยายน ๒๕๑๙): ๕๒-๗๐.

๒๕๑๙	ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล. "ระบบศักดินา." วารสารธรรมศาสตร์ . (มิถุนายน-กันยายน ๒๕๑๙):
๒๕๑๙	ลำพวรรณ น่วมบุญลือ. "สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์." วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย , ๒๕๑๙.
๒๕๒๑	มานิสา ปิยะสิงห์. "ศึกษาลักษณะสังคมไทยวิเคราะห์จากบทลงโทษในกฎหมายตราสามดวง." วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร , ๒๕๒๑
๒๕๒๒	อิชิอิ, โยเนโอ. "อาณาเขตของอยุธยาในกฎหมายตราสามดวง." วารสารธรรมศาสตร์ , ๙, ๒ (ตุลาคม-ธันวาคม):
๒๕๒๓	ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. "กบฏไพร่ในสมัยอยุธยา." วารสารธรรมศาสตร์ , ๙ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๒๓):
๒๕๒๕	พงษ์เนียน ทองพงษ์เนียน. "การศึกษาเรื่องทาสในสมัยรัตนโกสินทร์." วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , ๒๕๒๕.
๒๕๒๗	กำธร เลี้ยงจักรธรรม. "กรณีรับหนังสือกฎหมายในรัชกาลที่ ๓." ศิลปวัฒนธรรม , ๕, ๙ (กรกฎาคม ๒๕๒๗): ๒๒-๓๒. และลงพิมพ์อีกครั้งใน รพี ๒๙, ๙, ๙ (๗ สิงหาคม ๒๕๒๙): ๒๔-๓๕.
๒๕๒๗	พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. "พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงชำระสะสางกฎหมาย." วารสารอักษร , ๗ ๗๔ (กุมภาพันธ์ ๒๕๒๗): ๙-๑๙.
๒๕๒๘	พัชรี ไซติถาวรรัตน์. "แนวความคิดทางการเมืองของลัทธิในสมัยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๓๙-๒๑๐๑): วิเคราะห์จากเอกสารคัมภีร์โบราณภาคเหนือ." วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร , ๒๕๒๘.

๒๕๒๙	กำธร เลียงสุวรรณ. "การพลิกคดีอั้งยี่ในรัชกาลที่ ๔." วารสารนิติศาสตร์ . ๑๖, ๓ (กันยายน ๒๕๒๙): ๕๘-๘๒.
๒๕๒๙	ร.แสงกาต์. "ประวัติศาสตร์กฎหมายไทยว่าด้วยศาลและวิธีพิจารณา." วารสารอัยการ . ๙, ๑๐๒ (มิถุนายน ๒๕๒๙): ๙-๒๕.
๒๕๒๙	วินัย พงศ์ศรีเพียร. "ความสำคัญของ"กฎมณเฑียรบาล" ในการมองประวัติศาสตร์ไทย." วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร . ๙, ๑ (๒๕๒๙): ๕๗-๗๔.
๒๕๒๙	อรรถ นันทจักร. "ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน: ศึกษาเชิงวิเคราะห์ ประเพณีการจดบันทึกประวัติศาสตร์หัวเมืองอีสานถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิตสาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๙.
๒๕๓๐	ขจร สุขพานิช. อยุธยาธานี . กรุงเทพฯ: ครูสภา, ๒๕๓๐.
๒๕๓๒	จันทร์ฉาย ภักดีธิดา. รายงานการวิจัย "การวิเคราะห์พระบรมนามาภิไธยในสมัยอยุธยา: การสืบค้นและความหมาย." คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๒.
๒๕๓๒	ชาติชาย พจนานันท์. "ทาสอยุธยาในประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑." ศิลปวัฒนธรรม . ๑๐, ๑๐ (สิงหาคม ๒๕๓๒): ๙๖-๑๑๓.
๒๕๓๕	คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. สำนักงาน. กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย . กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๕.
๒๕๓๕	มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. "การกำหนดอายุของบทกฎหมายเฉพาะในบานแผ่นของพระอัยการลักษณะต่างๆ ที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง ด้วยการวิเคราะห์และตรวจสอบระบบศักราชและพระนามในบานแผ่น." ใน เอกสารสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง อยุธยา: มิติใหม่ทางการศึกษา ณ ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา ๑๓-๑๔ สิงหาคม ๒๕๓๕. ม.ป.ท. : ๒๕๓๕.

๒๕๓๗	วินัย พงศ์ศรีเพียร. บรรณาธิการ. ความย้อนแย้งของอดีต: พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี . กรุงเทพฯ: ครรลองไทย, ๒๕๓๗.
๒๕๓๙	เสาวนีย์ พรรณามพ. "ศึกษาวิเคราะห์กฎหมายโบราณในฐานะที่เป็นเอกสารประวัติศาสตร์." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารคดี สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๓๙.
๒๕๓๙	Huxley, Andrew. ed. Thai Law : Buddhist Law Essays on The Legal History of Thailand, Laos and Burma . Bangkok : White Orchid Press, 1996.
๒๕๓๙	Vickery, Michael. "The Constitution of Ayutthaya: The Three Seals Code." In Huxley, Andrew. ed. Thai Law: Buddhist Law Essays On The Legal History of Thailand, Laos and Burma . Bangkok: White Orchid Press, 1996.
๒๕๔๐	วิมลย์ พงศ์พนิตานนท์. "ร. แลงการ์ดกับการศึกษาประวัติศาสตร์กฎหมายไทย." โลกประวัติศาสตร์ . ๓,๔ (ตุลาคม-ธันวาคม): ๔๙-๕๒.
๒๕๔๒	มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. "กฎหมายเกี่ยวกับชาวต่างชาติในสมัยอยุธยา" วารสารรวมบทความประวัติศาสตร์ . ๒๑, ๒๕๔๒: ๙๖-๑๑๒.
๒๕๔๒	เรืองวิทย์ ลิ้มปนาท. "แนวคิดสันติวิธีจากกฎหมายตราสามดวง." วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา . ๗,๘ (มิถุนายน-ธันวาคม ๒๕๔๒), ๕๒-๖๑.
๒๕๔๓	มยุรี พงศ์ศิริศักดิ์. "ร. แลงการ์ดกับการศึกษาเรื่องทาสในระบบทาสเอกชนในกฎหมายเก่าของสยาม." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารคดี สาขาฝรั่งเศสศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓.

๒๕๔๖	กฤษฎา บุญยสมิต. “โครงสร้างและอัตถะสาระของกฎหมายตราสามดวง” เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการและการอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาเรื่อง “กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย” จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการร่วมกับโครงการวิจัย “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” วันศุกร์ที่ ๗ และเสาร์ที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมตรัง ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	เกษม ศิริสัมพันธ์, ดร. “คดีพญาระกา” ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร. บรรณาธิการ. ศรีชไมยาจารย์. พิพิธพันธ์เชิดชูเกียรติ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร-ศาสตราจารย์ วิสุทธ์ บุญกุล เนื่องในโอกาสมีอายุครบ ๘๔ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๔๖. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๔๖, ๑๖๗-๑๗๘.
๒๕๔๖	คณะนักวิจัยในโครงการวิจัยกฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก. “กฎมณเฑียรบาล ฉบับชำระใหม่” เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการประจำปี เรื่อง “กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๒” จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรมร่วมกับ โครงการวิจัย “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” วันศุกร์ที่ ๓ และเสาร์ที่ ๔ ตุลาคม ๒๕๔๖ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. “อศวอลงการ-คชสารอลงกรณ์” ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร. บรรณาธิการ. ศรีชไมยาจารย์. พิพิธพันธ์เชิดชูเกียรติ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร-ศาสตราจารย์ วิสุทธ์ บุญกุล เนื่องในโอกาสมีอายุครบ ๘๔ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๔๖. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๔๖, ๑๗๙-๒๓๐.

๒๕๔๖	จักรฤทธิ อุทโธ. "ความสัมพันธ์ของกฎหมายตราสามดวงกับกฎหมายฉบับสมัยศักราชที่พบในหัวเมืองต่างๆ" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการและการอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย" จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการร่วมกับโครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๗ และเสาร์ที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมตรัง ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	ชาญณรงค์ บุญหนุน, ดร. "คัมภีร์พระธรรมศาสตร์: ที่มาและหลักการพื้นฐานของวัฒนธรรมกฎหมายไทย" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการและการอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย" จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๗ และเสาร์ที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมตรัง ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	บันทึกของ นายยอร์ช ปาดูซ์ (Georges Padoux) ที่ปรึกษาสภาร่างกฎหมายของรัฐบาลสยามเกี่ยวกับการร่างกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. ๑๒๗. แปลและเรียบเรียงโดย. สุรศักดิ์ ลิขสิทธิ์วัฒนกุล. กรุงเทพฯ: วิทยุชน, ๒๕๔๖.
๒๕๔๖	พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ. "กฎหมายตราสามดวง: การศึกษาด้านฉบับตัวเขียนและฉบับตัวพิมพ์" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการและการอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย" จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๗ และเสาร์ที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมตรัง ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร.

๒๕๔๖	เรื่องวิทยุ ลืมปนาท. “สิทธิและหน้าที่ของสามีและภรรยาในกฎหมายตราสามดวง” เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการและการอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทยระดับมัธยมศึกษา เรื่อง “กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย” จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ร่วมกับ โครงการวิจัย “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” วันศุกร์ที่ ๗ และเสาร์ที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมตรัง ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	วีรวัลย์ งามสันติกุล. “หนึ่งศตวรรษของการศึกษาประมวลกฎหมายตราสามดวง” เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการและการอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทยระดับมัธยมศึกษา เรื่อง “กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย” จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ร่วมกับ โครงการวิจัย “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” วันศุกร์ที่ ๗ และเสาร์ที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมตรัง ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	วุฒิชัย มูลศิลป์. “จากไพร่ฟ้าสู่สามัญชน” ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร. บรรณาธิการ. ศรีษะไมยาจารย์. พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร-ศาสตราจารย์ วิสุทธ์ บุญกุล เนื่องในโอกาสมีอายุครบ ๘๔ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๔๖. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๔๖, ๑๓๕-๑๖๖.
๒๕๔๖	ศิริพร กรอบทอง. “รู้กับการจัดการปัญหาโจรภัยในพระไอยการลักษณะโจร” เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการและการอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทยระดับมัธยมศึกษา เรื่อง “กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย” จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ร่วมกับ โครงการวิจัย “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” วันศุกร์ที่ ๗ และเสาร์ที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมตรัง ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร.

๒๕๔๖	ศิริพร ดาบเพชร. "พระไอยการบานแผนก: สถานภาพปัจเจกบุคคลและการจัดระเบียบสังคมไทยสมัยโบราณ" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการและการอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย" จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการร่วมกับโครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๗ และเสาร์ที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมตรัง ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	ศศิกันต์ คงศักดิ์. "ประกาศพระราชปรารภ" และ "หลักอินทภาษ" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการและการอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย" จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการร่วมกับโครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๗ และเสาร์ที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมตรัง ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	จิราธร ขาติศิริ, ปรีดี พิศณุมิวดี, และพิมพ์พรรณ ลำยอง. "กฎมณเฑียรบาล: ความสำคัญ โครงสร้าง และเนื้อหา" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการประจำปี เรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๒" จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๓ และเสาร์ที่ ๔ ตุลาคม ๒๕๔๖ ณ ห้องประชุมสำนักหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	จักรฤทธิ์ อุทโย. "พระธรรมนูญ: การบริหารงานยุติธรรม และการบริหารราชการแผ่นดินของไทยสมัยโบราณ" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการประจำปี เรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๒" จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรมร่วมกับโครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๓ และเสาร์ที่ ๔ ตุลาคม ๒๕๔๖ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี กรุงเทพมหานคร.

๒๕๔๖	ปรีดี พิศภูมิวิถี. "กฎหมายเทียบบาล: ขนบธรรมเนียมในราชสำนักอยุธยา และภูมิสถานพระราชวังหลวงอยุธยา" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการประจำปี เรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๒" จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๓ และเสาร์ที่ ๔ ตุลาคม ๒๕๔๖ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	พงษ์วิญญู แหม่นโกศล. "พระไอยการลักษณะตระลาการ: ผู้พิพากษาและตุลาการในอุดมคติของไทยโบราณ" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการประจำปี เรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๒" จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๓ และเสาร์ที่ ๔ ตุลาคม ๒๕๔๖ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	วรพร ภูวงศ์พันธุ์. "กฎหมายเทียบบาล: ภาพลักษณ์และสถาบันกษัตริย์" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการประจำปี เรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๒" จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๓ และเสาร์ที่ ๔ ตุลาคม ๒๕๔๖ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	ศุภวัฒน์ เกษมศรี, พลตรี หม่อมราชวงศ์. "โครงสร้างกฎหมายตราสามดวงในแง่มนุของนักประวัติศาสตร์" ปาฐกถาพิเศษ เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการประจำปี เรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๒" จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๓ และเสาร์ที่ ๔ ตุลาคม ๒๕๔๖ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี กรุงเทพมหานคร.

๒๕๔๖	ศุภวัฒน์ เกษมศรี, พลตรี หม่อมราชวงศ์. "พระไอยการเกาต์ำแหน่งนาหัวเมือง" ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. ศรีขมิยมายจารย์ . พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร-ศาสตราจารย์ วิสุทษ์ บุญกุล เนื่องในโอกาสมีอายุครบ ๘๔ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๔๖. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๔๖, ๓๓๓-๓๕๒.
๒๕๔๖	อดิรุจ ต้นบุญเจริญ. "พระไอยการลักษณะพยาน: กฎหมายว่าด้วยลักษณะและสถานภาพพยานในการสืบสวนความของไทยโบราณ" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการประจำปี เรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แวนสองสังคมไทย ครั้งที่ ๒" จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๓ และเสาร์ที่ ๔ ตุลาคม ๒๕๔๖ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๖	Peter Skilling. "Ideology and Law: The Three Seals Code on Crimes Related to Relics, Images, and Bodhi-trees" ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. ศรีขมิยมายจารย์ . พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร-ศาสตราจารย์ วิสุทษ์ บุญกุล เนื่องในโอกาสมีอายุครบ ๘๔ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๔๖. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๔๖, ๒๘๗-๓๐๗.
๒๕๔๗	จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. "อธิบายนานาสถานในกฎมนเฑียรบาลสมัยอยุธยา" ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. จัดค้นสนิยาจารย์ . พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติพลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี อาจารย์ จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ ดร. เกษม ศิริสัมพันธ์ และ คุณหญิง คณิตา เลขะกุล เนื่องในโอกาสอายุครบ ๗๒ ปี. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๔๗, ๑๘๑-๒๕๘.

๒๕๔๗	จักรฤทธิ อุทโท, ผู้ช่วยศาสตราจารย์. "พระธรรมนูนว่าด้วยการใช้ตรา" ใน วีรวัลย์ งามสันติกุล. บรรณาธิการ. ศุภวัฒน์-ศุภวาร จุลพิจารณ ข้อเขียนเพื่อแสดงมุกตลกในโอกาสที่ พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี มีอายุครบ ๖ รอบ ในพุทธศักราช ๒๕๔๗. กรุงเทพฯ: เพ็ญฟ้า, ๒๕๔๗, ๙๕-๑๑๘.
๒๕๔๗	ชาญณรงค์ บุญหนุน, ดร. "กฎพระสงฆ์ในกฎหมายตราสามดวง" เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๓" จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๑๑ และเสาร์ที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๔๗ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ ทำวาสุกรี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๗	บัววัน วังศิริ. "ทาสในสังคมไทย: ศึกษาจากพระไอยการลักษณะทาส" เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๓" จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๑๑ และเสาร์ที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๔๗ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ ทำวาสุกรี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๗	เรืองวิทย์ ลิมปนาท. "การกัณฑ์นิยมสินในสังคมไทยสมัยโบราณ: ศึกษาจากพระไอยการลักษณะกัณฑ์" เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๓" จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๑๑ และเสาร์ที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๔๗ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ ทำวาสุกรี กรุงเทพมหานคร.

๒๕๔๗	วรพร ภู่งศ์พันธุ์. "กฎหมายโคสราษฏรกับภาพสะท้อนตัวตนของสังคมอีสาน" ใน วีรวัลย์ งามสันติกุล. บรรณาธิการ. ศุภวัฒน์-ศุภวาร จุลพิจารณ์ ช้อเขียนเพื่อแสดงมุติดาจิตในโอกาสที่ พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี มีอายุครบ ๖ รอบ ในพุทธศักราช ๒๕๔๗. กรุงเทพฯ: เฟื่องฟ้า, ๒๕๔๗, ๖๕-๙๓.
๒๕๔๗	วินัย พงศ์ศรีเพียร, "การปกครองหัวเมืองของไทยสมัยอยุธยาตอนปลาย" ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, จัดค้นสนิยาจารย์, พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติพลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี อาจารย์ จุลทัศน์ พยามรานนท์ ดร. เกษม ศิริสัมพันธ์ และคุณหญิง คณิตา เลขะกุล เนื่องในโอกาสอายุครบ ๗๒ ปี, กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๔๗, ๒๕๙-๒๙๒.
๒๕๔๗	วีรวัลย์ งามสันติกุล. "พระไอยการลักษณะวิชาที่ต่างกัน" เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๓" จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๑๑ และเสาร์ที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๔๗ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๗	ศิริพร กรอบทอง. "พระไอยการลักษณะฎีกาผู้คนท่าน" เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๓" จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๑๑ และเสาร์ที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๔๗ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี กรุงเทพมหานคร.

๒๕๔๗	ศิริพร ดาบเพชร. “พระไอยการพรมศักดิ์ “ค่าของคน” และบทปรับเมื่อกระทำความผิด” เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง “กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๓” จัดโดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ โครงการวิจัย “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” วันศุกร์ที่ ๑๑ และเสาร์ที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๔๗ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ ทำวาสุกี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๗	จักรฤทธิ์ อุทโย. ผู้ช่วยศาสตราจารย์. “การบริหารราชการกรมพระกลาโหมและการจัดการทหารของไทยสมัยโบราณ” เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการประจำปีและอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทย เรื่อง “กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๔” การบริหารราชการแผ่นดินไทยสมัยโบราณ จัดโดย ราชบัณฑิตยสถาน ร่วมกับ โครงการวิจัย “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” วันพฤหัสบดีที่ ๑๔ และศุกร์ที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๔๗ ณ ห้องปิ่นเกล้า โรงแรม เอส. ดี. อเวนิว ถนนบรมราชชนนี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๗	เรืองวิทย์ ลิ้มปนาท. “การบริหารราชการกรมนา” เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการประจำปีและอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทย เรื่อง “กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๔” การบริหารราชการแผ่นดินไทยสมัยโบราณ จัดโดย ราชบัณฑิตยสถาน ร่วมกับ โครงการวิจัย “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” วันพฤหัสบดีที่ ๑๔ และศุกร์ที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๔๗ ณ ห้องปิ่นเกล้า โรงแรม เอส. ดี. อเวนิว ถนนบรมราชชนนี กรุงเทพมหานคร.

๒๕๔๗	วรพร ภู่งศ์พันธุ์. "การบริหารราชการกรมวัง คักดินาเจ้า และขุนนาง" เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการประจำปีและอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทย เรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แนวนั่งสังคมไทย ครั้งที่ ๔" การบริหารราชการแผ่นดินไทยสมัยโบราณ จัดโดย ราชบัณฑิตยสถาน ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันพฤหัสบดีที่ ๑๘ และศุกร์ที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๗ ณ ห้องปั้นเกล้า โรงแรม เอส. ดี. อเวนิว ถนนบรมราชชนนี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๗	ศิริพร กรอบทอง. "การบริหารราชการกรมพระนครบาล" เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการประจำปีและอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทย เรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แนวนั่งสังคมไทย ครั้งที่ ๔" การบริหารราชการแผ่นดินไทยสมัยโบราณ จัดโดย ราชบัณฑิตยสถาน ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันพฤหัสบดีที่ ๑๘ และศุกร์ที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๗ ณ ห้องปั้นเกล้า โรงแรม เอส. ดี. อเวนิว ถนนบรมราชชนนี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๗	ศิริพร ดาบเพชร. "การบริหารราชการกรมมหาดไทย" เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการประจำปีและอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทย เรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แนวนั่งสังคมไทย ครั้งที่ ๔" การบริหารราชการแผ่นดินไทยสมัยโบราณ จัดโดย ราชบัณฑิตยสถาน ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันพฤหัสบดีที่ ๑๘ และศุกร์ที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๗ ณ ห้องปั้นเกล้า โรงแรม เอส. ดี. อเวนิว ถนนบรมราชชนนี กรุงเทพมหานคร.

๓. แนวทางภาษาศาสตร์และวรรณคดี นักภาษาศาสตร์และนักวรรณคดีศึกษา ศึกษากฎหมายตราสามดวงในฐานะเป็นวรรณกรรมชิ้นเอกในสมัยรัตนโกสินทร์ (ที่มีความสืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยา แม้ว่าจะยังเป็นข้อถกเถียงว่ามี

๑๕๕ สถานภาพความรู้การศึกษาเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวงในวาทะคดี

การชำระและรวบรวมขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) โดยศึกษาอักขรวิธี นิรุกติประวัติ ความสืบนื่องของภาษาไทย และคำโบราณ อิทธิพลของภาษาบาลี-สันสกฤต คำและสำนวน รวมทั้งลักษณะคำประพันธ์ เป็นต้น

กฎหมายตราสามดวงในฐานะเป็นวรรณคดีและเอกสารสำคัญสำหรับการศึกษาด้านภาษาศาสตร์และวรรณคดี ทำให้ขอบเขตการศึกษาขยายวงกว้างออกไป การนำพระอัยการบางลักษณะมาศึกษาวิเคราะห์ถ้อยคำ สำนวน โบราณศัพท์ ที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวงเพื่อพิจารณาพัฒนาการของภาษาไทย อาทิเช่น บทวิเคราะห์เปรียบเทียบภาษาในกฎหมายตราสามดวงและกฎหมายปัจจุบัน (กอบพร จันทนากร, ๒๕๓๐) ถ้อยคำสำนวนร้อยแก้วสมัยอยุธยาตอนต้นที่ไม่ปรากฏในปัจจุบัน (สมภพ มีบุญ, ๒๕๔๔) การสร้างคำในภาษาไทยสมัยอยุธยา (เบญจมาศ บางอ้น, ๒๕๒๙) พินิจวรรณกรรม (นิยะดา เหล่าสุนทร, ๒๕๓๕)

ตารางที่ ๓ การศึกษากฎหมายตราสามดวงในแนวทางวรรณคดี

ปีที่พิมพ์	เอกสาร
๒๕๑๑	ธำนิษฐ์ กรัยวิเชียร. ภาษากฎหมายไทย. กรุงเทพฯ: ตีรณสาร, ๒๕๑๑.
๒๕๑๒	วัลยา วิมุกตะละ. "การเปลี่ยนแปลงความหมายของคำสำนวนและลำดับของคำในภาษาไทยสมัยรัตนโกสินทร์." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๒.
๒๕๒๓	ธำนิษฐ์ กรัยวิเชียร. ภาษากฎหมายไทย (TH ๑๐๑(S)). พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๓
๒๕๒๗	วรรณศิลป์ปัสโมสร. อยุธยาอาลัย. กรุงเทพฯ: แก้วภาณีย์, ๒๕๒๗.

๒๕๒๘	ดุษฎิพร ชำนิโรคนานต์. "การซ้อนคำในกฎหมายตราสามดวง." วารสารภาษาและวรรณคดีไทย . ๒,๑ (เมษายน ๒๕๒๘): ๒๕-๔๑.
๒๕๒๘	ธำนิษฐ์ กรัยวิเชียร. "ภาษากับกฎหมาย : ความกำกวมและการแสวงหาความจริง." วารสารภาษาและวรรณคดีไทย . ๒,๑ (เมษายน ๒๕๒๘):๑-๒๔. และลงพิมพ์ต่อเนื่องในฉบับ ๒,๓ (ธันวาคม ๒๕๒๘):๑-๓๙.
๒๕๒๙	เบญจมาศ บางอัน. "การสร้างคำในภาษาไทยสมัยอยุธยา." วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทบัณฑิต สาขาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๙.
๒๕๓๐	รุ่งอรุณ ทิทธิสุนทรเทีย. "กฎหมายตราสามดวงการกลายความหมายของคำและสำนวน." คุรุปริทัศน์ . ๑๒ (กรกฎาคม ๒๕๓๐): ๖๖-๗๓.
๒๕๓๓	คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย . กรุงเทพฯ: อัมรินทร์ พรินตติ้ง, ๒๕๓๓.
๒๕๓๕	นิยะดา เหล่าสุนทร. พินิจวรรณกรรมรวมบทความวิชาการด้านวรรณคดีและภาษา(ศึกษาจากต้นฉบับตัวเขียน) . กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, ๒๕๓๕.
๒๕๔๐	นิยะดา เหล่าสุนทร, และคณะ. ภูมิปัญญาของคนไทย:ศึกษาจากหลักฐานด้านวรรณคดี . รายงานการวิจัย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๐.
๒๕๔๔	สมภพ มีบุญ. "ถ้อยคำสำนวนร้อยแก้วสมัยอยุธยาตอนต้นที่ไม่ปรากฏในปัจจุบัน." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาศิลปศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๔๔.

๒๕๔๗	เลมอ บุญมา, รองศาสตราจารย์. "ภาษาบาลีสันสกฤตในกฎหมายตราสามดวง" เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการประจำปีและอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทย เรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๔" ระบบการบริหารราชการแผ่นดินไทยสมัยโบราณ จัดโดยราชบัณฑิตยสถาน ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันพฤหัสบดีที่ ๑๘ และศุกร์ที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๗ ณ โรงแรม เอส. ดี. อเวนิว ถนนบรมราชชนนี กรุงเทพมหานคร.
------	---

๔. แนวทางวัฒนธรรม การศึกษากฎหมายตราสามดวงในแนวทางวัฒนธรรมนั้นจะกล่าวโดยรวมถึงงานศึกษาที่ออกมาในรูปของงานทางด้านสังคมศาสตร์ ที่เน้นด้านสังคม ความเชื่อ คตินิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรม รวมทั้งศึกษาถึงภูมิสถานที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงอีกด้วย

การศึกษาทางวัฒนธรรมของกฎหมายตราสามดวงนั้น มักจะนำพระอัยการบางลักษณะหรือนำบางส่วนของกฎหมายตราสามดวงเป็นประเด็นในการศึกษา เช่น การสืบราชสมบัติ: ศึกษาจากกฎหมายตราสามดวงและราชประเพณี (เกษมศิริสัมพันธ์, ๒๕๓๐) ขนบธรรมเนียมและประเพณีเกี่ยวกับปรกาการและเครื่องกำลัอมพระบรมมหาราชวังสมัยรัตนโกสินทร์ (สมาน หอมหวาน, ๒๕๒๗) กฎหมายตราสามดวงกับความเชื่อของไทย (ศรีศักดิ์ วลลิโคดม, ๒๕๔๕) กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๕) พระราชพิธี ๑๒ เดือนในกฎมณเฑียรบาล (ไมเคิล ไรท์, ๒๕๔๑-๒๕๔๒) เป็นต้น ซึ่งการศึกษานี้จะทำให้เราเข้าใจประวัติศาสตร์และอาจจะพอมองเห็นสภาพสังคมของอยุธยาและรัตนโกสินทร์ได้ชัดเจนมากขึ้น

ตารางที่ ๔ การศึกษากฎหมายตราสามดวงในแนวทางวัฒนธรรม

ปีที่พิมพ์	เอกสาร
๒๔๖๖	ตำราพระราชพิธีเก่า. ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ โปรดให้พิมพ์ เมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๔๖๖.
๒๔๕๗	มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการสำนักในพระราชสำนัก พระพุทธศักราช ๒๔๕๗. พระนคร:อักษรนิติ, ๒๔๕๗.
๒๔๗๒	คำให้การพราหมณ์อัจจุตะนันนากับคำอธิบายของพราหมณ์ ป. ศาสตรี. พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๗๒. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงศาตติกรมธิป โปรดให้พิมพ์เป็นมิตรพลี ขึ้นปีใหม่ พ.ศ. ๒๔๗๒.
๒๔๗๔	รายงานการสำรวจตำราพระราชพิธีพราหมณ์ของนาย ป. ศาสตรี. พระนคร: พระจันทร์, ๒๔๗๔. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ โปรดให้พิมพ์เป็นมิตรพลี ขึ้นปีใหม่ เมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๔๗๔.
๒๔๘๘	Dhani, Prince. "The Reconstruction of Rama I." JSS. 33 (August 1945 A.D.):
๒๔๙๐	Dhani, Prince. "The Old Siamese Conception of The Monarchy." JSS. 36, 2 (December 1947 A.D.):
๒๕๐๓	มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยข้าราชการสำนักในพระราชสำนัก. พระนคร: มหาดไทย, ๒๕๐๓.
๒๕๑๑	พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. "วัฒนธรรมกับพระมหากษัตริย์." เนื่องในวันเฉลิมพระชนมายุครบ ๓ รอบ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๑. พระนคร: พระจันทร์, ๒๕๑๑.

๑๕๘ สถิติภาพความรู้การศึกษาเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวงในรอบหนึ่งศตวรรษ

๒๕๑๔	อมรตฤณารักษ์, จมื่น. พระราชประเพณี . พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๔.
๒๕๑๗	ชุมนุมพระนิพนธ์ของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, กรุงเทพฯ: พระจันทร์, ๒๕๑๗. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ณ เมรุ วัดเทพศิรินทราวาส วันอาทิตย์ที่ ๑๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๗.
๒๕๑๘	มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ปกิณกะคดี . กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๘.
๒๕๒๔	ประยูทธ สิทธิพันธ์. พระราชประเพณีและประเพณีชาวบ้าน . กรุงเทพฯ: ปรีทัศน์ศาสตร์, ๒๕๒๔.
๒๕๒๕	วิชาภรณ์ แสงมณี, ประเสริฐ ลีวานนท์. ประเพณีและกฎหมาย . กรุงเทพฯ: เดือนสยาม, ๒๕๒๕.
๒๕๒๗	สमान หอมหวาน. "ขนบธรรมเนียมและประเพณีเกี่ยวกับปรากฏการณ์และเครื่องก่อล้อมพระบรมมหาราชวังสมัยรัตนโกสินทร์." สารนิพนธ์ปริญญาบัณฑิต สาขาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๗.
๒๕๒๘	สวัสดิ์ จงกล. "กฎหมายตราสามดวงกับสังคมวัฒนธรรมไทย." จันทร์เกษม . ๑๘๓ (มีนาคม-เมษายน ๒๕๒๘):
๒๕๓๐	เกษม ศิริสัมพันธ์. "การสืบราชสมบัติศึกษาจากกฎหมายตราสามดวงและราชประเพณี." วารสารนิติศาสตร์ . ๑๗, ๔ ธันวาคม ๒๕๓๐): ๑๓๑-๑๖๑.
๒๕๓๓	คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย . กรุงเทพฯ: อัมรินทร์ พรินติ้ง, ๒๕๓๓.
๒๕๔๐	สุชาติ ไตรประสิทธิ์, และคนอื่นๆ. พิพิธภัณฑ์อัยการไทย . กรุงเทพฯ: สำนักงานอัยการสูงสุด, ๒๕๔๐.

๒๕๔๑-๒๕๔๒	ไรท์, ไมเคิล. "พระราชพิธี ๑๒ เดือนในกฎมณเฑียรบาล." ศิลปวัฒนธรรม. ๑๙,๙-๒๐,๔ (กรกฎาคม ๒๕๔๑-กุมภาพันธ์ ๒๕๔๒)
๒๕๔๕	ศรีศักร วัลลิโภดม. กฎหมายตราสามดวงกับความเชื่อของไทย. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๔๕.
๒๕๔๖	จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. "อศวอลงการ-คชสารอลงกรณ์" ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร. บรรณาธิการ. ศรีขโมยาจารย์. พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร-ศาสตราจารย์ วิสุทธี บุษยกุล เนื่องในโอกาสมีอายุครบ ๘๔ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๔๖. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๔๖, ๑๗๙-๒๓๐.
๒๕๔๖	ปรีดี พิศภูมิวิถี. "กฎมณเฑียรบาล: ขนบธรรมเนียมในราชสำนักอยุธยา และภูมิสถานพระราชวังหลวงอยุธยา" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการประจำปี เรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๒" จัดโดยสำนักงานวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๓ และเสาร์ที่ ๔ ตุลาคม ๒๕๔๖ ณ ห้องประชุมสำนักหอสมุดแห่งชาติ ทำวสุกรี กรุงเทพมหานคร.
๒๕๔๗	จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. "อธิบายนานาสถานในกฎมณเฑียรบาลสมัยอยุธยา" ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, จัดต้นสนียาจารย์, พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติพลตรี หม่อมราชวงศ์ สุภวัณย์ เกษมศรี อาจารย์ จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ ดร. เกษม ศิริสัมพันธ์ และ คุณหญิง คณิดา เลชะกุล เนื่องในโอกาสอายุครบ ๗๒ ปี. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๔๗, ๑๘๑-๒๕๘.

๕.ความสัมพันธ์ของกฎหมายตราสามดวงกับกฎหมายหัวเมือง จะพบว่ากฎหมายตราสามดวงมีอิทธิพลหรือมีเค้าโครงปรากฏอยู่ในกฎหมายที่บังคับ

ใช้ในหัวเมืองต่างๆ ซึ่งในการศึกษาที่ผ่านมาจะพบต้นฉบับสมุดไทยเรื่องกฎหมายตามวัดต่างๆ เป็นจำนวนมาก ทั้งฉบับที่คัดจากฉบับหลวงและฉบับที่ได้เค้าไปจากกฎหมายตราสามดวงนำไปผสมกับกฎหมายท้องถิ่นหรือสอดแทรกความเป็นท้องถิ่นของตนลงไปกฎหมาย ซึ่งจะมีลักษณะแตกต่างกันตามภูมิภาค อาทิเช่น ในภาคเหนือ กฎหมายตราสามดวงอาจจะมีเค้าหรือเป็นส่วนหนึ่งของกฎหมายล้านนา เช่น กฎหมายโบราณธรรมศาสตร์หลวง คล่องดัดคำ ต้นฉบับวัดปากทอง อ.สารภี เชียงใหม่ (ประเสริฐ ณ นคร และคนอื่น, ๒๕๒๘) กฎหมายพระเจ้าน่านตำนานพระเจ้าให้ (สิงมะ วรรณสัย และพจน์ วุฒิปัญญา, ๒๕๒๓) กฎหมายล้านนา (สมหมาย เปรมจิตต์ และปวงคำ ด้อยเขียว, ๒๕๑๘) เป็นต้น ในภาคอีสาน ได้แก่ กฎหมายอีสานฉบับต่างๆ: รูปแบบและการพัฒนา(อรรถนันท์จักร์, ๒๕๓๑) กฎหมายภาคอีสานกับการเปลี่ยนแปลงตามจารีตและประเพณีนิยมราชสำนัก (อรรถนันท์จักร์, ๒๕๒๗) กฎหมายอีสาน: การวิเคราะห์เบื้องต้น (จักรฤทธิ์ อุทโธ, ๒๕๓๘) การศึกษาวิเคราะห์กฎหมายโบราณราชในฐานะที่เป็นเอกสาร ประวัติศาสตร์ (เสาวนีย์ พรหมนาถ, ๒๕๓๙) เป็นต้น ในภาคใต้ ได้แก่ กฎหมายท้องถิ่นภาคใต้ (สารูป ฤทธิ์ชู, ๒๕๓๘) เป็นต้น

ตารางที่ ๕ การศึกษากฎหมายตราสามดวงในแนวทางที่เป็นเค้าของกฎหมายหัวเมือง

ปีที่พิมพ์	เอกสาร
	พิณนัย ไชยแสงสุขกุล. "พระราชศาสตร์และพระธรรมศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยามและอาณาจักรล้านนา." วารสารนิติศาสตร์. ๒๕, ๑ (): ๑๖๐-๑๖๖.
๒๕๔๔	แก้ว มงคล. เรียบเรียง. บันทึกเรื่องมั่งรายคำตราหรือธรรมศาสตร์หลวงของอาณาจักรล้านนาโบราณ. เอกสารอัดสำเนา. ม.ป.ท.: ๒๕๔๔.
๒๕๑๔	ประเสริฐ ณ นคร. เรียบเรียง. มั่งรายศาสตร์. พระนคร: เลียงเชียงจงเจริญ, ๒๕๑๔. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงไทรกิตยานุพันธ์ (อาสา ไตรระกิตย)

๒๕๑๘	สมหมาย เปรมจิตต์ และปวงคำ ด้อยเขียว. แปล. กฎหมายลานนา . เชียงใหม่:ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๘.
๒๕๑๘	สมหมาย เปรมจิตต์. อาหาร ๒๕ (กฎหมายลานนา) ภาคปริวรรตลำดับที่ ๖ . เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๘.
๒๕๑๘	สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, ภาควิชา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. จัดทำ. กฎหมายลานนาภาคปริวรรตลำดับที่ ๒ . เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์, ๒๕๑๘.
๒๕๑๘	สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, ภาควิชา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. จัดทำ. กฎหมายลานนาภาคปริวรรตลำดับที่ ๓ . เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์, ๒๕๑๘.
๒๕๑๙	สมหมาย เปรมจิตต์ ปวงคำ ด้อยเขียว. แปล. ธรรมศาสตร์เจ้าฟ้าหริภุญชัย . เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๙.
๒๕๒๑	โบราณคดี, กอง. "กฎหมายมังรายศาสตร์ฉบับนายคักดี รัตนชัย มอบแก่อสมุดแห่งชาติ." ศิลปากร. ๒๒, ๔ (พฤศจิกายน ๒๕๒๑): ๗๐-๘๕.
๒๕๒๑	ประเสริฐ ณ นคร. เรียบเรียง. มังรายศาสตร์หรือกฎหมายพระเจ้ามังราย . กรุงเทพฯ: บุรพาสาน, ๒๕๒๑.
๒๕๒๓	สิงฆะ วรรณสัย และพจน์ วุฒิปัญญา. ปริวรรต. กฎหมายพระเจ้าล้านต๋านานพระเจ้าให้ . เชียงใหม่: ศูนย์ส่งเสริมและศึกษาวัฒนธรรมลานนาไทย วิทยาลัยครูเชียงใหม่, ๒๕๒๓.
๒๕๒๔	ประเสริฐ ณ นคร. ปริวรรต. มังรายศาสตร์ (ฉบับนอตอง) . เชียงใหม่: ศูนย์ส่งเสริมและศึกษาวัฒนธรรมลานนาไทย วิทยาลัยครูเชียงใหม่, ๒๕๒๔.

๒๕๒๕	อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. "กฎหมายลานนาไทย." วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ๑ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๒๕):
๒๕๒๖	ประเสริฐ ณ นคร, และคณะ. กฎหมายวัดกาสา. ม.ป.ท.: ๒๕๒๖.
๒๕๒๖	สมหมาย เปรมจิตต์. แปล. มังรายศาสตร์: ภาคปริวรรต. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๖.
๒๕๒๗	อรุณ นันทจักร. "กฎหมายภาคอีสานกับการเปลี่ยนแปลงตามจารีตและประเพณีนิยมราชสำนัก." ศิลปวัฒนธรรม. ๗, ๕ (มีนาคม ๒๕๒๗): ๑๐๘-๑๑๑.
๒๕๒๘	ประเสริฐ ณ นคร และคนอื่น. กฎหมายโบราณธรรมศาสตร์หลวงคลองตดคำ ตำบลบึงวัดปากกก อ.สารภี เชียงใหม่. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๘.
๒๕๒๘	ประเสริฐ ณ นคร และคนอื่น. ธรรมศาสตร์หลวงตำบลบึงวัดล้อมแรด อ.เถิน ลำปาง และธรรมศาสตร์ราชกิจอนาตำบลบึงวัดหัวข่วง อ.เมือง เชียงใหม่. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และศูนย์ส่งเสริมและศึกษาวัฒนธรรมล้านนา วิทยาลัยครู เชียงใหม่, ๒๕๒๘.
๒๕๒๘	พัชรี โชติถาวรรัตน์. "แนวความคิดทางการเมืองของลานนาในสมัยราชวงศ์มังราย(พ.ศ. ๑๘๓๙-๒๑๐๑):วิเคราะห์จากเอกสารคัมภีร์โบราณภาคเหนือ." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘.
๒๕๒๙	อรุณ นันทจักร. "ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน: ศึกษาเชิงวิเคราะห์ประเพณีการจดบันทึกประวัติศาสตร์หัวเมืองอีสานถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๙.

๒๕๓๑	อรรถ นันทจักร. กฎหมายอีสานฉบับต่าง ๆ: รูปแบบและพัฒนา. อุบลราชธานี: ศูนย์วัฒนธรรมอีสานโรงเรียนอำนาจเจริญ, ๒๕๓๑.
๒๕๓๑	สารูป ฤทธิ์ชู. "กฎหมายท้องถิ่นภาคใต้." วารสารรวมบทความ ประวัติศาสตร์. ๑๐ (กุมภาพันธ์ ๒๕๓๑): ๕๙-๘๖.
๒๕๓๒	พิธิชัย ไชยแสงสุกุล และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. วิจัยพื้นฐาน เรื่องกฎหมายล้านนาโบราณ:วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและ เนื้อหาบทบัญญัติที่จารในใบลาน. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดี ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๒.
๒๕๓๕	เทพวิสุทธิเวที,พระ และสมหมาย เปรมจิตต์. อรรถกัมภีร์แห่ง พระพุทธโฆษาจารย์เจ้า: กฎหมายล้านนา. เชียงใหม่: ส. ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๓๕.
๒๕๓๘	พิธิชัย ไชยแสงสุกุล. "กฎหมายแห่งราชอาณาจักรล้านนา." วารสารกฎหมาย. ๑๖, ๑ (๒๕๓๘): ๑๐๗-๑๑๖.
๒๕๓๘	จักรฤทธิ์ อุทโร. "กฎหมายอีสาน:การวิเคราะห์เบื้องต้น." วารสาร รวมบทความประวัติศาสตร์. ๑๗ (๒๕๓๘): ๖๑-๘๖.
๒๕๔๐	สารูป ฤทธิ์ชู. "ภูมิปัญญากฎหมายภาคใต้." ทักษิณคดี. ๔,๓ (กุมภาพันธ์-กรกฎาคม ๒๕๔๐): ๕๗-๖๓.
๒๕๔๖	จักรฤทธิ์ อุทโร. "ความสัมพันธ์ของกฎหมายตราสามดวงกับ กฎหมายฉบับเฉลยคดีที่พบในหัวเมืองต่างๆ" เอกสารประกอบ การประชุมทางวิชาการและการอบรมครูสอนสังคมศึกษาและ ภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แวน สองสังคมไทย" จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการร่วมกับ โครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยใน ฐานะมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๗ และเสาร์ที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมตรัง ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร.

๖. แนวทางการศึกษากฎหมายตราสามดวงที่ปรากฏในเอกสารชาวต่างชาติ

ชาวต่างชาติที่เข้ามาในกรุงศรีอยุธยา ทั้งนี้ชาวต่างชาติแต่ละคนที่เข้ามาในกรุงศรีอยุธยาจะมีความรับรู้ไม่เท่ากัน ดังนั้น การบันทึกเกี่ยวกับกฎหมายไทย (กฎหมายตราสามดวง) มีความแตกต่างกัน พบว่าชาวต่างชาติที่เข้ามาในพระนครศรีอยุธยามีการบันทึกเหตุการณ์ต่างๆ ทั้งที่เป็นเรื่องเล่าและเรื่องที่ประสบด้วยตนเอง เช่น การพิสูจน์ด้านน้ำลุยเพลิง ชาวต่างชาติจะบันทึกวิธีการพิสูจน์ที่ได้พบหรือว่าได้ร่วมอยู่ในเหตุการณ์ การลงโทษด้วยวิธีการต่างๆ และการที่ชาวไทยต้องมีสังกัดหรือต้องสังกัด เป็นต้น ชาวต่างชาติที่เข้ามาในสมัยอยุธยาและบันทึกเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวง ได้แก่ ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ฉบับดรูแปง (ดรูแปง, ฟรังซัวส์, ๒๕๒๒) ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม (ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช) (แซรวาส, นิโกลาส์, ๒๕๐๖) ราชอาณาจักรสยาม (ลาลูแบร์, ซีมอง เดอ, ๒๕๑๐) ชาวต่างชาติที่เข้ามาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ได้แก่ เล่าเรื่องเมืองไทย (ปาลเลกัวซ์, ๒๕๐๖) ฯลฯ เป็นต้น

ตารางที่ ๖ กฎหมายตราสามดวงที่ปรากฏในเอกสารชาวต่างชาติ

ปีที่พิมพ์	เอกสาร
๒๕๐๖	ปาลเลกัวซ์. เล่าเรื่องเมืองไทย. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร: ก้าวหน้า, ๒๕๐๖.
๒๕๐๖	แซรวาส, นิโกลาส์. ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม (ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช). แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร: ก้าวหน้า, ๒๕๐๖.
๒๕๑๐	ลาลูแบร์ ซีมอง เดอ. จดหมายเหตุลาลูแบร์ราชอาณาจักรสยาม. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร: ก้าวหน้า, ๒๕๑๐.

๒๕๑๙	เวลส์, ควอริช. การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ. แปลโดย กาญจน์ สมเกียรติกุล และยุพา ชุมจันทร์. พระนคร: เจริญรักษ์, ๒๕๑๙.
๒๕๒๒	ตुरแปง, ฟรังซัวส์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ฉบับตुरแปง. แปลโดย สมศรี เอี่ยมธรรม. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๒.
๒๕๒๙	Francois Caron and Joost Schouten. Francois Caron and Joost Schouten: A True Description of The Mighty Kingdoms of Japan and Siam (1671) . Bangkok: Siam Society, 1986.
๒๕๓๐	ตुरแปง, ฟรังซัวส์ อังรี. ประวัติศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยาม. แปลโดย ปอล ชาเวียร์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๐.
๒๕๓๑	ปาดูซ์, ยอร์ช. "บันทึกของยอร์ช ปาดูซ์ (Georges Podoux) ที่ปรึกษาร่างกฎหมายของรัฐบาลสยามเกี่ยวกับร่างกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. ๑๒๗." แปลโดย สุรศักดิ์ ลิขสิทธิ์วัฒนกุล. วารสารนิติศาสตร์. ๑๘ (มิถุนายน ๒๕๓๑): ๑-๓๘.
๒๕๔๐	ดูปลาตร์, หลุยส์. สถานะของหญิงมีสามีในประเทศสยาม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. แปลโดย ไพโรจน์ กัมพูสิริ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.

๓. บทสรุป

รายชื่อหนังสือและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษากฎหมายตราสามดวงตามแนวการศึกษาข้างต้น พอจะทำให้เราทราบว่า มีการศึกษาอยู่หลายแนวทางแต่ทว่าการศึกษาและผลงานที่กล่าวมานั้น ยังไม่ครอบคลุมถึงตัวเอกสารที่เป็นเนื้อหาสาระของกฎหมายตราสามดวง กล่าวคือ ยังไม่มีการศึกษาวิเคราะห์ วิพากษ์กฎหมายตราสามดวงทั้งฉบับ (พิมพ์) ในฐานะที่เป็นเอกสารสำคัญของชาติและ

เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์

การศึกษากฎหมายตราสามดวงในบทความนี้อาจจะเป็นเพียงชิ้นส่วนหนึ่งของภาพปริศนาที่ต่อกัน เพื่อให้การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและกฎหมายตราสามดวงเป็นรูปเป็นร่างเพิ่มมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม การศึกษากฎหมายตราสามดวงยังต้องอาศัยความรู้จากศาสตร์สาขาอื่นๆ เพื่อทำให้เกิดภาพประวัติศาสตร์ไทยที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ

เกี่ยวกับผู้เขียน

จักรกฤษณ์ อุทโธ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์, อาจารย์ประจำ
คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัย
อุบลราชธานี นักวิจัยในโครงการวิจัย
“กฎหมายตราสามดวง: ประมวล
กฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก”

พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ

นักภาษาโบราณ กลุ่มหนังสือตัวเขียน
และจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรม
ศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม นักวิจัย
ในโครงการวิจัย “กฎหมายตราสาม
ดวง: ประมวลกฎหมายไทยใน
ฐานะมรดกโลก”

วินัย พงศ์ศรีเพียร

เมธีวิจัยอาวุโส สกว., หัวหน้าโครงการ
วิจัย “กฎหมายตราสามดวง:
ประมวลกฎหมายไทยในฐานะ
มรดกโลก”

วีรวัลย์ งามสันติกุล

เลขานุการโครงการและนักวิจัยใน
โครงการวิจัย “กฎหมายตราสาม
ดวง: ประมวลกฎหมายไทยใน
ฐานะมรดกโลก”

**โครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว.
“กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก”
รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิและนักวิจัย**

ผู้ทรงคุณวุฒิประจำโครงการ

๑. ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร	ประธานที่ปรึกษา
๒. ศาสตราจารย์ วิสุทธ์ บุษยกุล	ที่ปรึกษา
๓. ท่านผู้หญิง วรณยูพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	ที่ปรึกษา
๔. พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี	ที่ปรึกษา
๕. ดร. เกษม ศิริสัมพันธ์	ที่ปรึกษา
๖. อาจารย์ จุลทัศน์ พายฆรานนท์	ที่ปรึกษา
๗. รองศาสตราจารย์ วุฒิชัย มูลศิลป์	ที่ปรึกษา
๘. ศาสตราจารย์ ดร. นิยะดา เหล่าสุนทร	ที่ปรึกษา
๙. รองศาสตราจารย์ แสงว บัญเจลิมวิภาส	ที่ปรึกษา
๑๐. Dr. Peter Skilling	ที่ปรึกษา

หัวหน้าโครงการและคณะนักวิจัย

๑. ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร	หัวหน้าโครงการฯ
๒. นาย กฤษฎา บุญสมิต	นักวิจัย
๓. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ จักรฤทธิ อุทโย	นักวิจัย
๔. นางสาว จิราธร ชาติศิริ	นักวิจัย
๕. อาจารย์ ดร. ชาณุณรงค์ บุญหนุน	นักวิจัย

๖.	อาจารย์ บัวริน วงศ์ศรี	นักวิจัย
๗.	อาจารย์ ปรีดี พิศณุวิทย์	นักวิจัย
๘.	อาจารย์ พงษ์กัญญา แม่นโกศล	นักวิจัย
๙.	นางสาว พิมพ์พรรณ ไพบูรณ์หวั่งเจริญ	นักวิจัย
๑๐.	นางสาว พิมพ์พรรณ ถ้ายอง	นักวิจัย
๑๑.	อาจารย์ ภักดีกุล รัตนา	นักวิจัย
๑๒.	อาจารย์ เรืองวิทย์ ถิ่นปนาท	นักวิจัย
๑๓.	อาจารย์ วรพร ภู่งศ์พันธ์	นักวิจัย
๑๔.	นางสาว ศิริพร กรอบทอง	นักวิจัย
๑๕.	อาจารย์ ศิริพร คานเพชร	นักวิจัย
๑๖.	อาจารย์ ศศิกานต์ คงศักดิ์	นักวิจัย
๑๗.	นาย อติรุจ คັນบุญเจริญ	นักวิจัย
๑๘.	นางสาว วีรวัลย์ งามสันติกุล	นักวิจัยและเลขานุการโครงการฯ